

ISSN 2518-198X

№ 1(85)/2017

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ISSN 2518-198X

Индексі 74623

Индекс 74623

ҚАРАҒАНДЫ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

№ 1(85)/2017

Қаңтар–ақпан–наурыз
30 наурыз 2017 ж.

Январь–февраль–март
30 марта 2017 г.

January–February–March
March, 30, 2017

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2017
Караганда, 2017
Karaganda, 2017

Бас редакторы

ЖМ ХҒА академигі, заң ғыл. д-ры, профессор
Е.Қ.Көбеев

Бас редактордың орынбасары **Х.Б. Омаров**, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі,
техн. ғыл. д-ры, профессор

Жауапты хатшы **Г.Ю. Аманбаева**, филол. ғыл. д-ры, профессор

Редакция алқасы

Ж.Ж.Жарылғапов,	ғылыми редактор филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
М.І.Әбдуов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Г.Ю.Аманбаева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ш.М.Мажитаева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ж.Қ.Смағұлов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.С.Рақымов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.С.Әділова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
В.Т.Абишева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Н.Ж.Шәймерденова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Д.Д.Шайбакова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Н.И.Бөкетов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
С.А.Матяш,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
У.М.Бахтикереева,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
Т.В.Белошапкина,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
М.Джусупов,	филол. ғыл. д-ры (Өзбекстан);
Ү.Жетібайұлы,	филол. ғыл. д-ры (ҚХР);
К.Жанбозұлы,	филол. ғыл. д-ры (ҚХР);
Л.Матейко,	PhD д-ры (Словакия);
А.Золтан,	филол. ғыл. д-ры (Венгрия);
М.Фрешли,	PhD д-ры (Венгрия);
Л.М.Харитонов,	жауапты хатшы филол. ғыл. канд. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100028, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторлары

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерде беттеген

Г.Қ.Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Филология» сериясы.

ISSN 2518-198X.

Меншік иесі: «Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж. № 13109–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 29.03.2017 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 8,87 б.т. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 26.

Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100012, Қазақстан, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор
академик МАН ВШ, д-р юрид. наук, профессор
Е.К.Кубеев

Зам. главного редактора **Х.Б. Омаров**, чл.-корр. НАН РК,
д-р техн. наук, профессор
Ответственный секретарь **Г.Ю. Аманбаева**, д-р филол. наук, профессор

Редакционная коллегия

Ж.Ж.Жарылганов,	научный редактор д-р филол. наук (Казахстан);
М.И.Абдуов,	д-р филол. наук (Казахстан);
Г.Ю.Аманбаева,	д-р филол. наук (Казахстан);
Ш.М.Мажитаева,	д-р филол. наук (Казахстан);
Ж.К.Смагулов,	д-р филол. наук (Казахстан);
Б.С.Рахимов,	д-р филол. наук (Казахстан);
А.С.Адилова,	д-р филол. наук (Казахстан);
В.Т.Абишева,	д-р филол. наук (Казахстан);
Н.Ж.Шаймерденова,	д-р филол. наук (Казахстан);
Д.Д.Шайбакова,	д-р филол. наук (Казахстан);
Н.И.Букетова,	д-р филол. наук (Казахстан);
С.А.Матяш,	д-р филол. наук (Россия);
У.М.Бахтикереева,	д-р филол. наук (Россия);
Т.В.Белошапкова,	д-р филол. наук (Россия);
М.Джусупов,	д-р филол. наук (Узбекистан);
У.Жетибайулы,	д-р филол. наук (КНР);
К.Жанбозулы,	д-р филол. наук (КНР);
Л.Матейко,	д-р PhD (Словакия);
А.Золтан,	д-р филол. наук (Венгрия);
М.Фрешли,	д-р PhD (Венгрия);
Л.М.Харитоновна,	ответственный секретарь канд. филол. наук (Казахстан)

Адрес редакции: 100028, г. Караганда, ул. Университетская, 28
Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.
E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерная верстка

Г.Қ.Қалел

Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология».
ISSN 2518-198X.

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова».
Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное
свидетельство № 13109–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 29.03.2017 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 8,87 п.л. Тираж 300 экз.
Цена договорная. Заказ № 26.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А.Букетова.
100012, Казахстан, г. Караганда, ул. Гоголя, 38. Тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Main Editor

Academician of IHEAS, Doctor of Law, Professor

Ye.K.Kubeyev

Deputy main Editor **Kh.B. Omarov**, Corresponding member of NAS RK,
Doctor of techn. sci., Professor

Responsible secretary **G.Yu. Amanbayeva**, Doctor of philol. sci., Professor

Editorial board

Zh.Zh.Zharylgapov ,	Science Editor Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
M.I.Abduev ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
G.Yu.Amanbayeva ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
Sh.M.Mazhitaeva ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
Zh.K.Smagulov ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
B.S.Rakhimov ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
A.S.Adilova ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
V.T.Abisheva ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
N.Zh.Shaimerdenova ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
D.D.Shaibakova ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
N.I.Buketova ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
S.A.Matyash ,	Dr. of philol. sciences (Russia);
U.M.Bakhtikereeva ,	Dr. of philol. sciences (Russia);
T.V.Beloshapkova ,	Dr. of philol. sciences (Russia);
M.Zhusupov ,	Dr. of philol. sciences (Uzbekistan);
U.Zhetibaiuly ,	Dr. of philol. sciences (China);
K.Zhanbozuly ,	Dr. of philol. sciences (China);
L.Matejko ,	PhD (Slovakia);
A.Zoltan ,	Dr. of philol. sciences (Hungary);
M.Freshly ,	PhD (Hungary);
L.M.Kharitonova ,	Secretary Cand. of philol. sciences (Kazakhstan)

Postal address: 28, University Str., 100028, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editors

I.D.Rozhnova, Zh.T.Nurmukhanova

Computer layout

G.K.Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «Philology» series.

ISSN 2518-198X.

Proprietary: RSE «Academician Ye.A.Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13109–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 29.03.2017. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 8,87 p.sh. Circulation 300 copies. Price upon request. Order № 26.

Printed in the Ye.A.Buketov Karaganda State University Publishing house.

38, Gogol Str., 100012, Kazakhstan, Karaganda. Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Karaganda State University, 2017

МАЗМҰНЫ

ТІЛ БІЛІМІ

<i>Георгиева С., Жунусова Ж.Н.</i> Фразеологизмдер – ұлттық мәдениеттің тілдік корреляттары: салыстырмалы тұрғы.....	8
<i>Пак М.К., Тугамбекова Д.Т.</i> Заманауи орыс тіліндегі колоронимдерді зерттеу мәселесі.....	14
<i>Пак М.К., Балтабаева У.К.</i> Латын сөздерінің қазіргі орыс тіліндегі деривациялық белсенділігі.....	19

ӘДЕБИЕТТАНУ

<i>Фрешли М., Харитонова Л.М., Матвиенко С.</i> Қазіргі заманғы әдебиеттанудағы жазушы стратегиясын зерделеу мәселесі.....	27
<i>Йылдыз Н., Шортанбаев Ш.А.</i> Сүйінбай поэзиясындағы ұлт мұратының көрінісі	33
<i>Смағұлов Ж.Қ., Дадиева М.Д.</i> Футуризм ағымының қалыптасу тарихы	37
<i>Жарылғапов Ж.Ж., Амангельдина М.С., Оспанғалиева М.Т.</i> Қазіргі қазақ романы туралы	44

КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Аманбаева Г.Ю., Мейрбекова М.К.</i> Қазақстан Республикасында білім беру жүйесінде үштілділік саясатының іске асырылуы.....	50
<i>Степаненко Е.В., Досмуханова Ж.А., Жумағалиева А.С.</i> Қазақстандық жоғарғы оқу орындарының оқу дискурсының сипаттамасы	56

ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Абишева В.Т., Григоркевич В.Б.</i> Журналистік этика кодексін қалыптастырудың алғышарттары	64
---	----

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР	71
----------------------------------	----

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Георгиева С., Жунусова Ж.Н.</i> Фразеологизмы как языковые корреляты национальной культуры: сопоставительный аспект	8
<i>Пак М.К., Тугамбекова Д.Т.</i> Проблематика исследований колоронимов в современном русском языке	14
<i>Пак М.К., Балтабаева У.К.</i> Деривационная активность латинизмов в современном русском языке	19

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Фрешли М., Харитонова Л.М., Матвиенко С.</i> Проблема изучения писательских стратегий в современном литературоведении.....	27
<i>Йылдыз Н., Шортанбаев Ш.А.</i> Заветные мечты народа в поэзии Суинбая.....	33
<i>Смагулов Ж.К., Дадиева М.Д.</i> История формирования футуризма	37
<i>Жарылгапов Ж.Ж., Амангельдина М.С., Оспангалиева М.Т.</i> О современном казахском романе	44

ПРОБЛЕМЫ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

<i>Аманбаева Г.Ю., Мейрбекова М.К.</i> Реализация политики трехязычия в системе образования Республики Казахстан.....	50
<i>Степаненко Е.В., Досмуханова Ж.А., Жумагалиева А.С.</i> Характеристика учебного дискурса казахстанских вузов	56

ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Абишева В.Т., Григоркевич В.Б.</i> Предпосылки формирования Кодекса этики журналиста	64
---	----

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	71
---------------------------	----

CONTENTS

LINGUISTICS

<i>Georgieva S., Zhunusova Zh.N.</i> Idioms as linguistic correlates of national culture: comparative aspect	8
<i>Pak M.K., Tugambekova D.T.</i> Problems of colournym research in modern Russian language	14
<i>Pak M.K., Baltabayeva U.K.</i> Derivational activity of latinisms in the modern Russian language	19

LITERATURE STUDY

<i>Freshly M., Kharitonova L.M., Matvienko S.</i> The problem of studying the literary strategies in contemporary literary criticism	27
<i>Yildiz N., Shortanbayev Sh.A.</i> Cherished dreams of the people in poetry Suynbaya	33
<i>Smagulov Zh.K., Dadiyeva M.D.</i> The history of the direction of Futurism	37
<i>Zharylgapov Zh.Zh., Amangeldina M.S., Ospangalieva M.T.</i> About modern Kazakh novel	44

PROBLEMS OF MULTILINGUAL EDUCATION

<i>Amanbayeva G.Yu., Meirbekova M.K.</i> Realization of trilingual politics in education system of the Republic of Kazakhstan	50
<i>Stepanenko Ye.V., Dosmukhanova Zh.A., Zhumagalieva A.S.</i> Characteristics of educational discourse Kazakh Universities	56

JOURNALISM

<i>Abisheva V.T., Grigorkevich V.B.</i> Prerequisites for Forming of Ethics Code Journalistic	64
INFORMATION ABOUT AUTHORS	71

УДК 81

С. Георгиева¹, Ж.Н. Жунусова²

¹Пловдивский университет, Болгария;

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: zhanyl08@mail.ru)

Фразеологизмы как языковые корреляты национальной культуры: сопоставительный аспект

Анализ образной основы (внутренней формы) фразеологических единиц в системе фразеосемантических полей является важнейшим звеном реконструкции различных фрагментов картины мира, специфичных для той или иной лингвокультурной общности. При сопоставительном изучении фразеологических систем двух и более языков следует уделять внимание семантическому и функциональному аспектам фразеологических единиц. При сравнении фразеологических корпусов даже близкородственных славянских языков, какими являются болгарский и русский, выявляются генетические связи, типологические схождения, а также национальное своеобразие образов. Системный подход, предлагаемый авторами статьи, в исследовании фразеологических единиц позволит решить конкретные задачи межъязыкового сопоставления: общность происхождения слов, формальные и содержательные особенности их компонентов, внутренние связи фразеологических единиц, обнаружение коммуникативной ценности фразеологических единиц в отношениях с лексическим и грамматическим уровнями и мн. др.

Ключевые слова: фразеологические единицы, фразеосемантические поля, фразеологический корпус национального языка, лингвокультурная общность.

Одним из приоритетных направлений современной лингвистики является исследование фразеологического фонда различных языков с точки зрения выявления общности и различий. Особое место занимает изучение семантики фразеологических оборотов, так как именно в ней мы наблюдаем этноязыковые особенности.

Как известно, фразеологический корпус любого национального языка является своеобразным источником знаний о культуре народа, в глубинных связях устойчивых словесных комплексов закодированы сообщения о мире конкретной страны: о ее истории, географии, климате, о душевном складе народа, об образе жизни в разные исторические периоды и т.д.

Известно, что слово и устойчивые сочетания не только являются носителями актуальной информации, они также аккумулируют национально обусловленную информацию. Так, в работах В.Н. Телия многоаспектно рассматривается проблема культурной коннотации как способа воплощения культуры в языковой знак и отражение национального менталитета во фразеологических единицах (ФЕ). Кроме того, фразеологические обороты, выполняя функцию коллективной культурной памяти, способствуют непрерывному пополнению и в то же время обнаруживают способность к актуализации одних аспектов ранее вложенной информации и полному либо частичному забыванию других аспектов той же информации.

Элементы культуры черпаются из денотации, лежащей в образной основе фразеологической единицы, а для ее описания «надо в основном расшифровать метафоры, обнаруживать образы, соотносить слова и словосочетания с категориями культуры, все осмысливать на языке культуры и, конечно, описывать культурный дискурс» [1; 31].

Национально-языковая картина мира отражается при их вербализации, тогда проявляется не только универсальное, но и специфическое в способах и средствах фразеологической концептуализации в разных языках, моделируются отдельные фрагменты языковой картины, особенно при сопоставлении разных языков [2; 9]. Фразеологизмы выступают как языковые корреляты элементов национальной культуры, в которых закреплены мировоззренческие, нравственные, эстетические ориентиры, вся атмосфера народного социума.

Анализ образной основы (внутренней формы) ФЕ в системе фразеосемантических полей является важнейшим звеном реконструкции различных фрагментов картины мира, специфичных для той или иной лингвокультурной общности. При сопоставительном изучении фразеологических систем двух и более языков следует уделять внимание семантическому и функциональному аспектам ФЕ. При сравнении фразеологических корпусов даже близкородственных славянских языков, какими являются болгарский и русский, выявляются генетические связи, типологические схождения, а также национальное своеобразие образов.

Этнокультурную информацию можно увидеть и расшифровать при свертывании текста во фразеологическое словосочетание. Теоретической основой такого подхода является взгляд на ФЕ как на один из способов функционирования внеязыковых знаний [3; 89].

Фразеологическая теория разнородна в сопоставляемых языках. Большинство имеющихся концепций природы ФЕ в основе своей сводимы к двум точкам зрения: а) в качестве основного признака ФЕ считает воспроизводимость; б) утверждает, что воспроизводимость есть одно из следствий семантической трансформации словесного комплекса-прототипа [4; 17]. Проанализированный нами материал строится на положениях второй концепции. К ним добавим еще, во-первых, то, что категориальным свойством ФЕ является экспрессивность [5; 11], создающаяся, прежде всего, образностью, и, во-вторых, то, что процесс формирования ФЕ, основанный преимущественно на метафоризации, универсален и определяется общим характером человеческого мышления. Последнее и обеспечивает возможность сопоставления ФЕ разных языков [6].

Принципиально важным для понимания национальной специфики народной фразеологии, раскрытия ее неразрывной связи с национальной культурой является восстановление экстралингвистической ситуации, обусловившей возникновение фразеологического образа, выявление его исходной модели. В лингвистическом плане, по мнению В.М. Мокиенко, это означает реконструкцию исходного свободного сочетания с прямым значением компонентов [7; 33].

Большинство исследователей считает также, что процесс метафоризации зависит от конкретности исходного свободного словосочетания: «Чем конкретнее представление, отражаемое прямым значением словосочетания, тем сильнее противоречие между прямым и переносным значениями» [5; 162, 163].

Тесная связь ФЕ и их внутренних форм с различными областями жизни русского и болгарского народов становится очевидной при анализе фразеологических групп, отражающих их мотивировку [7; 34].

Наиболее употребительные слова в ФЕ — названия частей человеческого тела, животного и растительного мира, названия природы, продуктов питания, одежды, построек, собственных имен, профессий, цветов, времен года, месяцев и т.п. Анализ исследуемых групп показал национальное своеобразие устойчивых выражений.

ФЕ с названиями животных — отанималистическая фразеология — очень активный пласт ФЕ в различных языках. Наверное, потому, что «животные по своей природе ближе к человеку и больше втянуты им в мир своих преобразований, больше связаны с историческим развитием цивилизации» [3; 122]. Больше всего ФЕ в русском и болгарском языках с компонентом *собака*, что можно объяснить расширенным семантическим потенциалом данного слова, которое обросло «культурными коннотациями» (термин В.Н. Телия). У многих индоевропейских народов существовало отношение к ней, как к животному, наделенному божественной силой: «собака — символ смерти, ахтонических и лунных божеств, который олицетворяется триадой «земля — вода — воздух» [8; 114].

Таким образом, с одной стороны, с собакой связано доброе начало, и это нашло отражение в картине мира и языке славян: рус. *собачья верность*, *собачья преданность* (о верном, преданном человеке), *собаку съест* (об опытном человеке), *где собака зарыта* (установить суть дела); болг. *вярно куче*, *всяко куче на двора си лае* (знач. каждый должен быть на своем месте); *влача се като пребито куче* (знач. еле ноги волочить), а с другой стороны, собака — воплощение зла: рус. *собачья злоба* (об очень злобном человеке), *как собаку* (без всякой жалости), болг. *живея като куче*

(знач. плохо), *застрелвам като куче* (пристрелить как собаку). Семантика второго ряда ФЕ формируется с учетом того, что в «мифологической картине мира славян собака занимает крайне низкое положение и причисляется к нечистым существам, более того, в народном сознании она часто отождествляется с дьяволом» [3; 129].

Русские крестьяне вплоть до XX века не впускали собаку в избу, которую она якобы способна осквернить; нечистое тело похороненной собаки вызывало гнев земли и вело к бедствиям, поэтому собаку нельзя было хоронить. Соответственно, хоронили собак в укромных местах, найти которые было трудно. И отсюда пошел фразеологизм «*где собака зарыта*» в значении «раскрыть первопричину событий, причину бедствия». Собака — жертвенное животное (*вешать собак* в знач. порочить другого человека; *как собак нерезанных* — много); она архетип обмана, соотносится с загробным миром, в болгарской, русской и белорусской мифологии она умеет предсказывать будущее. Если, например, собака начнет выть волком, это знак того, что ее хозяин скоро умрет [3, 140; 9, 194].

Вторую группу по многочисленности в болгарском языке занимают ФЕ с компонентом *муха*. И если причиной многочисленных устойчивых выражений с компонентом *собака* мы постарались объяснить «культурными коннотациями» слова (как положительными, так и негативными), то слово «муха» не осложнено мифологическим переосмыслением в ФЕ. Например: болг. *броя мухите* — значит бездельничать; *бръмчи като муха* — назойливость; *да утрепе мухата, той утрепал бая се* — вместо ничтожного, он уничтожил главное; *избивам като мухи* — уничтожать легко; *като муха без глава* — действовать без разума, обычно с глаголами *мотая се*, *шляя се*; *лято без мухи не бива* — значит, нет худа без добра, розы без шипов и т.п. Все ФЕ данной группы обладают отрицательной коннотацией, за исключением выражения *кротък като мушица* — рус. *мухи не обидит*. Данный факт фразеобразований является иллюстрацией утверждения, что наиболее интенсивно и регулярно процессы метафоризации протекают в области предметной лексики [7; 34] и, с другой стороны, климатические условия Болгарии явились первопричиной создания прямых словосочетаний, которые впоследствии метафоризировались.

ФЕ с компонентом-названием растения. Растения как часть природы связаны с определенными географическими условиями, с климатом, поэтому и выражения, связанные с ними, глубоко национальны и являются атрибутом данной общности. Иллюстративный материал продемонстрировал преимущественное употребление одних растительных названий в русском языке (*береза*: рус. 4 - болг. нет; *сосна*: рус. 4 - болг. нет; *дуб*: рус. 5 - болг. 2; *ель*: рус. 5 - болг. нет; *яблоня*: рус. 8 - болг. 5), а других — в болгарском языке (*бук*: рус. нет - болг. 5; *върба*: рус. нет - болг. 18; *глог* (боярышник): рус. нет - болг. 3; *дряна* (кизил): рус. нет - болг. 15; *круша*: рус. 3 - болг. 27; *липа*: рус. 1 - болг. 5; *орех*: рус. 5 - болг. 13; *трън* (*терн*): рус. 5 - болг. 26; *череша*: рус. нет - болг. 6).

Национальное своеобразие ФЕ данной тематической группы проявляется в их лексическом составе. Многие конкретные образы, входящие в семантическую структуру идиом в качестве компонентов внутренней формы, «представляют собой национально-культурные переменные (ср. с конкретными образами, входящими в структуру национальных сказок, по наблюдениям В.Я. Проппа).

Анализ внутренней формы ФЕ в системе фразеосемантических полей является важнейшим звеном реконструкции различных фрагментов картины мира, специфичных для той или иной лингвокультурной общности» [10; 62]. Так, например, болг. *босилек* (рус. базилик) — цветок, который народ считает символом охранительной и продуцирующей силы, широко представлен в поэтической традиции и в традициях болгар (*Миришиа на босилек* — т.е. стоять одной ногой в могиле); болг. *глог* (рус. боярышник) — растение, которое обладает необыкновенной магической силой в растительном мифологическом коде болгар. (*От трън, та на глог* — т.е. от плохого к худшему); болг. *дряна* (рус. кизил) — дерево, которое в болгарской мифологии является символом выносливости, здоровья, долголетия, его ветки гибкие и упругие, древесина прочная. Это дерево расцветает раньше всех, а плоды поспевают последними. *Кизил* присутствует во многих болгарских обрядах, из его веток делают «сурвачки» (разукрашенные ветки кизила, которыми ударяют по спине тех, кому желают добра) в Новый год (день Святого Василия), на почках кизила гадают под Новый год и др. Фразеологизмы с компонентом *кизил* встречаются только в болгарском языке (*Дрянови пръчки*, *Дряновицитеме викат*, *Остивям мечкати да варди дренките*, *От един дол дренки*. *Правя си устата като габровец за дрянова тояга* и др.).

Данная тематическая группа подтверждает пейоративный характер фразеологии. Многие растения связаны с обрядностью народов, но они слабо присутствуют во фразеологических выражениях либо вообще отсутствуют, особенно те, которых народ наделил сакральностью, например, *душистая герань, вьюн, ежевика, касатик, чемерица* и др. [11]. Этот факт, а также их положительная коннотация как-будто «оберегают» растения-тотемы от включения их в выражения с негативным смыслом (это особенно характерно для болгарского языка), а такие растения, как *круша, тиква, слива, коприва, боб, лук, проз, краставица* — активно присутствуют в болгарских фразеологизмах и встречаются только в выражениях с отрицательной коннотацией.

Иллюстративный материал показывает отрицательное, порой даже пренебрежительное отношение к определенным растениям, у которых нет ритуальных функций, связи с обрядностью, но которые очень активно присутствуют в быту людей. Данные компоненты ФЕ включаются в сложные семантические процессы и при формировании фразеологической семантики они оказались доминирующими. Большинство из этих выражений свидетельствует об их крестьянском происхождении. При сравнении устойчивых выражений русского и болгарского языков выявляется большая конкретность образной основы болгарских ФЕ (*Ими си крушка опашка*) и более абстрактный характер, обобщенность русских.

ФЕ с компонентом названий пищи. Пища всегда была и будет неотъемлемой частью быта. В рассматриваемых языках «национальная еда — это та часть внешнего Космоса, что переходит к нам внутрь и становится частью микрокосмоса. Еда — это посредник между внутренним и окружающим мирами» [12; 49].

Существование, уклад жизни, традиции каждого народа в большей степени зависят от географических условий, от особенностей природы, рельефа и климата. И все эти условия по-особому влияют на питание, а «питание древних славян, которые являлись народом земледельческим, состояло, в первую очередь, из растительной пищи, представляющей собой продукты земледелия (зерновые культуры, позже овощи) и собирательства (грибы, ягоды), во вторую очередь, из рыбных, молочных продуктов и в последнюю очередь — из мясных блюд» [9; 6].

Можно утверждать, что до наших дней эти традиции сохранились в кухне как русского, так и болгарского народов. По мнению И. Снегирева, пища у русских простая, грубая, сытная, соответствует их холодному климату [13; 227]. По мнению Г. Гачева, «даже черты лица у русских показывают больше сходства с травоядными, мирными животными» [12; 50].

В русских ФЕ встречаются лексемы *хлеб (зарабатывать свой хлеб* — т.е. добывать своим трудом средства для существования; *хлеб-соль есть* — т.е. быть близкими друзьями; *чужой хлеб горек* — т.е. тяжело жить на чужой счет; *хлеб насущный* и др.), *калач (тертый калач, калачом не выманишь и не заманить/кого, куда/ и др.), блин (первый блин комом, печь как блины, сияет как масляный блин и др.), щи (лаптем щи хлебать* — о чьей либо некультурности; *налить щей на ложку* — отомстить; *подогретые щи* — старые вести и др.), *пирог (вон какие пироги, казенный пирог и др.)*, а из «растительных» компонентов встречаются ФЕ со словами *картошка, крапива, орехи, перец, репа* и др.

Болгарам больше по душе мучные изделия, а из растительной пищи они предпочитают бобовые, особенно фасоль и чечевицу, и лишь за ними следуют мясные блюда.

Собранный иллюстративный материал выявил преимущественное употребление лексемы *хлеб* во ФЕ русского (56) и болгарского языков (40), так как хлеб — наиболее сакральный вид пищи, символ достатка, изобилия и материального благополучия, осмысливается как дар Божий и одновременно как самостоятельное живое существо или даже образ самого божества. Требуется к себе особого почтительного и почти религиозного отношения, в быту и в обрядах часто объединяется с солью (*хлеб-соль*).

Как один из наиболее позитивно окрашенных символов «*хлеб* упоминается в сочетании с *Богом, землей, солнцем* и практически лишен негативных значений» [14; 384, 385] и негативных оценок во ФЕ обоих языков (*Вместе/ хлеб-соль есть с кем — деля /си/ хлеба с някого* — быть близкими приятелями; *отбивать хлеб у кого — отнимаю някому хлеба* и др.).

В русском фразеологическом фонде численно преобладают ФЕ с компонентом *каша* (33) (ср. в болг. — 5). Одно из главных и любимых блюд русских — каша (*Без каши обед короткий. Каша сама себе хвалит, Хороша кашка, да мала чашка*), она признак достатка, семейного согласия и благополучия (*Густая каша семьи не разгонит*). В народной поэтике значение «обычная, распространенная пища» передается парным словом: *щи-каша (Щи да каша — пища наша; Щи да каша — кормилицы наши* и др.). Каша — это и общественная, коллективная еда, котел с кашей объединял совме-

стно работающих людей: *Мы с ним в одной каше*. Она была неременной участницей ритуальных обрядов на крестинах, на свадьбах, в важных коллективных работах, на поминках. Ее ритуальная обрядовость объясняется приношением каши в жертву языческим богам. Жертвенное значение каши связано с тем, что каша — древнейшее хлебное кушанье, которое первоначально готовилось из зерен злаковых растений [15; 128]. Во ФЕ отразились сведения, связанные с культурой конкретного народа: *чинить кашу* (в знач. «устраивать свадебный пир»), *заварить кашу*, *каши не сварить* (с кем-либо) и др.

В болгарском языке встречаются ФЕ с компонентом *баница* — национальное обрядовое блюдо (*Иска с баница да го молят* — т.е. хочет, чтобы его на коленях упрасивали; *Диря на работата леко-то, на баницата меко-то* — знач. выбирать работу полегче, а кусок послаще и др.); *боб*, *фасул*, *леца* (*Прост като фасул/боб*, *Прост като леца*), однако по численности преобладают выражения с лексемой *мед* (после ФЕ с компонентом *хлеб*). И это не случайно, так как в болгарской мифологии *мед* считается пищей богов, символом бессмертия, и он занимает важное место в ритуалах и обрядах народа. Медом и маслом мазали двери и порог молодой невесты, когда она входила в свой новый дом, откуда и пошло выражение: *Да ти върви по мед и масло* и др.

В целом, «фразеологизмы выполняют функции знаков «языка» культуры, они не только выражают, но и формируют культурное самосознание этносов», помогают раскрыть идиоэтническую специфику плана выражения ФЕ, своеобразие механизма их образного переосмысления, этим и объясняется значимость сопоставительных исследований данного пласта лексики двух языков [2; 10].

Фразеологический состав любого языка представляет собой не простую совокупность некоторого числа однотипных единиц, а «четкую организованную систему». Системный подход в исследовании ФЕ позволит решать конкретные задачи межъязыкового сопоставления: общность происхождения слов и соотнесенность их лексико-грамматических связей, формальные и содержательные особенности их компонентов, внутренние связи ФЕ, обнаружение коммуникативной ценности ФЕ в отношениях с лексическим и грамматическим уровнями и мн. др.

В дальнейшем «исследование возможностей ФЕ исходного языка должно строиться не только на изучении семантических, стилистических, грамматических, деривационных свойств ФЕ, но и коммуникативных» [16; 145].

Список литературы

- 1 Воробьев В.В., Василюк И.П., Потапушкин Н.А. Фразеология в аспекте лингвокультурологии // Фразеология в аспекте науки, культуры и образования. — Челябинск: Изд-во ЧПГУ, 1998. — С. 30–41.
- 2 Георгиева С. Русская фразеология в зеркале болгарского языка. — София: Херон Прес, 2011.
- 3 Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. — М.: Наследие, 1997. — 208 с.
- 4 Солодуб Ю.П. Сопоставительный анализ структуры лексического и фразеологического значения // Филол. науки. — 1997. — № 5. — С. 43–54.
- 5 Мокиенко В.М. В глубь поговорок: книга для учащихся. — Киев: Рад. шк., 1989. — 220 с.
- 6 Альбрехт Ф.Б. Сербско-русские фразеологические эквиваленты и фразеосемантические соответствия // Изучение славянских языков, литератур и культур в инославянской среде. — Белград, 1998. — С. 284–289.
- 7 Проблемы фразеологической семантики / Под ред. проф. Г. А. Лилич. — СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 1996. — 172 с.
- 8 Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образы мира и миры образов. — М.: Владос, 1996. — 416 с.
- 9 Лутовинова И.С. Слово о пище русских (к истории слов в русском языке). — СПб.: Азбука-классика, 1997. — 288 с.
- 10 Мелерович А.М. Семантическая структура фразеологических единиц в контексте языковой картины мира // Фразеология в аспекте науки, культуры и образования. — Челябинск: Изд-во ЧПГУ, 1998. — С. 61–64.
- 11 Българска митология / Съст. Анани Стойнев. — София: 7М + Логис, 1994. — 399 с.
- 12 Гачев Г. Национальные образы мира. — М.: Прогресс, 1995. — 480 с.
- 13 Снегирев И. Русские в своих пословицах. — Нижний Новгород: Русский купец, 1996. — 624 с.
- 14 Толстой С.М. Славянская мифология. — М.: Эллис Лак, 1995. — 416 с.
- 15 Вакуров В.Н. Основы стилистики фразеологических единиц. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. — 175 с.
- 16 Жунусова Ж.Н. Категория глагольного времени в грамматикографии. — Астана, 2015.

С. Георгиева, Ж.Н. Жунусова

Фразеологизмдер – ұлттық мәдениеттің тілдік корреляттары: салыстырмалы тұрғы

Фразеосемантикалық аясы жүйесінде фразеологиялық бірліктердің бейнелі негіздерін әрбір лингвомәдениеттік тұтастықта ерекше (ішкі формасын) саралау әр түрлі әлемнің көрініс фрагменттерін қайта құруда өте маңызды бөлігі болып табылады. Екі және одан да көп тілдердің фразеологиялық жүйесін салыстырмалы түрде оқығанда фразеологиялық бірлестіктердің семантикалық және функционалдық аспектілеріне көңіл бөлу керек. Тіпті жақын туысқан славян тілдердің, мысалы, болгар және орыс тілдерінің фразеологиялық корпусын салыстырғанда генетикалық байланыстар, типологиялық ұқсастықтар және бейнелердің ұлттық ерекшеліктері айқындалады.

Кілт сөздер: фразеологиялық бірліктер, фразеосемантикалық өрістер, ұлттық тілдің фразеологиялық бөлімі, лингвомәдениеттік қоғамдастық.

S. Georgieva, Zh.N. Zhunusova

Idioms as linguistic correlates of national culture: comparative aspect

Analysis image base (the inner form) of phraseological units in the system of phraseosemantic fields is an essential element of the reconstruction of the various fragments of the world picture specific to particular linguistic and cultural community. A comparative study of the phraseological systems of two or more languages allows you to pay attention to semantic and functional aspects of phraseological units. When comparing the phraseological corpora of even closely related Slavic languages, like Bulgarian and Russian, reveals genetic relationships, a typological convergence and national identity images. A systematic approach, using by author by this article, to the study of phraseological units allows to solve specific problems of interlingual comparison: the common origin of words and the formal and substantive features of their components, the internal connections of the phraseological units, the detection values of the communicative phraseological units in the relationship with the lexical and grammatical levels and etc.

Keywords: phraseological units, phraseosemantic field, phraseological corpus of the national language, linguistic-cultural community.

References

- 1 Vorobiev V.V., Vasilyuk I. P., Potapushkin N.A. Phraseology in the aspect of cultural linguistics // *Phraseology in the aspect of science, education and culture*, Chelyabinsk: Publ. house CHPGU, 1998, p. 30–41.
- 2 Georgieva S. *Russkaja frazeologija v zerkale bolgarskogo jazyka*, Sofija: Heron Pres, 2011.
- 3 Maslova V.A. *Introduction to cultural linguistics*, Moscow: Naslediye, 1997, 208 p.
- 4 Solodub Yu.P. *Philological science*, 1997, 5, p. 43–54.
- 5 Mokienko V.M. *In the depths of sayings: A book for students*, Kiev: Radyanska shkola, 1989, 220 p.
- 6 Albrecht F.B. *Serbian-Russian phraseological equivalents and phraseosemantic correspondences* // Study of Slavic languages, literatures and cultures in non-Slavic environment, Belgrade, 1998, p. 284–289.
- 7 *Problems phraseological semantics* / Ed. prof. GA Lillich, Saint-Petersburg: Publ. house of SPb. Univ. Press, 1996, 172 p.
- 8 Makovsky M. M. *Comparative Dictionary mifological symbolism in the Indo-European languages. Images of the world and the worlds images*, Moscow: Vldos, 1996, 416 p.
- 9 Lutovinova I.S. *Word on the Russian food (the history of words in Russian language)*, Saint-Petersburg: Azbuka-Classics, 1997, 288 p.
- 10 Melerovich A.M. *The semantic structure of phraseological units in the context of a language picture of the world* // *Phraseology in the aspect of science, culture and education*, Ufa: CHPGU, 1998, p. 61–64.
- 11 *Bulgarian mythology* / Red. Anani Stoynev, Sofia: 7M + Logis, 1994, 399 p.
- 12 Gachev G. *National images of the world*, Moscow: Progress, 1995, 480 p.
- 13 Snegirev I. *Russian in their proverbs*, Nizhny Novgorod: Russkiy kupets, 1996, 624 p.
- 14 Tolstoy S.M. *Slavic mythology*, Moscow: Ellis Lak, 1995, 416 p.
- 15 Vakurov V.N. *Basics stylistics of phraseological units*, Moscow: Publ. State Univ. Press, 1983, 175 p.
- 16 Zhunusova Zh.N. *The category of verb tense in grammar*, Astana, 2015.

M.K. Pak, D.T. Tugambekova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: dana.tugambekova@gmail.com)*

Problems of colouronym research in modern Russian language

The article is devoted to the problems of research of the nominative units with the semantics of colour in modern Russian language. The modern scientific paradigm suggests an integrative approach to the study of the colour category. The aspects of the research of the colour terms, as linguocultural, ethnolinguistic, psycholinguistic and cognitive are the most relevant at present time. Examples of the use of terms for the lexical units naming colours, types of colour naming combination were studied. The classification and composition of colour vocabulary, its semantic features were considered as well. The authors of the article provide an overview of linguistic studies of the nominative units with the semantics of colour and give assessment to the current state of the problem.

Keywords: colour namings, linguistic culturology, colour perception, semantics, colour categorization, colour system, colour terms.

The phenomenon of colour is the object of study of many sciences: physics, psychology, cultural studies, philosophy, aesthetics and linguistics that provides evidence of the complexity and multidimensional scope of the phenomenon. The naming units of the colour spectrum have been studied by linguists for a long time, the study of words-colour terms from different positions on the material of different languages is a subject of many linguistic works. Colour terms have been studied by researchers in various aspects. The structure of colour lexis and its semantic structure have been described. The studies were conducted in ethnic-linguistic, comparative-historical and psycholinguistic aspects. Scientific paradigm of recent decades necessitates an integrative approach to the study of colour category. The synthesis of linguistic methods of the research of colour naming units with the methods of other sciences determines the complexity of the operation of the colour image in the mind of the individual. The study of the nominative units with the semantics of colour is marked by a number of psycholinguistic works and linguocultural studies research.

The following nominations are used in the linguistic literature denoting colour term, colour naming, name of colour, colouronym.

Colour term and colour naming are common terms that are studied by scientists. These concepts are often found in the works of «Colour, sense, similarity» by R.M. Frumkina, «System of colour terms in modern English» by V.A. Moskvich, «History of colour terms in the Russian language» by N.B. Bakhilina and others.

The use of the concept *colour* as a term for lexical units denoting colour, is not understood as a result, a specific word or phrase, for example, *blue* or *white*, or the colour of ripe cherries, but as a process. Colour term is a process of the colour designations in the language, i.e. the various ways nomination of the category of colours.

Speaking about the use of the terms name of *colour*, *colour naming*, it is necessary to note that the term *name* is used to refer to things or people. The distinctive features of names as type of words are also linked to the characteristics of the nomination process leading to the appearance of names and role of the names in the sentence. From a grammatical point of view, there are known the names in the division to the parts of speech: nouns, which in turn are divided into proper nouns, common nouns, and adjectives. Thus, the concept of the name relates primarily to the object and its properties. From a grammatical point of view, the term *name of colour* is improper, but in the nominative aspect, this term can only be used in the study of basic colour names, because they can be referred to the feature names, since such lexemes as *white*, *black* and others appeared as a result of the primary nomination.

The term colouronym (lat. «colour» + Greek. onym «name») came into use recently and can be used for notation of the names of any colors (including achromatic). This term was used in «Semantic-stylistic potential of phraseological units with the component-colouronym» in the Quebec and Metropolitan French language options» by S.L. Kiryanov and «Primary phrase formation in the Belgian version of French language: semantic aspect» by E.A. Nikolayeva. According to E.A. Nikolayeva, the term colouronym belongs to G.G. Sokolova.

As an independent scientific discipline, linguistics of colour has strong theoretical and methodological base. V.G. Kulpina expressed a fair opinion that «the concept of colour linguistics as an independent scientific paradigm in modern linguistics is acquiring more and more specific features» [1; 2-7].

Studying the verbalization of colour perception, linguists divide nominative units with the semantics of the colour into two groups: basic (absolute) and hue. Absolute colour terms, in turn, are divided into:

- chromatic (naming seven colours of the rainbow spectrum: *red, orange, yellow, green, light blue, blue, violet*);
- achromatic (*black, white, grey*).

All other colour terms are called hue ones, they vary in transfer of hue.

There is also a group of colour terms that serve to clarify the shades of colour:

- a) complex, with formants bright, light, dark, gentle, clarifying the intensity of the colour;
- b) two-part colour names that represent the names of mixed colours or polychromatic objects: *blue-white, yellow-green*.

In addition, structurally complex (genitive) nominative units (*the colour of honey, the colour of ivory*) and common figures of speech (*cheeks like poppy-red colour*) are distinguished.

Analyzing nominative units with the semantics of colour, E. Roche introduced the concept of the prototype. A prototype is a member of the category which fully embodies the properties and characteristics which are characteristic for this category, that is why the colour terms can be classified according to the principle of relatedness to the colour prototype (*emerald — it is a kind of green, bright green — it is green too*; where green is the prototype, the name of the category, and shades are the members of the category). The category is understood as having a center and a periphery that is more prototypical and less prototypical members [2; 41].

V.I. Ivarovskaya mentions ten basic colours in her research: *white, red, blue, green, yellow, brown, grey, black, orange, purple*. The field principle of division is laid into basis of the classification: all these colours have the ability to be part of the colour fields. In addition, all colour terms are considered by scientists from the perspective of motivation — non-motivation.

R.M. Frumkina notes that *naïve picture of the world* in Russian language includes *seven colours of the rainbow*, as well as *pink, brown* and so-called achromatic colours — *black, white and grey*. These colors are considered as *basic* by Russian native speakers. The researcher calls other less used colours [2; 64–85].

E.A. Kosykh, who considers the colour terms-adjectives and combinations, that perform the function of colour adjectives also describes the nominative units with the meaning of colour as a system. She considers that the system of colour terms in Russian language can be represented in terms of the structure by the following units:

- a) monolexemic;
- b) compound adjectives, where two or three base are distinguished in the structure, which represent the name of equal colors and shades, or the colour name with the clarification of its intensity;
- c) compound colour terms with the structure «noun colour + noun name nominative case» (*khaki*);
- d) compound colour terms with the structure «noun colour + adjective + noun in the nominative case» or this structure is represented by a set of the same parts of speech, but in the form of genitive case (*colour of wet asphalt, colour of old rose*).

Continuing the theme, Yu.D. Apresyan lays the semantic feature of telicity in the basis of dividing the colour adjectives: 'If a range is divided into areas, called the main Russian colour names (*red, orange, yellow and others*), the middle of the relevant area will correspond to maximum extent (limit) of a particular colour. Indeed, for example, digression to one side will give a gradual transition to orange colour while digression to the other side will give transition to purple in the area of red colour. The middle of the area will match to red. The same situation is with all other colour names' [3; 44].

A number of scientists distinguish red, yellow, green, blue, white, achromatic black and grey, pink, blue, orange, brown, purple, which are conceptualized as a «mixture» of elementary colours as the main colours [4; 277].

With the development of industry, especially the ability to create varied colours and receive new colours by mixing them, the need for the nomination of colours and its shades increases significantly. In cases, when colour is the only discriminator of similar objects, its role is very important. When choosing yarn, fabric, and cars, wallpapers, cosmetics (eyeshadow, lipstick), and others in recent years, the perception of colours by the consumer, the buyer, and the desire to know the name of the tone, shade, colour become essential.

The colour terms with the complex structure «noun colour + noun in nominative case» acquire the status of professional words in recent time, as they act as naming units of artificially created paints or colours for painting cars, fabric, yarn, lipstick, hair dye, wallpaper. The possibilities of modern industry in the creation of paints are probably unlimited: mixing multiple colours into a single colour at different ratios of its constituent parts allow to obtain the shades, which are not always easy to distinguish. The newly created colour or shade may be named for the similarity to any object of reality that has the same colour. It is likely that in modern manufacturing, the development of certain colours are possible by the sample of colouring the object by scanning and computer processing and disassembly of its constituent colour components. Therefore, it is possible to assume that colour terms with the structure «noun colour+ noun in nominative case» and «noun colour + adjective + noun in genitive case» can be updated regularly by the inclusion of nouns in its structure that reflect the surrounding objects of reality (the colour of pine needles, the colour white lily, the colour of tea rose, ivory white colour, the colour of grey willow).

As you can see, there is no consensus among scientists in the linguistic literature in determining the type of combining the colour names. Some of them say about the system of colour names; others about lexical-semantic group (N.B. Bakhilina, S.M. Solovyev); the third ones say about the semantic field (V.L. Moskovich, V.G. Kulpina, G.K. Toishibayeva).

The following relevant directions can be distinguished in the study of colour terms in linguistics at present: linguoculturological, ethnolinguistic, psycholinguistic and cognitive aspects. The selection of areas of colour terms study is relative to a certain degree, as one research may include various aspects of description of the colour semantics. There are a considerable number of works devoted to the issues of colour terms: their etymology, semantics, use, origin of new meanings, formation of the lexical-semantic group of colour terms, relation with other words within a lexical-semantic group and beyond (N.B. Bakhilina, V.P. Moskovich, R.V. Alimpiyeva, A.A. Bragina, L.M. Granovskaya, I.S. Kuznetsova, K.S. Kulikova).

A task-oriented specification of colour vocabulary semantics, identifying the linguocultural traditions and determination of the functional significance of colours in different nations are carried out at linguoculturological study of colour terms. This direction usually implies a comparative study of colour terms in different languages (English — Russian, Polish — Russian and others). For instance, V.G. Kulpina notes in her work that the use of the lexeme *grey* brings no negative sense regarding to the person which is typical for Russian language. A *grey man* in Polish language is a simple, ordinary person, not ignorant and frankness [1; 470].

Ethnolinguistic aspect allows considering the colour terms from the point of view of their origin, significance and use. Researchers who work in this direction are actively using the dialectal material, enriching and elaborating conceptions on opportunities of colour functioning, on the possibilities of the use of the nominative units with the semantics of colour in language.

The problem of colour perception and colour sensitivity takes an important place in most of psycholinguistic works. Psycholinguistics investigates both interpretation of separate nominative unit with the colour meaning and the associative-semantic field and the impact of a particular colour or combination of colours on human. The works by Bakhilin or Vendin can serve as examples in this direction.

Cognitive consideration of the color terms helps to reveal the linguistic world picture, which is the general result of the linguistic and cognitive activities. Researchers of the cognitive direction investigate the issues of colour symbolic adaptivity socially, ethnically and mentally. The main categories of cognitive research are the concepts of the language world picture and colour prototype. For example, A. Vezhbitskaya writes in her work «Language. Culture. Perception» notes that the prototype for yellow is the sun, and Polish researcher R. Tokarski says that, in particular, the prototype of yellow is not only the sun, but also autumn (yellow leaves) in Polish language. In the study of nominative units with the semantics of colour, cognitivists can study both "colour" thinking of the people, and the specifics of creative thinking of an individual author. Besides that, in the framework of cognitive aspect, it is possible to consider linguistic and cultural studies. 'The semantics of colour terms today is the main cultural characteristics that unite people in a natural (for ontogenesis) semiotic principle of interaction of colour', 'colour is the form of information' [4; 97]. Colour terms take important place in international and intercultural communication. The system of colour terms is marked ethnoculturologically – it has two forms, being derivative of culture and culture-forming factor. Apparently, colour terms is ethno-centric and anthropocentric to a greater extent than any other sphere of language, as the perception of colour in different nations varies considerably, and the perception of colour by the artist of the word can differ from the mass, traditional one for national picture of the world.

The research of the nominative units with the semantics of colour takes a special place in psychology and psycholinguistics, which studies the emotional impact of colour and colour terms of human. In the framework of the psycholinguistic aspect such scholars as A.I. Belov, A.P. Vasilyevich, R.M. Frumkina study 'world of colour', 'names of colours', paintings of semantic fields of colour names, significance of colour 'meanings'. Psycholinguistic works have a tendency of denial from the systemic-structural methods of research of the lexemes with the meaning of colour, the experiment comes to the fore. Studying the processes of nomination, categorization and others, R.M. Frumkina analyzes the problem of interpretation of the nominative units with the semantics of color (primarily non-derivative etymologically) [5; 175]. R.M. Frumkina writes about denotative uncertainty of the colour names, along with that she notes the presence of the nominative uncertainty of the colour sample. The problem of colour perception and colour sensitivity takes an important place in most of psycholinguistic works.

The problem of colour symbolism becomes one of the main in the study of the relations between colour and mentality. In this regard, researchers analyze the following issues: the origin of the colour symbolic, its content, the attitude to the different phenomena and events in the lives of people, cross-cultural differences in colour symbolism.

Throughout the human history with human development, the content of the colour characters has undergone significant changes, the representation and attitude towards them changed gradually, but the core of colour symbolism still remained unchanged. This refers to the part of the content of the colour symbolic, which remains unchanged even in a hypothetical case, when the color loses all of its external, subject associations which depend on the cultural traditions and experience. Even without them the color is not deprived of its 'original', main meaning and turns into fiction. As V. Van Gogh wrote: 'paints express something themselves'. In other words, colour causes certain and specific changes in the mental world of human, the subsequent interpretation of which gives rise to what we call colour associations and symbols, impressions from colour. As A.F. Losev specifies: 'no one ever perceives colour without these and similar impressions... red colour rouses excitement itself, and we do not. Excitement is its objective property' [6; 46].

Another area of linguistic studies of colour terms are the colour terms in a literary text. Many works are done within the framework of this area, they analyze the functions of colour terms in a literary text and literature of a certain period, the colour symbolic of the certain colour terms in the language of writers, especially poets and a colour dominant in the writer's language, peculiarities of the use of colour terms and colour terms in the aspect of translation. In some studies, for example in the work «Functional-semantic colour field» by Kartasheva, the idiolect of the writer, that is, essential features of the author's worldview is analyzed.

Linguistics of colour with their own theoretical and methodological base, focusing on analysis of the problem of the colour names and colour terms research, has particular experience in the study of symbols and colour semantics and its shades. Identifying of lexical-semantic peculiarities of colour terms and its symbolism plays an important role in determining the national-cultural specificity of language and speech means. The semantic diversity of symbolism of the colour names is closely connected with psychological perception and has many cross-cultural differences in relation to phenomena and events in people's lives.

The system of the colour terms in Russian language is not only polysemic space, where colours of the real world are reflected, it is also a complex of the nominative units, diverse in terms of structure and etymology, in our opinion, its clarification is necessary in certain cases. The number of colour units does not remain the same: some words are lost or go to the periphery of language, used rarely, some of them can be found only in monuments of writing, art and reference books, others appear and can replace the word using its meaning, or specifically created to describe a new colour or shade. The fact, that the time intervals in the history of some people can have the colour name is interesting, it is possible to distinguish one or three colour terms, characterizing a certain direction, or time in literature.

Consequently, the study of nominative units with the semantics of colour within the framework of psycholinguistics and other modern directions of linguistics reveals the peculiarities of the relations between the colour, human mentality and language, which are based on the objective laws of the impact of color on human. Despite numerous literature on the subject of colour names, a number of issues remain unclear; the study of the nominative units with the meaning of colour at different levels of perception of modern speakers of different languages, the definition of universal and idioethnic, the study of the colour concepts in lexicographical, psycholinguistic and cognitive-cultural aspects and others.

References

- 1 Купина В.Г. Лингвистика цвета: Термины цвета в русском и польском языках. — М.: Моск. лицей, 2001. — 470 с.
- 2 Фрумкина Р.М. Психоллингвистика: учеб. пособие для студентов высш. учеб. зав. — М.: Академия, 2001. — 320 с.
- 3 Апресян Ю.Д. Избранные труды. — Т. I. Лексическая семантика (синонимические средства языка). — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Изд. фирма РАН, 1995. — 472 с.
- 4 Вежицкая А. Обозначение цвета и универсалии зрительного восприятия // Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. — М.: Рус. словари, 1996. — 277 с.
- 5 Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство: Аспекты психоллингвистического анализа / Отв. ред. В.Н. Телия. — М.: Наука, 1984. — 175 с.
- 6 Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. — М.: Политиздат, 1991. — 525 с.

М.К. Пак, Д.Т. Тугамбекова

Заманауи орыс тіліндегі колоронимдерді зерттеу мәселесі

Мақала заманауи орыс тіліндегі түс семантикасы мен атаулы бірліктерінің зерттеу мәселелеріне арналған. Қазіргі ғылыми парадигма түс категориясын зерттеуге интегративтік тәсілін талап етеді. Бүгінгі таңдағы түс атауларын зерттеудің лингвомәдениеттік, этнолингвистикалық, психоллингвистикалық және когнитивтік аспектілері өзекті болып табылады. Түс білдіретін лексикалық бірліктерінің терминдерін қолдану мысалдары, түс атауларын біріктіру түрлері қарастырылған. Сонымен қатар колоративтік лексиканың құрамы және оны топтастыру, оның семантикалық ерекшеліктері зерттелген. Түс семантикасы мен атаулы бірліктерінің зерттеулеріне шолу жасалып, осы мәселенің қазіргі жағдайына баға берілді.

Кілт сөздер: түс атаулары, лингвомәдениеттану, түсті қабылдау, семантика, түсті жіктеу, түс жүйесі, түс терминдері.

М.К. Пак, Д.Т. Тугамбекова

Проблематика исследований колоронимов в современном русском языке

Статья посвящена проблемам исследования номинативных единиц с семантикой цвета в современном русском языке. Современная научная парадигма предполагает интегративный подход к изучению категории цвета. Наиболее актуальными на сегодняшний день являются такие аспекты исследования цветообозначений, как лингвокультурологический, этнолингвистический, психоллингвистический и когнитивный. Рассмотрены примеры использования терминов для лексических единиц, называющих цвета, типы объединения цветоименований, классификация и состав колоративной лексики, ее семантические особенности. Выполнен обзор лингвистических исследований номинативных единиц с семантикой цвета, и дана оценка современному состоянию данной проблемы.

Ключевые слова: цветоименования, лингвокультурология, цветовое восприятие, семантика, категоризация цвета, цветовая система, термины цвета.

References

- 1 Kulpina V.G. *Linguistics of colour: Color terms in Russian and Polish languages*, Moscow: Moskovsky litsey, 2001, 470 p.
- 2 Frumkina R.M. *Psycholinguistics: Manual for students of higher educational institutions*, Moscow: Academiya, 2001, 320 p.
- 3 Апресян Yu.D. *Selected works. I. Lexical semantics (synonymous means of language)*, 2, Moscow: Izdatel'skaya firma the Russian Academy of Sciences, 1995, 472 p.
- 4 Vezhbitskaya A. *The naming unit of colour and universals of the visual perception* // Vezhbitskaya A. *Language. Culture. Perception*, Moscow: Russkie slovari, 1996, 277 p.
- 5 Frumkina R.M. *Colour, sense, similarity: Aspects of psycholinguistic analysis*, Ed. by V.N. Teliya, Moscow: Nauka, 1984, 175 p.
- 6 Losev A.F. *Philosophy. Mythology. Culture*, Moscow: Politizdat, 1991, 525 p.

М.К. Пак, У.К. Балтабаева

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: roza_rupert@mail.ru)*

Деривационная активность латинизмов в современном русском языке

В статье рассмотрены словообразовательные возможности заимствованной латинской лексики на основе собранной картотеки: словообразовательные форманты, продуктивные способы деривации, укоренение заимствованных слов в современном русском языке. Были составлены словообразовательные гнезда в зависимости от количества слов в гнезде и распределены по группам: сильноразвернутые, слаборазвернутые и нулевые. Для полного деривационного анализа использовался двухтомный Словообразовательный словарь А.Н. Тихонова. Авторами статьи были проанализированы проблемы взаимодействия лексико-семантических уровней с грамматическими в структуре языка.

Ключевые слова: латинизм, способы словообразования, суффиксация, префиксация, деривационная освоенность и продуктивность, словообразовательное гнездо.

На сегодняшний день лексику современного русского литературного языка составляют два основных пласта: слова, имеющие исконно русский характер, и заимствованные слова. Причины заимствования иноязычных слов определялись тем, что русский народ вступал в различные отношения (культурные, военные, политические, экономические) с другими народами. В дальнейшем этому процессу способствовали прогресс науки и техники, развитие общества, а также множество других факторов.

Среди заимствований из различных языков (греческих, германских, тюркских и др.) в русском языке наиболее активным является процесс заимствования из классического латинского языка. Латинизмы в большом количестве начали проникать в русский язык в эпоху Петра I (научная, философская, техническая, юридическая, медицинская терминология). Широкому распространению латинского языка во многих сферах жизнедеятельности человека способствовало и его лексическое богатство, а также развитая система абстрактных понятий, грамматическая стройность, краткость и точность выражения. На протяжении многих веков латинский язык был языком культуры, литературы и науки во всей Европе. И по сей день латынь, хоть и считается мертвым языком, не утратила своей роли универсального языка науки.

В русском языке проблеме функционирования иноязычных заимствований посвящены многочисленные труды отечественных языковедов, таких как И.А. Бодуэн де Куртенэ «Из лекции по латинской фонетике», Л.В. Щерба «К личным окончаниям в латинском и других итальянских диалектах», Л.П. Крысин «Иноязычные слова в современном русском языке» и другие. В разных направлениях исследовались вопросы, касающиеся лексики латинского языка. Так, с историей вхождения латинских слов в русский язык можно познакомиться в трудах В.В. Виноградова, Ю.К. Воробьева; историческая роль латинского языка была рассмотрена в трудах Я.М. Боровского, И.М. Тройского и других.

Известно, что заимствования, прежде всего, происходят на лексическом уровне языка, и намного реже на других уровнях (фонетическом, морфологическом, синтаксическом, фразеологическом). Тем не менее, определенный научный интерес представляют вопросы изменения латинской лексики на словообразовательном уровне. Значительным вкладом в область русской дериватологии являются работы советского лингвиста А.Н. Тихонова. Ученый разработал принципы составления гнездовых словообразовательных словарей, теоретические проблемы словообразовательного гнезда. Также в словообразовательном аспекте активно исследуются иноязычные слова в трудах С.А. Беляевой, Т.К. Елизаровой, Ю.В. Откупщикова и других. Однако словообразовательные процессы иноязычной лексики в современном русском языке остаются до сих пор открытыми для дальнейшего исследования.

Материалом исследования настоящей научной статьи послужил Словарь русского языка в 4-х томах под редакцией А.П. Евгеньевой [1]. Методом сплошной выборки была составлена картотека, в которой насчитывается более 1100 слов латинского происхождения.

На основе проанализированного материала были выявлены способы словообразования латинизмов. Как выяснилось, из всех существующих видов словообразования в современном русском языке (лексико-синтаксический, морфолого-синтаксический, лексико-семантический способы) наиболее активным является морфологический способ. По мнению Е.А. Земской, наиболее универсальными, действующими во всех сферах языка способами морфологического словообразования являются аффиксальные, а высокая продуктивность присуща суффиксальному способу. В собранной картотеке деривационная активность латинских аффиксов определяется способностью или неспособностью образовывать новые слова, иными словами, по признаку продуктивности или непродуктивности морфем. В главе «Словообразовательные возможности иноязычных неологизмов» Л.П. Крысин справедливо замечает, что словообразовательная активность иноязычного лексического элемента, его способность служить базой для создания производных слов в русском языке с помощью аффиксальных средств заимствующего языка – один из показателей укоренения заимствования в этом языке [2]. Ведь для реализации словообразовательных возможностей заимствованного слова имеет значение и его морфологическая структура, и грамматическая освоенность русским языком, и частотность употребления в русском языке.

Проанализированный нами материал демонстрирует продуктивность аффиксального способа словообразования. Как правило, это суффиксы *-ци(я)* (84 случая) и *-изм* (73 случая), которые являются самыми продуктивными, и малопродуктивные суффиксы *-ус*, *-ум* (3 случая).

Заимствованный суффикс *-ция* (с расширением *-ация*, *-изация*) являлся чрезвычайно активным в русском языке в XIX в., будучи соотносительным с глагольным суффиксом *-ировать/ -изировать*. В.В. Виноградов отмечает, что для современного языка характерно распространение сферы применения суффикса *-изаци(я)* и на русские основы. Значения этого суффикса могут быть самыми разнообразными. Приведем примеры:

1) данная группа слов ярко проявляется преимущественно в семантике, обозначающей профессиональные реалии, например, в области медицины: *иммунизация*, *кастрация* и др., некоторые общественно-политические денотаты: *узурпация*, *колонизация* и др.;

2) обозначение действия по глаголу: *адсорбция*, *аннуляция*, *лабиализация*, *иммобилизация*, *марморация*, *специализация*, *стабилизация*, *стерилизация*, *транслитерация*, *публикация*, *персонификация*, *унификация*, *централизация*, *циркуляция*, *цитация* и др.;

3) значение совокупности лиц, характеризующееся действием: *иммиграция*, *коллективизация*, *эмиграция* и др.;

4) значение какого-либо процесса: *индустриализация*, *коллективизация*, *секуляризация*, *урбанизация* и др.

Не менее значимый суффикс *-изм*, который В.В. Виноградов относит к числу трех заимствованных суффиксов с более глубоким отпечатком отвлеченности, обозначает:

1) имена существительные мужского рода, которые представляют собою названия общественно-политических, научных или эстетических учений, направлений, систем, а также качеств, склонностей, действий или состояний, связанных с тем, что названо мотивирующим именем существительным, редко – глаголом: *альбинизм*, *иррационализм*, *капитализм*, *квиеизм*, *клерикализм*, *коллективизм*, *колониализм*, *коммунизм*, *либерализм*, *максимализм*, *милитаризм*, *минимализм*, *национализм*, *негативизм*, *нигилизм*, *оптимизм*, *партикуляризм*, *пессимизм*, *плюрализм*, *пуризм* и др.;

2) имена существительные, которые являются названиями элементов языка, речи, какого-нибудь произведения, характеризующихся признаком, названным мотивирующим именем прилагательным: *вульгаризм*, *консонантизм*, *латинизм* и др. Слова с этим суффиксом имеют яркую грамматическую особенность, а именно: отсутствует форма множественного числа; употребляются только в форме единственного числа и являются, таким образом, существительными *singularia tantum*. В качестве исключения из нашей картотеки можно привести такие слова, как *вульгаризм*, *латинизм*, они имеют форму как единственного, так и множественного числа. В отличие от слов, являющихся абстрактными существительными и имеющих форму только *singularia tantum*, данные примеры слов являются группой существительных, которая обозначает некую совокупность, значение которых выражено семантически.

Высокую активность суффикса *-изм* в словообразовании русского языка отметил еще В.В. Виноградов, описывая широкую семантическую палитру слов с указанным суффиксом.

Широко представлен ряд с суффиксом *-тор*, который имеет значение лица по производимому действию или по роду деятельности: *архитектор*, *имитатор*, *импровизатор*, *инвестор*, *интерпре-*

татор, инспиратор, ирригатор, комментатор, координатор, мелиоратор, ординатор, рационализатор, триумфатор, унификатор, экзаменатор, экспедитор и др.

Не менее широко представлен ряд слов со значением устройства или приспособления для выполнения определенной задачи: *деклинатор, инвертор, интегратор, компенсатор, локаатор, селектор, стабилизатор, сумматор, сепаратор* и др. Этот суффикс латинского происхождения в современном языке сочетается не только с заимствованными, но и с русскими основами [3; 80].

Слова с суффиксом *-ент* в латинском языке являются действительными причастиями настоящего времени с суффиксом *-ns* (*nt - is*) и *-ens* (*ent - is*). Если в латинском языке слова с суффиксом *-ент* членятся (в них выделяется суффикс причастия настоящего времени), то в процессе заимствования многие слова этого типа становятся непроизводными, то есть суффикс в них не выделяется.

Четко просматриваются значения словообразовательной единицы *-ент*: имена существительные мужского рода со значением лица: *интеллигент, конкурент, перцепиент, претендент, регент, рецензент, экспонент, эмитент* и др., значение предмета, явления: *ингредиент, инцидент, контингент, патент, эквивалент* и др.

Существительные с суффиксом *-ур(а)* обозначают общественную систему, должность, организацию, учреждение, связанное с лицом, названным мотивирующим словом: *агентура, аспирантура, интернатура, кандидатура, клиентура, профессура* и др., слова определенной сферы применения, совокупность чего-либо, например, *аппаратура, квадратура* (математический термин), *рецептура* и др.

Слова с суффиксом *-ат* (лат. *-atus*) можно разделить на две группы:

- 1) слова с производной основой: *антиквариат, делегат, майорат, нотариат, стипендиат, триумвират*;
- 2) слова с непроизводной основой: *реферат, силикат*.

Слова с суффиксом на *-ат* передают самые разные значения. Например, значение действующего лица: *делегат, кастрат, меценат* и др.; значение собирательности: *антиквариат, нотариат* и др. Продуктивным и вошедшим в строй русского языка может быть признано лишь применение суффикса *-ат* в отвлеченно-собирательном значении, например, *нотариат* и др.

Суффикс *-ум* при добавлении к основе прилагательного образует существительное мужского рода со значением наивысшей степени проявления качества названного мотивирующим именем прилагательным: индивидуальный – *индивидуум*, минимальный – *минимум*, максимальный – *максимум*.

Словообразовательная единица *-ус* является суффиксоподобным элементом, не имеющим четкого самостоятельного значения. В нашей картотеке слова с данным суффиксом представлены рядом таких слов, как *генералиссимус, сценариус*. Исторически в языке римлян окончание *-ус* означало мужской род, а также являлось падежным окончанием, а *-ум* относилось к среднему роду. В процессе заимствования названных выше окончаний в русском языке они становятся суффиксами слова. В нашей картотеке они являются малочисленными и входят в группу непродуктивных суффиксов.

Показательны слова, образованные от латинских корней при помощи славянских суффиксов *-ш(а)*, *-к-*: *кастелянша, регентша, институтка, эмигрантка* и др., которые имеют разную стилистическую окраску. Изначально они стилистически нейтральные слова (*кастелян, регент, институт, эмигрант*), производные от них лексемы получают оттенок пренебрежения, сниженности. Например, суффикс *-к-*, при помощи которого образовалось слово *институтка* (разг., устар.), явно выражает сниженную стилистическую окраску, несмотря на то, что этот суффикс в русском языке не имеет стилистической маркировки в силу своей продуктивности и омонимичности. А в слове *эмигрантка* суффикс *-к-* служит обозначением лица женского пола. Слова с суффиксом *-ш(а)* обозначают лицо женского пола и в словаре зафиксированы с пометой «разговорное». Интересным представляется активность употребления слов, образованные с корнем *норм*. С момента функционирования указанного слова оно подвергалось различным изменениям в разговорной речи. Примерами новообразования слова *нормально* являются *норм, нормалёк, нормуль*. Отдельно можно рассмотреть неологизм *нормалайсын*, который возник в речи русскоязычного населения (история возникновения: данное слово образовалось в результате контактирования двух языков: русского и казахского. Воедино слились русское *нормально* и казахское *қалайсын*). Данные ряды слов функционируют только в речи молодежи и не закреплены в словарях.

Помимо суффиксального способа словообразования отмечается приставочный, который представлен в сравнительно немногочисленном количестве. Наиболее продуктивным префиксом при образовании слов является префикс *транс-* (47 случая), а наименее продуктивными являются префиксы *де-*, *интер-*, *ретро-* (по 3 случая).

Особый вид словообразовательной морфемы – префикс *транс-*, который обозначает движение через какое-то пространство, пересечение его; следование за чем-либо, расположение за пределами чего-либо: *трансгрессия, транскрибирование, транскрипция, транслитерация, трансляция, транс-миссия, транспарант, трансплантация, транспорт, трансформатор, трансфузия* и др.

Словообразовательная морфема *экс-* обозначает утрату прежнего положения или качества: *экс-гумация, экспатриация, экспирация, эксплантация, экспликация, эксплуатация, экспроприация, экстракция, экстраполяция*.

Словообразовательная морфема *суб-* употребляется в значении «под»: *субкортикальный, субмарина*. В некоторых же словах произошло опрошение и префикс не выделяется: *субординация, субституция*.

Словообразовательная морфема *ре-* имеет два значения: возобновление или повторность действия, например: *ремилитаризация, ревакцинация, ретрансляция; противоположное действие или противодействие*, например: *резвакуация, резэкспорт*.

Словообразовательная морфема *ин-* является русским аналогом предлога «в»: *индетерминизм, иннервация, ин-октаво, инсценировать, интоксикация, интроскопия, инфильтрация, ин-фолио*.

Словообразовательная морфема *ультра-* обозначает крайнюю меру чего-либо, «сверх», «за пределами»: *ультразвук, ультракороткий, ультракоротковолновый, ультрамарин, ультрафиолетовый*.

Словообразовательная морфема *де-* обозначает удаление, отмену, прекращение, устранение чего-либо: *дегазация, деблокировать, деморализовать*; движение вниз, понижение: *девальвация, дегра-дация* и др.

Словообразовательная морфема *интер-* является русским аналогом предлога «внутри»: *интерференция*.

Слово-префикс *ретро-* обозначает обращение к прошлому: *ретроспективный*.

Многие словообразующие морфемы, входя в состав производных слов, одновременно указывают на те или иные грамматические признаки слова. Так, значительное количество словообразующих суффиксов определяют принадлежность слов к определенной части речи: к именам существительным (*-изм, -тор, -ум, -ат* и др.). Деривационные суффиксы существительных различают их грамматический род: муж.р. (*-изм, -тор, -ент* и др.), жен.р. (*-ция, -ур(а)*).

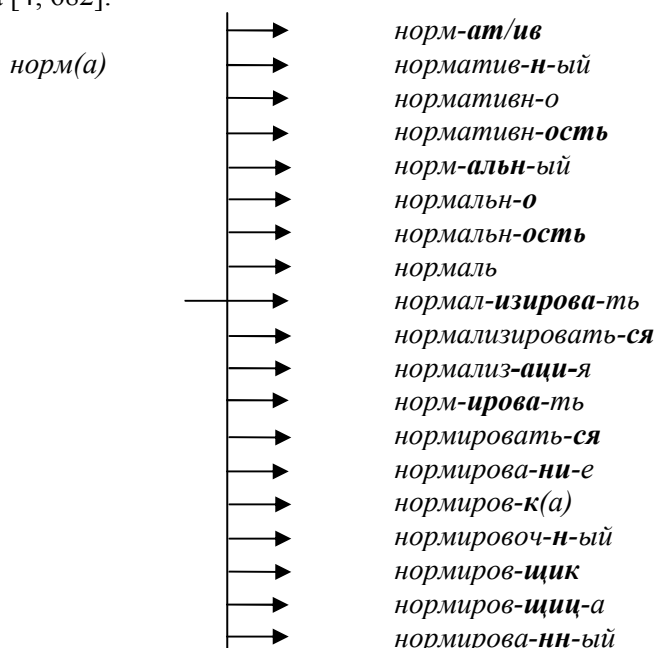
В ходе работы было выявлено образование новых слов не только с латинскими аффиксами, но и со славянскими. Такое явление говорит о широком внедрении латинизмов в систему русского языка, и это явление можно проследить на примере латинского слова *фабрика*; на сегодняшний день оно состоит из собственного разветвленного гнезда, которое образовано по существующим уже в языке моделям. Это примеры таких слов, как *фабрикант-ск-ий* (в русском языке *-ск-* суффикс относительных прилагательных), *фабрикант-ш(а)* (в русском языке суффикс *-ш(а)* обозначает лиц женского пола), *фабриков-ани-е* (в русском языке с суффиксом *-ани-* образуются модели слов со значением действия), *фабриковать* (в русском языке модель образования глаголов). Кроме того, это слово склоняется (*фабрики, фабрике, фабрику, фабрикой, о фабрике*), глагол *фабриковать* спрягается (*фабрикую, фабрикуешь, фабрикует*). А производное от *фабрики* слово *фабрика-кухня* является неологизмом. Все эти процессы говорят о том, что заимствованные слова со временем в той или иной степени ассимилируются, тем самым, приобретая морфологические и другие черты заимствующего языка.

Латинизмы нередко образуют слова с тождественным корнем, которые упорядочены в соответствии с отношениями словообразовательной мотивации, что в лингвистической науке определяется как словообразовательное гнездо. По мнению А.Н. Тихонова, здесь одновременно учитываются все словообразовательные слова однокоренных слов: с одной стороны, устанавливается, на базе какого однокоренного слова оно создано; с другой стороны, выявляется, какие родственные слова образованы от него, то есть раскрывается не только словообразовательная структура каждого однокоренного слова, но и выявляются его словообразовательный потенциал, роль и место в словопорождающем механизме современного русского языка [4; 36]. Таким образом, слова, объединяющиеся в словообразовательное гнездо, имеют смысловую и материальную общность.

Интересную картину дают словообразовательные гнезда (СГ) слов латинского происхождения. В зависимости от количества слов в СГ мы выделяем три группы:

1. Сильноразвернутое гнездо, которое включает два и более слов. Данный вид гнезда представляет наибольший интерес, так как словопорождающие возможности в них реализуются в максимальной степени.

Приведем пример полного словообразовательного гнезда по словообразовательному словарю А.Н. Тихонова [4; 682]:

Как известно, структура словообразовательного гнезда определяется соотношением единиц двух планов – синтагматического и парадигматического. В синтагматическом плане СГ представляют собой совокупность словообразовательных цепочек, а в парадигматическом плане – совокупность словообразовательных парадигм. Рассмотрим явление словообразовательной цепочки (или линейного гнезда по структурным типам СГ А.И. Моисеева) на примере слова *норма*:

а) *Норма – норматив – нормативный.*

Норма – нормальный – нормально.

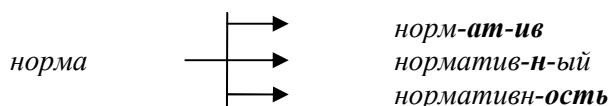
Норма – нормаль – нормализировать – нормализоваться.

Норма – нормировать – нормироваться – нормирование.

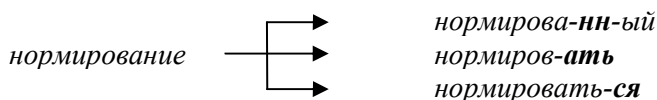
Вслед за А.Н. Тихоновым под словообразовательной цепью мы понимаем «ряд однокоренных слов, связанных между собой отношениями последовательной производности» [4; 41]. Они имеют в основе немотивированную основу *норма* и включают в свой состав мотивированные слова разных ступеней словопроизводства. Чем дальше от исходного слова цепочки какое-нибудь входящее в нее мотивированное слово, тем выше ступень его мотивированности. Например, слово *нормирование* – это слово III ступени мотивированности. При рассмотрении словообразовательной структуры производных слов выявлены следующие форманты: *норматив* (двойной суффикс: -*ат*, -*ив*); *нормативный* (суф. -*н*, окончание -*ый*); *нормальный* (суф. -*н*, окончание -*ый*) и др.

В составе СГ на вертикальной оси в качестве основной единицы выступает словообразовательная парадигма:

1-я парадигма анализируемого гнезда с вершинным словом *норма*:

2-я парадигма гнезда с вершинным словом *нормирование*:

Перед нами пример словообразовательной парадигмы, в котором связь между словами выражена отношениями совместной производности. Как мы видим, парадигмы могут распадаться на блоки, включающие мотивированные слова разных частей речи. 1-я парадигма с исходным словом *норма* имеет 3 синтаксических деривата; производные слова выражены именем существительным (*норматив*, *нормативность*) и именем прилагательным (*нормативный*).

б) Словообразовательная цепь на примере слова *объект*:

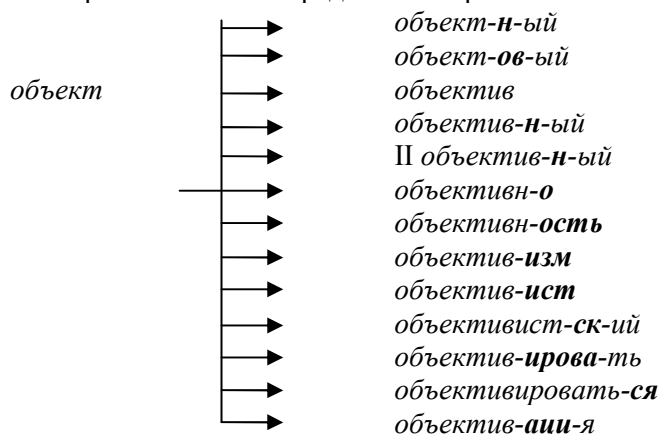
Объект – объектив – объективация.

Объект – объективист – объективистский.

Объект – объективно – объективность.

Слова *объективация*, *объективистский*, *объективность* являются II ступенью мотивированности в данных словообразовательных цепях. Словообразовательные форманты следующих слов: *объективный* (суф. -н, окончание -ый); *объективность* (суф. -ость) и др.

Пример словообразовательной парадигмы с вершинным словом *объект*:

Парадигма с исходным словом *объект* имеет 13 синтаксических дериватов; морфологической природой данных слов является имя прилагательное, имя существительное (субстантивный блок рассматриваемых производных представлен прежде всего дериватами на -ость, -изм, -ист), глагол.

в) Словообразовательная цепь на примере слова *литера*:

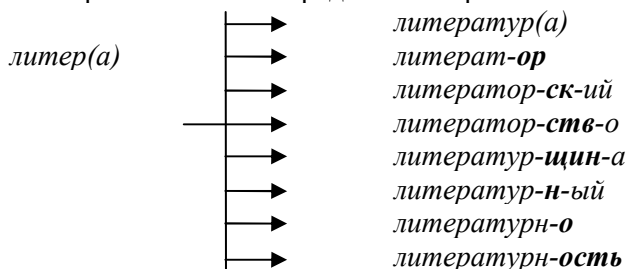
Литера – литература – литературно – литературность.

Литера – литератор – литераторский.

Литера – литература – литературовед – литературоведческий.

Слово *литературность* и *литературоведческий* являются III ступенью мотивированности в первой и третьей словообразовательной цепи. Производные I–III ступеней представляют собой не только самый многочисленный, но и самый разнородный массив производных слов [5; 157]. Словообразовательный формант следующих слов: *литература* (окон. -а); *литературный* (суф. -н, окончание -ый); *литературно* (суф. -н, окончание -о); *литературность* (двойной суффикс: -н-, -ость) и др.

Пример словообразовательной парадигмы с вершинным словом *литера*:

Парадигма с исходным словом *литера* имеет 8 синтаксических дериватов; производные слова выражены именем существительным (*литератор*), именем прилагательным (*литературный*), наречием (*литературно*).

В словаре зафиксировано 430 слов с сильноразвернутыми гнездами. Приведенные количественные данные можно объяснить тем, что слова латинского происхождения прочно вошли в употребление в самых различных сферах и подверглись фонетической, грамматической и семантической адаптации заимствующего русского языка.

2. Слаборазвернутое (элементарное) гнездо, включающее вершину и только одно производное. В нашей картотеке данное СГ может быть представлено рядом следующих слов: *агрегат – агрегатн-ый*, *гладиатор – гладиатор-ск-ий*, *дедукция – дедукт-ив-н-ый*, *декабрь – декабрь-ск-ий*, *императив – императив-н-ый*, *калорифер – калорифер-н-ый*, *кастелян – кастелян-ш(а)*, *люпин – люпин-ов-ый*, *ментол – ментол-ов-ый*, *регент – регент-ш(а)*, *шалфей – шалфей-н-ый*, *юрисконсульт – юрисконсульт-ск-ий* и др. В нашем источнике зафиксировано 176 слов со слаборазвернутыми гнездами. Эле-

ментарное гнездо по сравнению с нулевым гнездом предстает структурой, в которой словообразовательные возможности реализованы, хотя и в минимальной степени.

3. Нулевое (потенциальное) гнездо состоит из одного слова, оно включает только вершину, при которой нет ни одного производного. Например: *абитуриент, абориген, аборт, адреналин, акведук, аквилон, акрихин, барит, вердикт, колумбарий, colloquium, кредо, манускрипт, ордалия, неплум, постулат, ретардация, саква, умбра, экслибрис* и др. Такие слова не включаются в словообразовательные словари, так как их существование в словаре противоречит определению гнезда как совокупности однокоренных слов. В словаре зафиксировано 453 слов с нулевым гнездом.

В проделанной нами работе было отмечено, что в современном русском языке наиболее активным способом словообразования заимствований из латинского языка является аффиксальный способ. Как было продемонстрировано, высокопродуктивными аффиксами являются суффиксы *-ция, -изм*, префиксами – *транс-, экс-*. Нами было отмечено распространение славянских аффиксов на латинские основы. Приведенные примеры показывают процесс ассимиляции заимствованных слов, подчинение их законам заимствующего русского языка. На сегодняшний день результатом этих явлений считается то, что такие слова в языке не воспринимаются уже как слова иноязычного происхождения. Причиной относительно быстрого вхождения в употребление иноязычных слов можно считать то, что вместе с заимствующим словом в язык приходят и обозначаемые реалии (предметы быта, новые понятия, явления). Рассмотрев процессы образования словообразовательных гнезд (сильноразвернутые, слабозавернутые и нулевые), в нашем материале мы показали парадигматические и синтагматические отношения в словообразовании русского языка. Поставленная нами в работе проблема нуждается в систематическом изучении на большом материале.

Список литературы

- 1 Словарь русского языка: в 4 т. / Под ред. А.П. Евгеньевой. — 3-е изд., стереотип. — М.: Рус. яз., 1981-1988.
- 2 Крысин Л.П. Русское слово, свое и чужое: Исследования по современному русскому языку и социолингвистике. — [ЭР]. Режим доступа: bookish.link/yazyik-russkiy/russkoe-slovo-svoe-chujoe-issledovaniya.html
- 3 Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): учеб. пособие для вузов / Отв. ред. Г.А. Золотова. — 3-е изд., испр. — М.: Высш. шк., 1986. — 640 с.
- 4 Тихонов А.Н. Основные понятия русского словообразования // Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. — Т. 1. — М.: Рус. яз., 1985. — 860 с.
- 5 Тихонов А.Н. Актуальные проблемы русского словообразования: тез. V Респ. науч.-теор. конф. — Ч. 1. — Самарканд, 1987. — 258 с.

М.К. Пак, У.К. Балтабаева

Латын сөздерінің қазіргі орыс тіліндегі деривациялық белсенділігі

Мақалада кірме латын сөздерінің сөзжасамдық мүмкіншіліктері жиналған картотека негізінде сөзжасамдық форманттар, деривациялық нәтижелі әдіс, кірме сөздерінің қазіргі орыс тілінің морфологиялық деңгейінде бейімделуі қарастырылған. Ұядағы сөз санына байланысты сөзжасамдық ұя құрастырылып, топ бойынша бөлінген: қатты жайылған, орташа жайылған және нөлдік. Толық деривациялық талдау өткізу үшін А.Н. Тихоновтың екітомдық Сөзжасамдық сөздігі қолданылған. Мақаланың авторларымен тілдің лексика-семантикалық және грамматикалық деңгейлерінің қарым-қатынастарының сұрақтары қарастырылған.

Кілт сөздер: латинизм, сөзжасам тәсілі, жұрнақ қосу, сөз алды қосымшалар қосу, деривациялық зерделенгендігі және нәтижелілігі, сөзжасамдық ұя.

M.K. Pak, U.K. Baltabayeva

Derivation activity of latinisms in modern Russian language

The article considers the word-formative capabilities of borrowed Latin vocabulary on the basis of collected card-catalogue: derivational formants, productive ways of derivation, rooting of borrowed words in modern Russian language. The word-formative families were compiled depending on the number of words in the

family and were divided into groups: intensively extended, weakly extended and zero ones. Two-volume dictionary by A.N. Tikhonov was used for a complete derivational analysis. The authors of the article gave consideration to the issues of interaction of lexical-semantic and grammar levels in the language structure.

Keywords: latinism, ways of word formation, suffixation, prefixation, derivational mastery and creativity, family of words.

References

- 1 *Dictionary of Russian language: In 4 volumes*, under the ed. of A.P. Evgenyeva, 3, Moscow: Russky yazyk, 1981-1988.
- 1 Kysin L.P. *The Russian word, his and others: studies in the modern Russian language and sociolinguistics*, bookish.link/yazyik-russkiy/russkoe-slovo-svoe-chujoe-issledovaniya.html
- 2 Vinogradov V.V. *Russian language (Grammatical study about the word): Manual for higher educational institutions*, Ed. by G.A. Zolotova, 3, Moscow: Vysshaya shkola, 1986, 640 p.
- 3 Tikhonov A.N. *Main concepts of Russian word formation // Word-formational dictionary of Russian language*: in 2 vol., Moscow: Russky yazyk, 1985, 1, 860 p.
- 4 Tikhonov A.N. *Urgent problems of Russian word formation: abstracts of the V Repub. sci.c-theor. conf.*, 1, Samarkand, 1987, 258 p.

УДК 808

М. Фрешли¹, Л.М. Харитонова², С. Матвиенко²

¹Западно-Венгерский университет, Сомбатхей, Венгрия;

²Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Казахстан
(E-mail: novoedelo@yandex.ru)

Проблема изучения писательских стратегий в современном литературоведении

Статья посвящена вопросам стратегии творческого поведения художника. Авторами установлена взаимосвязь между творческими стратегиями писателей и нарастающей коммерциализацией литературного рынка вследствие изменения читательских потребностей. В статье систематизированы научные представления о писательских стратегиях и сделан вывод о том, что традиционные формы литературы и ее способы общения с читателем отходят на второй план, а организующим началом литературного процесса становится фигура самого художника. С появлением нового читателя вошло в литературную жизнь понятие социального заказа. Рассмотрены различные типы творческого поведения писателей.

Ключевые слова: стратегия творческого поведения, писательская стратегия, личность художника, литературное пространство.

Проблема изучения фигуры писателя и его творческих стратегий находится на стыке нескольких наук: эстетики, социологии, психологии, культурологии, литературоведения. Это объясняется тем, что понятие «писатель» постепенно расширяет свое первичное значение и выходит за рамки литературоведения. Писатель XXI века – это концепция, которая предполагает обзор предыдущего литературного опыта, анализ мнения критики, чуткость к читательской аудитории, запросу и умение синтезировать собственную внутреннюю потребность и потребность своего читателя в сюжетах и «качестве» литературы. «Поэт в России теперь, действительно, больше чем поэт, потому что он еще и режиссер своей судьбы, и автор своей стратегии» [1; 25]. Именно поэтому М. Берг, современный социолог литературы, считает ошибкой современного критика использование традиционного подхода к анализу произведения. «Проблема современного критика заключается в том, что он по старинке пытается анализировать «стиль автора», «текст произведения», в то время как анализировать имеет смысл стратегию художника» [1; 31]. Перед современными исследователями встает вопрос о новом подходе к изучению фигуры автора и его творения. Для анализа современных литературно-художественных процессов необходимо введение дополнительного категориального аппарата – писательской стратегии. В науке понятие стратегии связано с социологией литературы, ставшей особенно актуальной в нашей стране в конце 1980 — начале 1990-х годов.

Сегодня нередко критики, литературоведы, писатели говорят о том, что современная литература переживает кризис, традиционные формы литературы и ее способы общения с читателем отходят на второй план, а организующим началом литературного процесса становится фигура самого художника. Модель социального действия автора определяется не столько эстетическими, сколько «законами» достижения успеха. Параметрами успеха являются не только самоудовлетворение писателя, создающего некий культурный капитал, но и деньги, слава, власть. С этой точки зрения любая литературная практика может быть рассмотрена как авторская стратегия в конкурентной борьбе за сохране-

ние и увеличение уже имеющихся ценностей — символических, культурных, экономических [2]. В связи с этим возникает вопрос: успех произведения и популярность имени автора связаны только ли с талантом и муками творчества писателя, или же они напрямую зависят от детально продуманной и четко выполненной литературной стратегии?!

В западной и российской традиции понятие писательской стратегии трактуется по-разному. Французский историк и социолог литературы Ален Виала под писательской стратегией понимает действия автора, направленные на изменения его социального статуса (*Ален Виала. Рождение писателя* // НЛЮ. — 1997. — № 25). Российский критик и культуролог М. Берг определяет стратегию как присвоение и перераспределение ценностей в поле литературы, при этом поэтика текста является одной из составляющих стратегии [2]. Современный культуролог Т. Лазарева производит синтез двух традиций и выделяет в литературной стратегии два аспекта — текстовый и внетекстовый. Текстовая стратегия — использование автором некоторых приемов (на уровне поэтики), направленных на «овладение» сознанием читателя. Внетекстовая стратегия — совокупность действий писателя, целью которых является присвоение символического капитала [3].

Вопрос о творческих стратегиях писателей актуален для современной науки ввиду нарастающей коммерциализации литературного рынка и вследствие изменения читательских потребностей. С появлением нового читателя, ставшего в силу своего характера и мироощущения диктовать свои художественные вкусы писателю, вошло в литературную жизнь понятие социального заказа.

Цель данной статьи — систематизировать имеющиеся научные представления по проблемам творческого поведения, рассмотреть историю вопроса, обозначить основные понятия, входящие в тематическое поле «стратегия творческого поведения».

Роль писателя в современном литературном пространстве меняется, меняется форма литературной работы и само писательское ремесло. Об этих изменениях заговорили еще в начале XX века. Б. Эйхенбаум, знаменитый русский литературовед, писал об остановке литературной эволюции. В своем научном труде «Литературный быт» критик утверждает, что кризис сейчас переживает не литература сама по себе, а ее социальное бытование. «Изменилось профессиональное положение писателя, изменилось соотношение писателя и читателя, изменились привычные условия и форма литературной работы — произошел решительный сдвиг в области самого литературного быта, обнаживший целый ряд фактов зависимости литературы и самой ее эволюции отвне ее складывающихся условий» [4; 431]. Б. Эйхенбаум называет причины литературного упадка. По мнению автора, литературная борьба потеряла свой прежний специфический характер: не стало прежней, чисто литературной полемики, литературных журнальных объединений, нет резко выраженных литературных школ, нет руководящей критики и нет устойчивого читателя. Литературные объединения теперь создаются по каким-то «внелитературным» признакам, по литературно-бытовым критериям. Писатель приравнивается к ремесленнику, работающему на заказ.

Понятие «литературный заказ»/«социальный заказ», который обосновал ученый, стал одним из ведущих терминов в современном литературном пространстве. «Явился особый тип писателя — профессионально-действующего дилетанта, который, не задумываясь над существом вопроса и над самой своей писательской судьбой, отвечает на заказ «халтурой» [4; 435]. Подобные модификации, по мнению Б. Эйхенбаума, ведут к центральной проблеме, к проблеме литературной профессии, самого «дела литературы». По мысли литературоведа, вопрос о том, «как писать», сменился или, по крайней мере, осложнился другим — «как быть писателем». Иначе говоря, проблема литературы, как таковой, заслонилась проблемой писателя.

Художник стоит перед выбором определенной культурной ориентации, распространяющейся на все сферы бытия — от политического, литературно-эстетического, религиозно-нравственного до бытового поведения, которое тоже становится знаком литературного поведения. Начало XX века, ознаменовавшееся ярким спектром модернистских течений, активно себя презентующих, ставит вопрос об изучении проблемы писателя в связи с его особой творческой концепцией и стратегией поведения. Разработкой этого вопроса активно занимался Ю. Лотман, начиная с 60-х годов XX века. Ученый, явившийся одним из основателем русской школы семиотики, рассматривает и поведение писателя в аспекте знака, так называемого семиозиса поведения. Он замечает, что современные писатели становятся творцами не только своих произведений, но и своего творческого поведения. Отсюда бытовое (и культурное, литературное) поведение становится семиотическим знаком жизненной позиции, обретает свою грамматику. Впервые о бытовом поведении, как об историко-психологической категории, Ю. Лотман заговорил в своей статье «Декабрист в повседневной жизни». «Перенесение свободы

из области идей и теорий в «дыхание» — в жизнь. В этом суть и значение бытового поведения декабриста» [5; 29]. По мнению ученого, именно декабристы стали новаторами в создании особого типа русского человека. Впоследствии они стали законодателями моды на особый бытовой тип поведения творческой личности. «Декабристы строили из бессознательной стихии бытового поведения русского дворянина рубежа XVIII и XIX вв. сознательную систему идеологически значимого бытового поведения, законченного как текст и проникнутого высшим смыслом» [5; 66]. Внешний облик декабриста и его поведение были неотделимы от чувства собственного достоинства, жизненной установки. Все их принципы базировались на чувстве чести и на вере в себя, как в великого человека. Свою веру участники движения проявляли не только в политических манифестах, романтических одах, исторических думах, но и в своем внешнем образе (поведение в обществе, внешний вид). Это заставляло каждый поступок рассматривать как имеющий значение, достойный памяти потомков, внимания историков, наполненный высшим смыслом. Вера в значимость любого поступка и, следовательно, исключительно высокая требовательность к нормам бытового поведения.

Ю. Лотман утверждает, что бытовое поведение декабриста строится не на отрицании общепринятых культурных норм бытового этикета, а на осознанной переработке этих норм. Это поведение, которое ориентировано не на природу, а на культуру.

Детальный анализ и дальнейшее развитие проблемы поэтики бытового поведения продолжены Ю. Лотманом в работе «Поэтика бытового поведения в русской культуре XVIII века». Здесь автор выявляет разветвленную систему жанров поведения русского дворянина и объясняет ее возникновение исторической обстановкой начала XVIII в. «Мы наблюдаем, как складывающаяся в сфере эстетического сознания высокой культуры XVIII в. жанровая система начинает активно воздействовать на поведение русского дворянина, создавая разветвленную систему жанров поведения. Показательным свидетельством этого процесса было стремление к расчленению жилого бытового пространства на сценические площадки, причем переход из одной в другую сопровождался сменой поведенческого жанра. Допетровская Русь знала бинарное противопоставление ритуального и внеритуального пространств в мире и в пространстве человеческого поселения» [6; 252].

Следующим этапом в изучении поэтики бытового поведения Лотман называет выработку амплуа. Человек XVIII в., подобно театральному актеру, примерял различные амплуа, инвариант типичных ролей. Выбор определенного амплуа означал выбор исторического лица, государственного или литературного деятеля или героя поэмы или трагедии. Количество амплуа было далеко не безграничным, а даже, наоборот, имело ограниченный набор вариантов. Литератор, определяя свой тип бытового и литературного поведения, неизбежно выбирал семиотически значимое амплуа. Социокультурная ситуация заставляла его сделать этот выбор. Юрий Михайлович приводит примеры популярных вариантов. Амплуа, образуемые из обычного нейтрального поведения путем количественного преувеличения всех характеристик или выворачивания их наизнанку. «Среди характерных масок этого набора можно указать на типичный для XVIII в. вариант «богатыря». Амплуа это создается при помощи чисто количественного возрастания некоторых нормальных, нейтральных свойств человека. В анекдотах о Ломоносове неизменно подчеркивается его превосходящая обычные человеческие нормы физическая сила, богатырство его забав и т. д.» [6; 263]. Ломоносов вошел в историю именно как сильный русский мужик, прошедший пешком пол-России, амплуа «богатыря» надолго закрепилось за ним. Популярным был и тип «российского Диогена», сочетавший философическое презрение к богатству с нищетой, нарушение норм приличий. Главный атрибут — запойное пьянство. Стереотип этот был создан Барковым и в дальнейшем организовывал образ и поведение Кострова, Милонова и десятка других литераторов.

Говоря о проблеме изучения писательской стратегии, нельзя не затронуть тему «писатель и власть». Если прибегнуть к метафоре, то можно сказать, что государство является одним из лучших «пиарщиков» для писателя. Их противостояние обеспечивает писателю незавидный статус «жертвы», благодаря чему имя писателя-изгоя становится известным. В XX в. жертвами тоталитаризма советской государственной машины стали многие известные писатели, поэты, художники — Шаламов, Солженицын, Бродский, Довлатов... Благодаря громкому делу о тунеядстве, амплуа изгнанника закрепилось за И. Бродским. Широко известной стала фраза А. Ахматовой после этого процесса: «Какую биографию делают нашему рыжему?!». Советская власть, сама того не ожидая, способствовала большому росту популярности малоизвестного, в тот момент, поэта. Америка приняла изгнанного гения. Всю жизнь поэт провел за границей и написал немало популярных стихотворений и эссе, но на Родину он так и не вернулся. Главной темой его лирики стало одиночество. Эмигрант-

ское сознание его героя — отрешенного от всего мира, изгнанного, одинокого — стало отличительной чертой его лирики. Однажды определив свой литературный путь, он с него ни разу не свернул.

Выбор писательского амплуа безусловно влияет на самоопределение художника в культурном и политическом пространстве. Таким образом, выбор культурной традиции формирует тип литературного и бытового поведения писателя.

Игра с литературными амплуа актуальна и для современных писателей. Этот факт осмысливается современной критикой. С. Чупринин в своем словаре «Русская литература сегодня. Жизнь по понятиям» приводит несколько популярных амплуа: «Амплуа «совесть нации», по убеждению власти и средств массовой информации, примерил на себя в 90-е годы Дмитрий Лихачев. В амплуа «современного классика» в последние годы обдуманно вживается Владимир Маканин. Теперь отрефлектированный выбор той или иной литературной роли оценивается как очевидный признак художественной вменяемости» [7].

Рассматривая творческое поведение как эволюционирующий во времени знак, Ю.М. Лотман определяет следующую ступень — переход от амплуа к сюжету. «Сюжетность — отнюдь не случайный компонент бытового поведения. Более того, появление сюжета как определенной категории, организующей повествовательные тексты в искусстве, может быть в конечном итоге объяснено необходимостью выбора стратегии поведения для внелитературной деятельности». Бытовое поведение приобретает законченную осмысленность, представляет цепочку определенных поступков, служащих на благо одной цели, единого значения. Единицы поведения, такие как жест и поступок, получают семантику и стилистику, тесно связанную с категориями: сюжет, стиль и жанр поведения. Взгляд на собственную жизнь представлялся теперь как тщательно спланированный и организованный по определенным законам спектакль, особое значение в котором предавалось театральной категории «конца», пятого акта. Главной задачей актера в подобном импровизированном спектакле было оставаться в пределах выбранного амплуа. Конец театральной постановки стал предметом размышлений. На первый план выходит «пятый» акт, который помогает реализовать героические и трагические модели поведения. Забота о «пятом» акте становится отличительной чертой «героического» поведения конца XVIII — начала XIX в. Самоубийство Радищева не было вызвано испугом. Это был тщательно спланированный пятый акт. «Радищев придавал огромное значение героическому поведению отдельного человека как воспитательному зрелищу для сограждан, поскольку неоднократно повторял, что человек есть животное подражательное» [6; 250].

Лотман пишет, что сюжетный подход к собственной жизни знаменовал превращение поэтики поведения из стихийного творчества в сознательно регулируемую деятельность. Следующий шаг в поэтике поведения сделали поэты-романтики. В эпоху романтизма наблюдается стремление слить жизненные и художественные тексты воедино. Стали образовываться лирические циклы, переходящие в «поэтические дневники» и «романы собственной жизни», а биографическая легенда сделалась неотъемлемым условием восприятия текста как художественного. Рождались легенды о личности автора, которые впоследствии оказывались сильнейшим фактором, регулирующим и реальное поведение поэта, и восприятие аудиторией как самого этого поведения, так и произведений писателя. Но с приходом писателей-реалистов эта тенденция исчезает. Теперь жизнь поэта уходит из области художественно значимых фактов. Хорошим свидетельством этого является Козьма Прутков со своей пародийной псевдобιοграфией. «Искусство, теряя в определенной мере игровой элемент, не перескакивает уже через рампу и не сходит со страниц романов в область реального поведения автора и читателей. Однако исчезновение поэтики поведения не будет длительным. Исчезнув с последними романтиками в 1840-е гг., она воскреснет в 1890–1900-е гг. в биографиях символистов, «жизнестроительстве», «театре одного актера», «театре жизни» и других явлениях культуры XX в.» [6; 248].

С приходом в литературу поэтов серебряного века (К. Бальмонт, А. Белый, В. Брюсов, М. Волошин, З. Гиппиус, М. Кузмин, Д. Мережковский, А. Ахматова, М. Цветаева, О. Мандельштам, В. Маяковский, В. Хлебников) стала актуальной стратегия жизнестроительства. Символисты стремились к идентификации и самоидентификации в художественных текстах и повседневной жизни. Поэты не скрывали своей личной, бытовой жизни, а, наоборот, делали ее предметом публичного обсуждения. Известно, что А. Блок ежедневно вел свои дневники, тщательно записывая факты, даже отдаленные от творчества, боявшись, чтобы его жизнь не стала «достоянием какого-либо доцента».

Говоря о поэтах серебряного века, стоит отметить их активную коммуникацию с читателем. Средствами моделирования контекста личности, авторского мифа стали создание журналоманифестов, публикация мемуаров и автобиографий, ведение дневников, создание литературных

кружков и религиозных собраний, участие в публичных выступлениях, эпатажность поведения (дуэли, скандалы). Проблема личности поэтов серебряного века привлекала таких ученых, как А.П. Авраменко, Л.И. Агеева, Л.И. Айхенвальд, С. Бавин, Е.А. Басин, Н.А. Богомолов, В.Н. Демин, Л.К. Долгополов, С. Исаев, А.А. Кобринский, А.А. Корин, Л.И. Насонова, В. Гусев и т.д. В диссертации современного культуролога Т.И. Ерохиной «Личность и текст в культуре русского символизма» мы находим новый концепт специфического поведения творческой личности – это «текст личности». Текст личности – культурологическая дефиниция, являющаяся специфическим концептом культуры русского символизма, обладающая верифицируемыми чертами и функциями «текст» и «личность» в культуре русского символизма, будучи взаимосвязанными парадигмальными концептами, где «личность» есть культурно-историческая детерминанта, а «текст» — семиотическая (художественная и внехудожественная) целостность, продуцируют новый концепт «текст личности» [8].

Каждая историческая эпоха так или иначе отражается в литературе, культуре, искусстве. Эпоха постмодерна внесла свои коррективы. Понятие центристского литературного процесса сменилось понятием литературного рынка (коммерческой литературой). Для популярности и продвижения на литературном поприще рынок предлагает художнику некоторые ниши для творческой и коммерческой самореализации. Художественные тексты не являются самодостаточным продуктом на этом рынке, они становятся производными той или иной авторской стратегии, того или иного авторского амплуа. В связи с этим литературная стратегия автора стала одним из основных критериев при анализе творчества современного писателя. В науке еще не закрепилось единого определения творческой стратегии, но по данному вопросу ведутся исследования, особенно это отражается в публицистике. Одно известно точно, что в основе любой стратегии лежит добровольный выбор. При тоталитарном режиме у автора был выбор между готовностью верой и правдой служить своим творчеством советской власти либо активно или пассивно противостоять ее диктату. Выбрав активную позицию противостояния, автор автоматически становился диссидентом, врагом государства. Пассивная позиция предполагала уход в работу, автор писал «в стол», для себя и потомков.

Время диктатуры закончилось, но выбор остался. С тем лишь изменением, что в роли властной инстанции выступает уже не государство, а рынок. С. Чупринин приводит примеры, когда писатели приобретают некий дополнительный статус: «Мы стали свидетелями того, как рафинированный знаток японской культуры Григорий Чхартишвили превратился в Бориса Акунина, младодеревенщик Сергей Алексеев – в поставщика коммерчески успешных криптоисторических фантазий. Пример другого популярного типа поведения писателя — это превращение писателя в шоумена, в звезду голубого экрана. Ярким подтверждением являются В. Ерофеев и Т. Толстая. Подобных примеров может быть множество. Главное, что современный писатель становится творцом своего успеха. Хотя кто-то из них искренне полагает, что не он сам создает себе славу, а что ему просто на роду выпало – писать именно так-то и именно о том-то. Неважно. Автор, будто бы и не выбирая, обречен следовать той или иной литературной стратегии. Поэтому само это слово, сравнительно недавно возникнув в писательском лексиконе, прижилось так уверенно» [7].

В современном литературном пространстве успех и признание писателя зависят не только от его таланта. В связи с коммерциализацией литературы меняются отношения в парадигме «автор – текст – читатель». Писатель больше не имеет авторитета, он не моралист. Правила диктует публика, с которой приходится считаться создателям и издателям произведения. Массовый читатель ориентирован на зрелищность, популярность, скандальную известность писателя или его произведения. Чтобы быть популярным, востребованным писателем важно создать образ, который будет привлекать аудиторию. Важно находиться в постоянном контакте с читателем, интриговать его и подогревать интерес к своей личности. Таковы правила «выживания» на современном литературном рынке. Писатель без литературной стратегии больше не имеет интереса у публики, каким бы талантливым он ни был.

Список литературы

- 1 Берг М. Литературократия. Проблема присвоения и перераспределения власти в литературе. — М.: Новое литературное обозрение, 2000. — 350 с.
- 2 Берг М. Гамбургский счет. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.mberg.net/gs/>
- 3 Лазарева Т.С. Литературные стратегии современных писателей (В.Строгальщиков, М.Немиров): дис. ... канд. филол. наук. — Тюмень, 2004. — [ЭР]. Режим доступа: www.lib.ua-ru.net/diss/cont/93262.html
- 4 Эйхенбаум Б.М. Литературный быт // Эйхенбаум Б.М. О литературе. — М.: Сов. писатель, 1987. — С. 428–436.

5 Декабрист в повседневной жизни // Литературное наследие декабристов: сб. под ред. В.Г. Базанова и В.Э. Вацура. — Л.: Наука, 1975. — С. 25–74.

6 Лотман Ю.М. Поэтика бытового поведения в русской культуре XVIII века // Лотман Ю.М. Избранные статьи: в 3 т. — Таллинн: Александра, 1992. — Т. 1. — С. 248–268.

7 Чупринин С. Русская литература сегодня. Жизнь по понятиям. — [ЭР]. Режим доступа: www.e-reading.club/book.php?book=101082

8 Ерохина Т.И. Личность и текст в культуре русского символизма: дис. ... канд. филол. наук. — Ярославль, 2009. — [ЭР]. Режим доступа: search.rsl.ru/en/record/01003485394

М.Фрешли, Л.М. Харитонова, С. Матвиенко

Қазіргі заманғы әдебиеттанудағы жазушы стратегиясын зерделеу мәселесі

Мақалада жазушының шығармашылық мінез-құлқы стратегиясына байланысты қарастырылған. Қазіргі заманда жазушылардың шығармашылық стратегиясы туралы сұрақтар өзекті бола бастады, себебі әдебиет нарығы коммерциализация және де оқырмандардың қажеттіліктері өзгеріс үстінде. Қазіргі әдебиет дағдарысты басынан өткізіп жатыр, әдебиеттің дәстүрлі формалары және оның оқырманмен қатынас әдістері екінші деңгейге ауысты, ал әдебиет үрдісінде ұйымдастырудың нысаны – жазушының өзі. Жаңа оқырман пайда болуына байланысты әдебиетте әлеуметтік тапсырыс деген ұғым пайда болды. Жазушының шығармашылық мінез-құлқының әр түрлі көріністері зерттелген.

Кілт сөздер: шығармашылық мінез-құлықтың стратегиясы, жазушылар стратегиясы, жазушының жеке тұлғасы, әдеби кеңістік.

M. Freshly, L.M. Kharitonova, S. Matvienko

The problem of studying the literary strategies in contemporary literary criticism

The article is devoted to the strategy of creative behavior of the artist. Question about creative strategies for writers is relevant to contemporary science, because of the growing commercialization of the literary market and due to changes in readers' needs. Modern literature is facing a crisis, traditional forms of literature and its ways of communicating with the reader, depart on the second plan, and the organizing principle of the literary process becomes a figure of the artist himself. With the advent of the new reader, entered the literary life, the concept of social order. The artist has the choice of a certain cultural orientation, covering all spheres of life — political, literary-aesthetic, religious and moral — to consumer behavior, which also becomes a sign of literary behavior.

Keywords: strategy of creative behavior, writing strategy, the identity of the artist, the literary space.

References

1 Berg M. *Literaturokratiya. The appropriation and redistribution of power in literature*, Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie, 2000, 350 p.

2 Berg M. *Hamburg score*, <http://www.mberg.net/gs/>

3 Lazareva T.S. *Literary strategy for modern writers (V. Stogalshchikov, M.Nemirov)*: dis. ... Cand. philol. sciences, Tyumen, 2004, www.lib.ua-ru.net/diss/cont/93262.html

4 Eykhenbaum B.M. *Literary life* // Eykhenbaum B.M. About literature, Moscow: Sov. pisatel, 1987, p. 428–436.

5 *The Decembrist in everyday life // The Literary heritage of the Decembrists* / ed. by V.G. Bazanov and V.E. Vatsuro, Leningrad: Nauka, 1975, p. 25–74.

6 Lotman Yu.M. The Poetics of everyday behavior in Russian culture of the XVIII century // Lotman Yu.M. *Selected papers*: in 3 vol., Tallinn: Aleksandra, 1992, 1, p. 248–268.

7 Chuprinin S. *Russian literature today. Life concepts*, www.e-reading.club/book.php?book=101082

8 Erokhina T.I. *Identity and the text in culture of Russian symbolism*: dis. ... Cand. philol. sciences, Yaroslavl, 2009, search.rsl.ru/en/record/01003485394

Н. Йылдыз¹, Ш.А. Шортанбаев²¹Гази университеті, Түркия;²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: shokhan.shortanbaev@gmail.com)**Сүйінбай поэзиясындағы ұлт мұратының көрінісі**

Мақалада ел тарихының аумалы-төкпелі шағында өмір сүрген, айбынды жырларымен қазақ поэзиясында өзіндік қолтаңба қалдырған, ақиық ақын, айтыс өнерінің алтын дінгегі атанған Сүйінбай Аронұлының шығармашылығы талданды. Батырлық пен ерлікті, ел мұңы мен мұқтажын жырлаған ақынның жырларындағы көркемдік-идеялық сипаттар анықталды. Сүйінбай Аронұлының жырлаған өлең-жырларында, айтыс-дастандарында ерлік рух пен елдік идеясы болашаққа нық қадам басқан егемен еліміздің мұратымен, Елбасы белгілеп берген «Мәңгілік Ел» идеясымен сабақтасып, ақын армандаған бүкіл Алаш баласын бір тудың, бөрілі байрақтың астына біріктірсем деген аңсар-арманының, туған елін, халқын ынтымаққа, бірлікке, тәуелсіздікке шақырған үмітінің орындалып, шынайы тәуелсіз болған шағымызда жүзеге асып жатқаны айқындалды.

Кілт сөздер: қазақ әдебиеті, Сүйінбай Аронұлы, әдеби дәстүр, ақындық, ақындар айтысы, Қатаған, әдебиеттегі ұлттық рух.

Ұлтымыздың жүріп өткен жолының талай аңыз-әпсанаға, ән-жырға өзек болып, сан тарихтың теперішін бастан өткергенін де білеміз біздің тарихтан. Ұлттық болмыс-бітімімізді, бет-бейнемізді сақтап қалу, ата-баба дәстүрінен қол үзбеу, ұрпақ жалғастығы, дәстүр сабақтастығы аясында қыруар міндет артып, болашақ ұрпақ алдындағы жауапкершілігіміздің мол екендігін талғам таразысына салып, салмақтауда, өткенге үңіліп, болашақта көз тігуде ұстанатын ұстаным-қағидатымыз болуға лайық «Мәңгілік Ел» идеясының тамыры тарих қойнауында жатса, өркен жаяр, жайқалар тұсы болашақпен тығыз байланысты. Қазақ елінің мәңгілік мұрат-аңсары ұлт рухымен, руханиятымен, атап айтсақ, тарихымен, мәдениет-әдебиетімен бірге жасасып, талай қуаныш-қиыншылықты қатар сезініп, тонның ішкі бауындай жымдасып, бір-бірінен ажырағысыз бірлікте екені даусыз. Еліміздің әл-ауқатымен қатар, қоғамдық ақыл-ойдың, рухани кемелділіктің соны сүрлеуге түсіп, ілгері жылжығанын мойындауымыз қажет. Көне сөз жәдігерліктерінде, ұлтымыздың даналық сөздерінде, ойшыл ғұламалардың соңында, ақын-жыраулар мұрасында сақталған ой-маржандарында ел арманының көрінісі, болашағына деген алдаусыз көңілі ел жадында сақталып, өлең-жырларында хатталып, бүгінге жеткені, «Мәңгілік Ел» идеясындағы асыл арнаның, алтын арқаудың сол бастаулармен қосылып, біте қайнасып, түп-тамыры өткенмен сабақтасып, бүгінмен араласып, ертеңмен жалғасып жатқанын сезінудің, танып-түйсінудің уақыты жеткенін, сол жолда атқарылар ерен еңбектің, абыройлы міндеттің салмағын саралап, парқын бағамдайтын мезгіл жетті. Осы тұрғыдан алғанда Елбасының «сондықтан Қазақстанның болашағы жарқын деп санаймын... Біз бірте-бірте жарқын болашаққа жетеміз деп санаймын... Менің арманым, ойым – Қазақстанның мәңгілік болуы» деуі негізсіз емес, әрі санаға сан-батпан салмақ арқалатар жауапкершілігі барын да сездіретіні анық.

Қай кезеңдегідей қазақ үшін ғасыр да күрделі қайшылықтарымен, шиеленіске толы сәттерімен есте қалады [1]. Ел тарихының аумалы-төкпелі шағында өмір сүрген, айбынды жырларымен қазақ поэзиясында өзіндік қолтаңба қалдырған, ақиық ақын, айтыс өнерінің алтын дінгегі атанған Сүйінбай Аронұлы отты жырларымен, өміршен өлендерімен ел жадында мәңгілік сақталып қалды. Озық ойлы, өткір тілді ақын болумен қатар, айтыс өнерінің асқан жүйрігі ретінде де танымал болған. Өткен жылы 200 жылдық мерейтойы тойланған ақынның қазақ әдебиетінің тарихындағы алатын орны ерекше екендігі қайта бір қаперімізге салынды.

«Ұйытқыған әрбір сөзім жел құйындай, Хан-қараға сөйлеген мен Сүйінбай» деп қара сөзді судай сапырған саңлақ Сүйінбай Аронұлы өзінің өлең-жырларымен, айтыс-дастандарымен кең танымал болған. Елдік сынға түскен, ерлікті ел санасында қайта жаңғырту сәті туған күрмеуі қиын, қайшылығы мол, болашағы бұлыңғыр тарта бастаған кезеңмен тұспа-тұс өмір сүрген ақынның иығына заманы ауыр жүк арқалатқаны ақиқат. Бұл аманатты ақын абыроймен атқарып шықты декек, қателесе қоймаспыз. Ерлік рух пен елдік мүддені үдесінен шыға жырлап, ел мен ердің намысын қайрап, бостандық, азаттық үшін күреске шыңдап, елдің ертеңінің кемелдігін, бүтіндігін, тәуелсіздігін ойлап, халқына өлеңімен дем берген Сүйінбай поэзиясы — қазақ әдебиетінің рухани қазынасын молайтқан толайым жырлар.

Қазақтың дауылпаз ақыны туралы: «Уақыт араға жылдар салып, заман алға ұмтылған сайын есімі ел есіне, туған халқына жақындай түсетін ұлы тұлғалар болады. Кезінде жыр дүлдүлі Жамбылдың өзі пірге балаған, елдің тәуелсіз болуын армандап, қиын заманда жырмен халқына жігер берген Сүйінбай сондай сүлейлердің санатынан еді. Әдетте үлкен ақынды да заманның өзі тудырады. Сүйінбай халқымыздың Қокан хандығының, Ресей империясының тізесі батқан күрделі заманда өмір сүрді. Сондай кезде өзінің ақындық қуатын туған халқына бағыштады», — деді Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев мерейтойлық жиынға арнаған Жолдауында.

Сүйінбай үнемі елдікті, бірлікті, ынтымақты, ерлікті жырлаған ақын. Елінің өткені мен бүгінін жырлайды, ерлерінің ерлігі мен ісін дәріптейді. Ел мүддесін жақтаған өлең-жырлары Сүйінбайдың ақындық даңқын, абыройын асырды. Ел тыныштығын бұзатын, алатайдай бүлдіретіндермен жаны қас ақын ондай пысықайларды, бай-болыстарды аяусыз шенеп, ұлт ынтымағын, бірлігін жақтағандарды, теңдікке, бостандыққа жеткізер ер-ұландарын асыра мадақтайды. Ұлт болып ұйысуға тірек болатын, қас дұшпаннан қорғауға қалқан болатын батырлардың өмір жолын, ерлік ісін үлгі етіп, бөрілі байрақ астында бірігуге, болашаққа үмітпен қарауға шақырады.

Көрнекті ақын, қоғам қайраткері Н.Оразалиннің сөзімен тұжырымдасақ, «...Сүйінбай ақын – өмірі ат жалында өткен ереуілді заманның хас батырларын көзімен көріп қана қоймай, өзі де сол батыр туған бағлан ұлдардың бірі ретінде Қокан шапқыншыларына қарсы шығып, жанын шүберекке түйіп жүріп айқасқан жолбарыс жүректілердің бірі. Сүйінбай сөздерінің рухты келетіні де сондықтан. Ол – ер аркасын аяздай қарыған езгі мен қорлыққа, зорлық пен зомбылыққа қарсы тұруға қара жұртын жалынды жырларымен үндей білген, елін ерлік жолына бастай білген ақын».

«Бөрілі менің байрағым» өлеңінде ерлік рух та, елдік мақсат та айқын көрініп, бір тудың астына бірігудің, бір ел, бір халық болудың халқымыздың асыл арманы екенін сездіреді. Көне түркі дәуірінен талып жеткен дүбірге елеңдеп, үн қосқан қалың қолдың да, оның бастаушы, ұраншысын да намысты қолдан бермейтін ер екенін, қолға ұстаған бөрілі байрақтың бекем екеніне сендіреді. Өршіл рухқа толы кеудені кернеген жылы леп қас дұшпанға деген кекті өршітіп, көңілге медеу, жанға демеу болатынына иландырады. Бөрілі найза ұстап, бөрілі байрақты биікке көтерсе, намыс атойлап, ел мұңы мен мұқтажын жоюға аттанған қалың әскердің қамал алмай қоймайтын қаһармандығын, намысты қолдан бермейтін қайсарлығын көркем, келісті тілмен жырлаған ақынның елді бірлікке, ынтымаққа шақыруын жіті аңғарып, ұран түрінде айтылған өлеңнің ұлтты ұйыстыруға ықпалы мол екендігін аңғарамыз.

*Бөрілі байрақ астында,
Бөгеліп көрген жан емен.
Бөрідей жортып кеткенде,
Бөлініп қалған жан емен.*

«Ту алып жауға шапсаң сен» өлеңінде Қоканның ханы Құдиярдың озбырлығы аяусыз шенеліп, елге бас болар ерлерге үндеу сипатында дем беріп, оларды күш, қайрат көрсетуге жұмылдырады.

*Ей, Сұраншы, Саурық!
Қоканның қолы қаптады,
Қасиетті жерімді,
Тозаң қылып таптады, —*

деп, қыспақта қалған еліңді құтқарар, ауыр жағдайдан құтылар амалдың қалмағанына налып, Сұраншы мен Саурықтай ерлердің намысын жанып, қайрайды. Қажыр, қайрат көрсетуге шақырады. Дұшпанның тобын бұзатын, жауын жапырып, қолынан садақ, найзасы түспейтін ерлердің ел қамын жейтін күннің қайта туғанына алаңдар шағы екенін қайыра еске салып, мәнді іске жұмыла кірісуге үгіттейді.

*Қазақ қазақ болғалы,
Қазақ атқа қонғалы,
Не көрмеді бұл елім?! —*

деп ел тарихының арғы-бергі кезеңіне шолу жасап, ықылым заманнан бабаларымыздың басынан өткен небір жаугершілік заманды еске түсіріп, қандай қиындық болса да, оны жеңуге қабілетті елдің де, ердің де болғанын қаперге салады. Ер болып қалудың, ұлт болып ұйысудың халқымыздың ежелден келе жатқан арманы екенін сездіріп, тек бірлік, ынтымақ қана елді ертеңге жетелейтінін, тамыры терең елдің ғана ертеңі жарқын, келешегі кемел болатынын ашып береді.

Сүйінбайдың Тезек төремен, қырғыз ақыны Қатағанмен айтыстары абыройын, даңқын асырса, Қаңтарбаймен, Жантаймен, Бақтыбаймен, Майлықожамен, Уәзипамен, Кескенкекілмен, Күнбаламен, Тәтіқызбен болған сөз қағысулары, жауаптасулары, мөлтек айтыстары да ел арасына кеңінен тараған.

Соның ішінде, айтыс өнерінің ақтаңгері Сүйінбайдың қырғыз ақыны Қатағанмен айтысының деңгей-дәрежесі, алабөтен сипаты, қос жүйріктің ғаламат сөз қағыстыруы туралы аз айтылып, жазылған жоқ. Елдің мерейін асырған, көңілін шарықтатқан айтыста Сүйінбай бар қабілетімен көрініп, шашасына шаң жұқтырмаған дүлдүл екенін дүйім елге танытқан.

*Сөз бастаған бұлбұлмын,
Топ бастаған дүлдүлмін!
Судан шыққан сүйрікпін,
Бәйгеден озған жүйрікпін, —*

деп шалқыған ақынның айдарынан жел есіп, айбарынан ел ыққанын аңғару қиын емес. Алаш атынан сөйлеуге барған ақынның басқаша айтуға, жырлауға хақы жоқ.

Сүйінбай мен Қатаған айтысында Қатаған өз-өзінен қағынып, көптігі мен байлығын, бектері мен манаптарын айтып, арқаланып, Сүйінбайға тиісе сөйлейді. Ұланғайыр даланы мекендеп жатқан қазақтың көптігін айтып, ондағы ірі руларды санамалап шыққанын білеміз. «Бүтін дүние жүзінде, Шөгіп жатқан мұнармын», — дей келе, әр руға жеке тоқталып, ерекшелігін, қасиетін таратып айтып, жер-су атауларының, ел тарихының шежіресіне қанық екенін байқады. Кең жаратқан елі бар екенін, Арқа, Атырау, Алтайды, Сарыарқаны қамтыған жері бар екенін, дүниенің жарымын қоныс қып жайлаған жұрты бар екенін айтып мақтанады. Елінің көптігін, дархандығын айта келе, қызды-қыздымен:

*Көппін дейді Қатаған,
Көңілінде жоқ қой санасы.
Толып жатқан көп қазақ,
Көк пен жердің арасы, —*

деп бірақ сілтейді. Көп қазақтың бірігіп, ынтымақтаса өмір сүрсе, алмайтын қамал болмайтынын ұқтырады. Көптігімен мақтану көпке апармайтынын, тек бірлік, ауызбіршілік ғана іргелі ел болып қалуға мүмкіндік тудыратынын, біртұтас ел, бір халық болып ұйысудың сонда ғана мүмкін екенін тұспалдап та, анықтап та айтып тұрғандай ақын.

*Хандарың отыр қысылып,
«Көппін» деп маған айтпай-ақ,
Баймын десең, жетпей ме?!
Асқаралы тау мен едім,
Адырмақ тау сен едің.
Тартылған бұлақ сен едің,
Айдын шалқар көл мен едім! —*

деп көсілген Сүйінбайдың Алаш елін асқаралы тауға теңеп, айдын шалқар көлге балап жатуында елдің еңсесін биіктету, таудай асқақ, теңіздей терең халқының өткенінен тағылым түйдіріп, болашағының да кемел бола алатынына сендіру, иландыру, мойындату жатыр. Дүйім елдің атынан сөйлеп тұрған ақынның дәл осылай көсілуі заңды, әрі шынайы. Батырларын тізбелеп, руларын санамалап, ақындарын асқақтата жырлауының шындыққа жанасымды екенін, ел мерейін өсірудің, асқақтатудың орайы дөп келгенін ақын ұтымды пайдаланып, шындықтың шеңберінен аспай жырлаған, шашау шығармай жымдастырған. Бұл – ақынның ақынына, жырдың сүлейіне ғана қонар бақ-қасиет. Қарсыласын сең сокқандай қалтыратып, елінің ынтымақ-бірлігіне, жерінің кеңдігіне, халқының дархандығына, болашағының баяндылығына, келешегінің кемелділігіне арқа сүйеген, сенген Сүйінбайдың сенімі ақталғанына, сезімі алдамағанына алға жылжыған тарих керуені, уақыттың өзі куә.

Төрелері мен сұлтандарының, бай-манаптарының байлығын айтып мақтанған Қатағанның аузына құм құйып, еліне пайдасы тимейтін билеушілердің көптігінен көпке пайда жоқ екенін тізбелейді. Елдің атын шығарар, даңқын асырар ердің көптігімен мақтанып, әрқайсысының ел бірлігін, ынтымағын сақтауға қосар үлесін айтып, Сұраншы, Саурық, Қарасайлардың есімін ілтипатпен еске алады. Батырлардың ел байлығын еселеуге, ел тәуелсіздігін сақтауға қосар үлесін айтып, қаһармандық істерін шабыттана жырлайды. Ел бостандығы, азаттығы үшін күреске шыққан олардың ерлік істерін елі ұмытпайтынын, ардақтап өтетініне тоқталады. «Жалпы қай заманда болмасын, ел қорғау тәрізді мәртебелі ұлы борыш – жемқорлыққа бөккен, азғындыққа бой алдырған ат төбеліндей топтың қолынан келмейтінін, олардың «қаһармандығы» жуас, момын бұқараны алдап-арбап, талаудан артылмайтындығын айтады. Ондай абыройлы іс, ел сеніміне деген адалдық пен табандылық, халықтың өз ортасынан шыққан отаншыл азаматтардың ғана еншісіне тиетіндігін баса жырлайды» [2; 79], – деп атап көрсетеді сүйінбайтанушы ғалым Мүбәрәк Үмбетәев.

Иә, қашанда халықтың сөзін сөйлеп, көптің тілеуін тілеген ақиық ақын Сүйінбай Аронұлының ел мүддесін қорғай сөйлеген аталы сөзі бүгінгі ұрпақ қамын, болашағын баянды етуден туған қадам екенін білуге тиіспіз. Ұлт рухын асқақтатар өлең-айтыстарымен танымал Сүйінбайдың өзі де ел қорғаған батырлармен иықтас, үзеңгілес болғанын, аруақты, ұранды жырларды елдің қорлықта жүргеніне төзбеген ердің ғана жырлай алатынына, халқын жауға қарсы ерте алатынына иланамыз. Ерлермен тізе қосып, ерлікке үндеген, ерлікке суарылған өлең-жыр төкпелеген ақынның өлеңдерінің үні асқақ, рухы биік, кесек мінезді болып келетіні де сондықтан.

Алаштың ақиық ақыны, жыр жампозы деңгейіне көтерілген Сүйінбай Аронұлының жырлаған өлең-жырларында, айтыс-дастандарында ерлік рух пен елдік идеясы болашаққа нық қадам басқан егемен еліміздің мұратымен, Елбасы белгілеп берген «Мәңгілік Ел» идеясымен сабақтасып, ақын армандаған бүкіл Алаш баласын бір тудың, бөрілі байрақтың астына біріктірсем деген аңсар-арманының, туған елін, халқын ынтымаққа, бірлікке, тәуелсіздікке шақырған үмітінің орындалып, шынайы тәуелсіз болған шағымызда жүзеге асып жатқанын сеніммен айта аламыз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Шәріп А.* Қазақ поэзиясы және ұлттық идея. — Алматы: Білім, 2000. — 336-б.
- 2 *Ұмбетәев М.* Өтеген батыр тұлғасының әдеби-тарихи негіздері: оқу құралы. — Алматы: Қазақ ун-ті баспасы, 2012. — 133 б.

Н. Ыылдыз, Ш.А. Шортанбаев

Заветные мечты народа в поэзии Суинбая

В статье изучены стихотворения Суинбая Аронулы, посвященные народной тематике. Именно они принесли поэтическую славу поэту. Суинбай Аронулы в своих произведениях воспевал миролюбие, единство, мужество казахского народа. Писал о прошлом и настоящем своего народа, восхвалял героизм храбрых. Его поэзия пестрит примерами из героического исторического прошлого. Автор призывал народ к воссоединению и сопротивлению общему врагу, верить в будущее, не забывая о героическом прошлом. В стихах и поэмах великого поэта казахского народа Суинбая Аронулы воспет героический дух народа, что связывает его поэзию с национальной идеей «Мәңгілік Ел». Авторы статьи приходят к выводу, что мечты поэта, воспевавшего единство и независимость своего народа, на сегодняшний день воплотились в реальность.

Ключевые слова: казахская литература, Суинбай Аронулы, литературная традиция, поэт, айтыс, идея народа, стихи, поэма, патриотический дух, Катаган, национальный дух в литературе.

N. Yildiz, Sh.A. Shortanbayev

Cherished dreams of the people in poetry Suynbaya

Suynbay Aronuly sang peacefulness, unity, courage in his poetry. He wrote about the past and present of his people, and praised the heroism of brave vozhlavlyal. The article describes the poems devoted to the interest of the people, who exalted poetic glory and honor Suynbaya. He always took the example of the life and heroic actions of brave men, who were devoted to the reunification of the people, to incarnate together and rebel against the common enemy. The poet exhorts the people to believe in the future, citing specific examples from the past. For example, in verse «Borili Menin bayragym» clearly visible heroic spirit and intent of the people of reunification under the same sky, stanovenie one country and one people, he argues with the scientific side of the cherished dreams people who can be seen clearly from the strings of his works. The verses and poems of the great Kazakh poet of the people Suynbaya Aronuly vozhlavlyaetsya heroic spirit and interest of the people that interconnects its poetry and the idea «Mangilik El». The output end of the article leads to the fact that the poet celebrates the unity and independence of his people today become a reality.

Keywords: kazakh literature, Swinbay Aronuly, literary tradition, poet, aitys, idea of the people, poems, aitys, poem, patriotic spirit, Katagan, national spirit in literature.

References

- 1 Sharip A. *Kazakh poetry and national idea*, Almaty: Bilim, 2000, 336 p.
- 2 Umbetayev M. *Otegen batyr and his literature-historical bases: textbook*, Almaty: Publ. Kazakh University, 2012, 133 p.

Ж.Қ. Смағұлов, М.Д. Дадиева

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: m.dadieva@mail.ru)***Футуризм ағымының қалыптасу тарихы**

Мақалада әдебиеттегі футуризм ағымы жайлы мәселе қарастырылды. Футуризм идеясының бастауы сараланып, оның даму ерекшеліктері көрсетілді. Әдебиеттегі «футуризм», бір жағынан, дүниенің күлталан болуын, хаос және жаратылысты үлкен пафоспен көрсетсе, екінші жағынан, идеология көзімен саралайды. Италияндық және орыс футуризмнің арасы жер мен көктей. Осы тұрғыда көрсетілген көзқарастар жүйелі түрде талданды. Орыс футуристерінің тағдыры, итальяндық футуризмдегі милитаризм бір жүйелілікте зерттелді. Футуризм төңірегінде даму тұрғысындағы мәселелерге салыстырмалы тұрғыда жан-жақты талдау жасалған.

Кілт сөздер: футуризм, идеология, хаос, мәдениет, фольклор, милитаризм, пішін, пафос, сөз түзуі, поэзия элементтері.

Әлемге ауқымды өзгерістер мен төңкерістерге, ірі-ірі дүниежүзілік соғыстарға толы XX ғасыр келді. Адамзат жаңа белестерге көз салды. Бұл ғасырда ғылым, техника, физика, космосты игеру салалары қарыштап дами бастады. Жер-ана, адамзат қауымы атом қаруының зардабын көрді. XX ғасырдағы ірі-ірі өзгерістер әдебиеттен де көрініс тапты. Әдебиетте бір-бірін мойындамайтын әр түрлі әдеби ағымдар мен бағыттар үстемдік ете бастады. Осындай ешкімді мойындамаған, өзіндік жаңа идеяны орнатқысы келген «революциялық» ағым – футуризм еді.

Футуризм (лат. *futurum* – болашақ деген сөзден шыққан) – XX ғасырдың басындағы еуропа елдердің негізгі авангардистік ағымдарының бірі саналады, әсіресе Италия және Ресейде кеңінен тарады. Ең әуелі кеңістік (бейнелеу) өнерінде өріс алған футуризм идеясы, кейіннен әдебиет, театр, музыка, кинематография және өнертану мен әдебиеттану ілімдерінде жалғасын тапты. Атының өзі айтып тұрғандай, өткен мен осы шақты жоққа шығарып, тек қана болашақты дәріптеу болып саналатын бұл ағым 1909 ж. 20 ақпанда «Фигаро» газетінде жарық көрген итальяндық жас ақын Филиппо Томаззо Маринеттінің «Футуризмнің бірінші манифесі» атты мақаласынан бастау алады. Ф.Т.Маринеттиден басқа, футуризмнің негізін қалауға атсалысқан Д.Балла, У.Боччони, Л.Руссоло, Карло Карра, Джинно Северинилар болды. «Біздің ішімізде ең кәрісі отыз жаста, келе жатқан жас буын 10 жылдан кейін бізді қоқыс жәшігіне лақтырмай тұрғанда, өзіміздің алға қойған мақсатымызды орындауымыз керек», — деген Маринетти «Футуризм манифесінде»: «...Да здравствуют риск, скорость, дерзость и неукротимая энергия! Смелость, отвага и бунт – вот что воспевает мы в своих стихах... Мы вдребезги разнесем все музеи, библиотеки...», — деп, өмірге жаңа бір ағымның келгенін әлемге паш ете отырып, оның бағыт-бағдарын белгілеп берді [1; 160].

«Футуризм манифесінен» бастап-ақ итальяндық футуристер дәстүрлі мәдениеттен толық қол үзуді көздеді, оның есесіне қарыштап дамушы қазіргі бір өңкей урбанистік өркениеттің эстетикасын орнықтыруға, оқиға мен адамдардың көңіл-күйі сәт сайын алмасып тұратын техницизмге шалдыққан «интенсивті өмірдің» күре тамырының хаотикалық ағысын өз санасында жаңғыртқан «өзгеше жанр» сезім күйлерін беруге тырысты. Міне, осыдан келіп тілдік бейнелеудің жаңа үлгілерін («еркін» сөз тіркестерін, дыбысқа еліктеу) іздестіруге деген қажеттілік туды. Осынан кейін Ф.Маринетти «Футуристік әдебиеттің техникалық манифесі» атты өзінің екінші мақаласын жарыққа шығарды. Онда: «1. Синтаксис надо уничтожить, а существительные ставить как попало, как они приходят на ум. 2. Глагол должен быть в неопределенной форме. 3. Надо отменить прилагательное, и тогда голое существительное предстанет во всей своей красе. 4. Надо отменить наречие. 5. У каждого существительного должен быть двойник. 6. Пунктуация больше не нужна, можно употребить математические символы + - × : = > < и нотные знаки. 7. Сплетать образы нужно беспорядочно и вразнобой. 8. Полностью и окончательно освободить литературу от собственного «я» автора, то есть от психологии», — деп жас футуристерді өзіндік «тура жолға» бастайды [1; 163–167].

Маринеттінің манифесі «телеграфтық стильмен» жарияланған, тіпті, мұның өзі жаңа бір ағым «минимализмнің» тууына себеп болды. Дәстүрлі грамматикадан бас тартуы, ақынның өзіндік орфографиясын жасауы, жаңа сөз түзуі, жылдамдық, ритм де болуы — манифестің негізгі мақсаты

болды. Манифестің мазмұны халық арасында қатты толқынысты әкеле отырып, жаңа «жанрдың» тууына жол салды. Шығармашылық өмірге қозғаушы элемент ретінде «жұдырықтауды» алып келді. Енді сахнаға көтерілген ақын халықты барлық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, күш пен агрессияға, өзін жоғары қою мен әлсізге деген жиіркенішке, төңкеріс пен қатыгездікке шақыруды көздеді. Бұл жағынан келетін болсақ, футуризм идеологиясы анархизмге, фашизмге, коммунистерге жақын болды.

Футуристер манифестер жазып, әдеби кештер өткізді. Сол кештерде, алдымен, жазғандарын халыққа оқып, кейін баспаға басып отырды. Дегенмен, бұл кештер халықпен қызу айтысуымен басталып, соңы төбелеспен аяқталып отырды. Осылайша бұл ағым әдеби орталарда, халық арасында өзінің кертартпалығымен кең танымал бола бастады.

Итальяндық футуристер эстетикалық агрессиядан және консерваторлық талғамның шектен шыққан өрескелдігінен, тіпті, «дүниені тазартушы» деген түсінікпен, соғыс атаулының өзін әдейі мадақтауға дейін барып, ақыры бәз-бірі Муссолини лагерінен бірақ шықты.

Футуризмде жарылыс пен хаос, дүниенің күл-талқан болуы үлкен пафоспен жырланады. Соғыс пен төңкеріс мына «көбесі сөгілген көне дүниені» жасартатын, тазартатын күш деп көрсетеді. Қазіргі заман көзімен қарайтын болсақ, жалпы футуризм ницшеанство мен коммунистік партия манифесінің өзіндік бір қосындысы тәрізді.

Орыс футуризмі итальяндық футуризмнен тәуелсіз түрде, бұдан мүлде өзгеше ыңғайда өзіндік көркемдік қозғалыс сипатында пайда болған екен. Орыс футуризмі өзін 1910 ж. жариялады деуге болады. Осы жылы алғашқы футуристік жинақ «Қазылар бақшасы» («Садок судей») жарық көрген болатын. Бұл жинақтың авторлары Д.Д. Бурлюк, В.В. Хлебников, В.В. Каменский еді. Орыс футуризмі тарихи өзара қоян-қолтық әрі бір-бірімен күресе отырып, әрекет еткен мынандай негізгі топтардан тұрды:

«Гилея» (кейіннен кубофутуризм) – В.В. Хлебников, В.В. Маяковский, А.Е. Крученых, Е.Г. Гуро, Д.Бурлюк, Н.Бурлюк, Б.К. Лившиц, Хабиас.

«Эгофутуристер ассоциациясы» – И.Северянин, К.К.Олипов, Грааль-Арельский т.б.

«Поэзия Мезонини» – Хрисанф, В.Г.Шершенович, К.А.Большаков, Рюрик Ивнев т.б.

«Центрифуга» – Б.Л.Пастернак, С.П.Бобров, И.А.Аксенов, Н.И.Асеев т.б.

Орыс футуризмнің негізін Санкт-Петербургтағы «Гилея» футуристік тобының мүшелері Велимир Хлебников, Алексей Кручёных, Владимир Маяковский және Давид Бурлюктар қалады. Гилея – Таврия губерниясының ежелгі гректік атауы. Бұл жерде Д.Д.Бурлюктің әкесінің шаруашылығы болған. «Гилея» футуристік тобының 1912 жылы желтоқсанда жарыққа шығарған «Пощёчина общественному вкусу» атты манифестерінде «...бросить Пушкина, Достоевского, Толстого и проч., и проч., с Парохода Современности», — дегенді айтып қоғамды өткенге бұрылмауға шақыра отырып, тіпті, сол кездегі атағы шығып тұрғандар туралы «Всем этим Максимум Горьким, Куприним, Блокам, Сологубам, Ремизовым, Аверченкам, Черным, Кузминым, Буниным и проч., и проч. — нужна лишь дача на реке», — дей келе, футурист-ақындардың төрт құқығын алға тартты. Олар:

«1) На увеличение словаря в его объеме произвольными и производными словами (Слововещество).

2) На непреодолимую ненависть к существовавшему до них языку.

3) С ужасом отстранять от гордого чела своего из банных веников сделанный вами Венок грошовой славы.

4) Стоять на глыбе слова «мы» среди моря свиста и негодования», — деп көрсетеді [2; 44, 45]. Полемикалық туынды ретінде манифест өте жақсы шықты. Белгілі замандастарына қарата айтқан сөздері арқылы әдеби және журналистік орталарда олар белгілі бола бастады. Классиктерді лақтырып тастау жөнінде айтқандары әдеби ортада сенсация болып, көпке дейін ұмытылмаса да, манифесте келтірілген екі тезис жас футуристердің қолданған тактикалық әдістері болғанымен, ешқайсысы да авторлардың негізгі ойларын білдірген жоқ. Футуристердің көбі Пушкинді алып тастағысы да келмеді және де өздері сондай сынаған Бунин, Блоктармен жақсы қарым-қатынаста болатын. 1915 ж. Максим Горький ел алдында біршама футуристерді мақтағанда, оны қандай «лақтырып тастау керек» деп ұран тастағандарын ұмытып, айтқан сөзін өле тындап, жандары қалмай, қол соқты.

Бұл қозғалысқа жалпы негіз болған жайт, «көне атаулының күйреуі сөзсіз» (Маяковский) екенін стихиялы түрде түйсіну, келешектегі «әлеуметтік төңкерісті» өнер туындысы арқылы болжап сезіну және «жаңа адамның» дүниеге келуі туралы идеялары еді. Бұлар үшін әдеби шығармашылық

табиғатқа жалаң еліктеу емес, керісінше, сол табиғаттың жалғасы іспетті, сонда табиғаттың өзі адамның ерік-күші арқылы «болашақтағы мүлде жаңа темір дүниені» (К.С.Малевич) тудыратынын айтты. Осының әсерінен әдеби жанрлар мен стильдердің шартты жүйелері бұзылады да, тіл — табиғаттың бір бөлшегі саналған мифологиялық «алғашқы бастауға», фольклорға оралу әрекеті қылаң береді (Хлебников).

Орыс футуризмi көптеген басқа бағыттар мен мектептер туғызды, мысалға: формализм, имажинизм (Есенин, Мариенгоф т.б.), конструктивизм (Сельвинский, Луговский), эгофутуризм (Северянин, Олимпов), бюджетлячество (Хлебников), обериут (Хармс, Введенский, Заболоцкий, Олейников), кубофутуризм (Маяковский, Бурлюк т.б.).

Футуристер жанды әңгіменің орнына тоникалық өлеңдерге ден қойды. Бұл өлең жүйесі орыстың халықтық поэзиясында қолданылып келген. Кейінгі дәуірлерде халықтық дәстүрді жаңғыртып, дамыту негізінде бірталай ақындар тарапынан жазба әдебиетінде тоникалық өлең жүйесін орнықтырған Маяковский болды. Тоникалық өлеңдерде ырғақ екпінді буындарға негізделеді де, екпін түспейтін буындар есепке алынбайды. Сонда кейбір қосарланып кететін сөздер болмаса, тармақтағы әр сөз бір екпінмен нықтап, бөліп-бөліп, өз алдына айтылады да, дербес ырғақтық бөлшек құрайды. Мұның өзі өлеңдегі сөздерді сөйлеп оқу, тақпақтап айту талабына сәйкестендіріп, әр сөзді жекелеп айқындап оқуға мүмкіндік береді. Фонетикалық ырғақтар туындатты, тек мұны мен ғана тоқтамай, өздерінің сөздік шығармашылығында дара диалектикалық бейнелі сөздер жасауға құлшынды, тіпті олар өлең графикасының өзіне эксперимент жасаумен айналысты («Визуалдық поэзия»). А.Е.Крученыхтың өлең графикасына эксперимент жасай келе, жаңа идеяның («заумный язык») негізін қалап, жолын ашып берді. Өзінің 1913 жылы шыққан «Помада» атты кітабында: «Орыс футуризмiнің тарихында ең бағалысы үш кішкене өлең, — дейді алғы сөзінде. — Сөздері белгілі бір мағынаны білдірмейтін, автордың «өзіндік тілімен» жазылған, сонысымен басқалардан бөлек өлең», — деп айтады [1; 43]. Бұл өлеңсімақтардың белгілі болуы Крученыхтың бұдан кейінгі кітаптарында бұларды мақтап, «оларда Пушкиннен қарағанда, орыстық көп» деуі болатын. Осыдан кейін көптеген сыншылардың көңілін аударды. Өлең қуатты күрделі сөздерден басталып, одан соң қандайда бір сөздердің бөліктері тәріздес сөздерден, ең соңғы екі жолы буындар мен әріптерден тұрады:

*Дыр бул щыл
Убещур
Скум
Вы со бу
Р л эз*

немесе В.Хлебниковтың

*Бобзоби пелись губы
Вээоми пелись взоры
Пиээо пелись брови
Лиэээй пелся облик
Гзи-гзи-гзэо пелась цепь... —*

деген өлеңдеріндегі бұл әріптердің жымдасуы түсініксіз болуымен қатар, құлаққа да жағымсыз естіледі. Соымен қатар әдеби тілдің ауқымын кеңейте келіп, әдебиетке «тұрмыстан тыс және өмірлік пайдасы шамалы» (Хлебников), сөздердің тікелей әлеуметтік ықпал етуінен туған «өмір үшін аса қажетті» (Маяковский) сөздерге дейін енгізді. Олардың шығармалары күрделі семантикалық және композициялық ауытқулармен ерекшеленді. Трагедиялық және комедиялық лиризмнің өзара қарама-қарсылығы көзге ұрып тұрады, кейде фантастика мен газеттік ыңғайдағы кереғарлық қылаң береді, міне, осының бәрі жанр мен гротескілік стильдердің мидай араласып (Маяковский, Хлебников поэмалары мен Северянин, Пастернак, Асеевтың лирикаларында) кетуіне түрткі болғанды.

Орыс авангардистері ғасыр басында мәдениет тарихына әлемдік мәдени өмірге төңкеріс жасаған, поэзияға немесе өнердің басқа түрлеріне жаңалық әкелген новаторлар ретінде келді. Дегенмен, көбісі әдеби ортада өзінің ұрыс-керісімен белгілі болатын. Футуристер, кубофутуристер мен эгофутуристер, сценисттер мен супрематистер, лучистер мен бюджетляндар халықты өзіне тарта білетін. Біздіңше, олар туралы айтылғандарда негізгі бір бөлігі еске алынбай келеді. Олар өз дәуірінде қазіргі бір «промоушн», немесе «паблик рилэйшнз», аталатын қазіргі заманғы өнердегі

«стратегияның» алғашқы қарлығаштары іспетті. Яғни тек қана қуатты өлеңдер тудырумен ғана емес, меценаттар мен сатып алушылардың, халықтың жүрегіне, санасына соны сүрлеу, даңғыл жол таба білуде жатыр.

Орыс футуризмi бейнелеу өнеріндегі авангардизммен тығыз байланыста болатын. Тiптi көп футурист-ақындар бос уақыттарында сурет салумен айналысты. В.Хлебников, В.Каменский, Елена Гуро, В.Маяковский, А.Крученых, ағайынды Бурлюктар көп-көрім талантты суретшілер болды. Сол кездері көптеген суретші-авангардистер өлең, проза жазатын, көп футуристiк басылымдарда безендіруші ретінде ғана емес, әдебиетші ретінде де қатысып жүрді. Сурет өнері, бір жағынан, футуризмді дамытты. К.Малевич, П.Филонов, Н.Гончарова, М.Ларионовтар футуристер ұмтылғанды қыл қауырсынмен жеткізіп берді. Авангардист-суреткерлердің ізімен «Гилеялық» ақындар да көркемдік жағынан жұпыны пішінге назар аударып, өнердің утилитарлық пайдалылығына ұмтылды, сонымен бірге сөзді пішіндік экспериментке негізделген әдебиеттен тыс міндеттерден босатуға тырысты.

Бірақта орыс футуризмi өзінің негізіне қарағанда әдебиеттік поэтикалығы басым еді. Футуристердің көбісі теория мен жарнамаға, насихатқа бейім болуы коммунистердің оларды өз жағына тартуына себеп болды (мысалға Маяковский, Пастернак т.б.). Бұның бәрі футурист-ақындардың футуризмді әдеби ағым деп түсінуіне кедергі бола алмады.

Орыс футуризмi толықтай әдеби жүйеге енген жоқ. Бұл терминмен әр түрлі орыс авангардының тенденциялары аталды. Және де ағым өзінің әртүрлілігімен, тіпті символизм мен акмеизммен де асып түсті. Мұны футуристерде жақсы түсінетін, «Поэзия Мезонині» тобының бір мүшесі Сергей Третьяков былай деп жазды: «В чрезвычайно трудное положение попадают все, желающие определить футуризм (в частности, литературный) как школу, как литературное направление, связанное общностью приемов обработки материала, общностью стиля. Им обычно приходится плутать беспомощно между непохожими группировками и останавливаться в недоумении между «песенником-архаиком» Хлебниковым, «трибуном-урбанистом» Маяковским, «эстет-агитатором» Бурлюком, «заумь-рычалой» Крученых. А если сюда прибавить «спеца по комнатному воздухоплаванию на фоккере синтаксиса» Пастернака, то пейзаж будет полон. Еще больше недоумения внесут «отваливающиеся» от футуризма — Северянин, Шершеневич и иные... Все эти разнородные линии уживаются под общей кровлей футуризма, цепко держась друг за друга», — деген пікірі, біздіңше, дұрыс сықылды [2; 281].

Жалпы алғанда, «футурист» және «хулиган» деген сөздер сол заманғы қоғам үшін синонимдарға айнала бастады. Баспасөз өкілдері «жана өнердің» иелері жасаған «ерліктерін» қағып алып, лезде басып отырды. Бұл жағдай олардың кең көлемде белгілі болуына септігін тигізді.

1914 ж. Ресейге Ф.Маринеттидің келуі орыс интеллигенциясының футуризмге деген қызығушылығын жаңа биік белеске шығарды. Ф.Маринетти Мәскеуге келгенде, оны вокзалдан көптеген орыс әдебиетінің өкілдері құрметпен қарсы алды. Бір қызығы, ол келгенде, қарсы алушылардың арасында Шершеневич пен К.Большаковтан басқа футуристер болған жоқ. Маяковский, Каменскийлер гастрольде жүрген болатын. Ал қалғандары Петербургта тұратын. Италияндықтың келгенінен бастап Ресейдің жергілікті газет-журналдары футуризм туралы мақалаларды әр сан сайын жариялап тұрды. Бір газетте одан орыс мәдениеті туралы не ойлайтынын сұрағанда, «Ол өзі бар ма?» — деп сұраққа сұрақпен жауап береді. Толстойды «қажымыр» деп, Достоевскийді «күйгелек» деп айыптап, қысқасы, өзін нағыз «футурист» ретінде ұстады. Жергілікті футуристермен болған кикілжіңнен кейін Маринетти Италияға қайтып оралғаннан соң, онда орыстарды «жалған футуристер» деп айыптап, олар болашақта емес, көне өткенде өмір сүреді деп жазды.

Маринеттидің келуі орыс футуризмiнің мұқалмас биігіне сызат түсірді. Италияндық қонақ орыс футуристеріне олардың итальяндық футуризмнен ғана емес, тіпті бір-бірінен де бөлек екендерін көрсетіп берді. Бұдан соң Лившиц футуристiк басылымдарға шығуын тоқтатты, Хлебников «Гилеялық» достарымен төбелесіп, олардан кететінін жариялады. Ал негізгі төрт топ мүшелері бір-бірімен күресті үдете түсті. Әрқайсысы өздерін шынайы футуризмнің өкілдеріміз деп қызу таластарға түсе бастады.

Идеология көзімен қарайтын болсақ, итальяндық және орыс футуризмнің арасында әр түрлі өзгешеліктер болатын. Италияндық футуризм милитаризмді жырлады. Ал оның лидері Маринеттиді орыстар ұлтшылдығын және әйелдерді жек көрушілігін сынады. Кейін Маринетти итальяндық фашизмнің шашбауын көтеріп кетті де, ал орыстар жағында бұл уақытта соғысқа қарсы арналған

туындылар көптеп туа бастады. Маринеттидің милитаризміне қарсы орыс футуристері өз шығармаларын жазды (Маяковский «Война и мир» поэмасы, Хлебников «Война в мышеловке» поэмасы) [3; 157].

Көп орыс футуристерінің тағдыры трагедиялы аяқталды. Бәз-біреулері Терентьев сықылды атылды, біреулері Хабиас сықылды итжеккенге кетті. Тірі қалған Каменский, Кручёных, Гуро, Шершеневичтерге шығарма жазуға тыйым салынды. Тек Кирсанов, Мартынов, Асеев, Шкловскийлер ғана өздерінің мойындалған статустарын сақтап қалып, өмірінің соңдарына дейін шығармашылықпен айналысты.

Футуризм әлемді қалыптастыруға қабілетті айрықша өнердің тууы туралы утопиялық арман ұсынылған көркемдік бағдарламамен бүкіл әлемдік миссияға үміткер болды. Өздерінің эстетикалық жобаларымен футуристер жаңа ғылыми және технологиялық жетістіктерге сүйенді. Іргелі ғылымдар – физика, математика, филологияны қорғаушысы, тірегі ете отырып, шығармашылықтың рационалды негізіне ұмтылу футуристердің өзге модернистік ағымнан басты ерекшелігі болды. Мысалы, В.В.Хлебниковтың «уақыт заңдылығын» ашып, адамзаттың болашағын жаңа әмбебап тілмен жалғастыруға ұмтылғанын айтуға болады. Уақыт пен кеңістіктің шексіздігі футуристер үшін сахналық алаңның барынша кеңейтілген аналогы болды. 1917 жылғы Ақпан төңкерісінен кейін «Гилея» тобының футуристері және оларға жақын авангардист суреткерлер қиялдағы «Жер шарының Өкіметін» құрды. Кез келген көркем авангардтық құбылыс сияқты футуристерде де бәрінен бұрын немқұрайлықтан және «профессорлық» ұстамдылықтан қорықты. Оның өмір сүруіндегі қажетті шарт әдеби керіс атмосферасы, наразылық білдіру, келемеждеу болды. Оларға оқырмандар тарапынан мақтау, тілектес болу емес, қатыгез, ызалы наразылықтың болуы тиімді еді. Ел алдына шыққанда олар ерекше қиқар қалыппен көрінуге тырысты. Мәселен, К.Малевич ілгегіне ағаш қасық іліп шықса, В.В. Маяковский сары кофтамен, А.Е.Крученых мойнына шнурмен диван жастығын байлап шықты.

Ішіндік стильдің қатынас тұрғысынан келгенде футуризм поэтикасы поэтикалық тілдегі символистік қондырғыны жетілдірді және күрделендіре түсті. Футуристер сөз мағынасын жаңалап қана қойған жоқ, мәтіннің мағыналық қорғандарын кілт өзгертті, оның композициялық, тіпті графикалық әсерін белсенді түрде пайдаланды. Олардың жұмыстарының басты техникалық ұстанымы «өзгеріс» принципі, «өзгерген конструкция» қағидаты болды. Әдеби мәтіндерде «өзгерген конструкция» туындының лексикасы, синтаксисі мен семантикасына кеңінен жайылды. Сөзге жаңаша қарым-қатынас конструктивті материал ретінде жаңа сөздердің (неологизм) белсенді түрде туындауына, сөздердің қайта ыдырауына және жаңаша бірігуіне әкелді [4; 87].

Бұған мысалды Хлебников пен Маяковский поэзиясынан келтіруге болады. Лексикалық құрылым заңдылықтарын бұзған футуристер тыныс белгілерінен бастартты, «телеграфтық» синтаксис (көмекші сөзсіз) жасауға тырысты, сөздік «партитурада» музыкалық және математикалық белгілерді, графикалық символдарды пайдалануды жүзеге асыруға ұмтылды. Олардың түсінігі бойынша, поэзия кітап тұтқынынан босанып, алаңдарға шығу керек. Сонда ұйқас пен ырғақта жаңа ізденістер туындайды. Осы тенденциямен футуристердің сөз шығармашылығындағы жанрлық қайта құру, қарадүрсін поэзия элементтеріне, қалжын өлеңге, поэтикалық жарнамаларға белсенді қызығушылық тығыз байланысты. Көркемдік жұпынылыққа және фольклорлық жанрларға назар аудару футуристердің эстетикалық бүлікшілдігінің және жалпы иерархияға қарсы айқындалуы еді.

Футуризм шығармашылық тұрғыда өнімді сипаттарымен көрінді: ол өнерді проблема ретінде мазасыздануға мәжбүрледі, өнерге деген түсінікті, түсініксіз қарым-қатынасты өзгертті. Футуристік эксперименттің маңызды нәтижесі – өнерді түсінбеу немесе толық емес түрде түсіну үнемі кемшілік болып қала бермеу керек, оны толықтай қабылдауға қажетті шарттар керектігін ұғындыру.

Қорыта айтсақ, барлық айтылғандарды саралай келе, футуризмнің мынандай негізгі белгілерін ұсынамыз:

- бунт, өктемдік, дүниені «қоқыс толған жәшік» деп санау, тобырдың әр түрлі сезімін көрсету;
- дәстүрлі мәдениеттен бастарту, болашаққа бастайтын «жаңа» өнер жасауға талпыну;
- дәстүрлі өлең жүйесін бұзу, буын өлшеміне, ырғаққа эксперимент жасау, өлеңнің «оқылуына» көңіл бөлу (интонацияға құрылған өлең тудыру);
- индустриалды қалалардың, техниканың мәдениетін дәріптеу;
- жаңа сөз жасау жолындағы ізденістер, «заумный» (өте күрделі мағыналы) тіл жасау мақсатындағы эксперимент;
- соғысты, хаосты, төңкерісті дәріптеу;
- жалпы қоғам қабылдаған ережелер мен нормаларға қарсы тұру, халықты соған үгіттеу.

Қорыта келгенде, әдебиеттік өзгерістер ештеңе білдірмейді және олар келеді де кетеді, ал поэзия мәңгілік екенін айта беру еш қиындық тудырмайды. Сөзсіз, Хлебников, Маяковский, Пастернактың поэтикалық жетістіктері монументалды және футуризмге жатқызуды қажет етпейді. Бірақ біз «-изм» жұрнағымен аяқталатын басқа да әдеби түрлерді ұмытпауымыз керек. Осы әдеби топтар, әдеби мектептер, ағымдар мен бағыттар зерттеуші-ғалымды түнертіп жіберетіндей күйге келтіреді. Бірақ олар қалыптасқан және олардың жаны бар, олар туады және өледі, ал өлгеннен кейін өзі туралы мол қазына, көп мәлімет қалдырып кетеді.

Дегенмен, XX ғасырдың басында қазақ әдебиетіне әсер еткен батыстық әр түрлі модернистік ағымдар, оның ішінде символизм, футуризм ағымдары өзіндік із қалдырды. Ұлттық әдебиетімізді әрқашанда батыспен жалғастырған орыс әдебиеті ол кезеңде әдеби ағымдар топанының астында қалған еді. Бұл уақытта орыс поэзиясы өзінің «күміс ғасырын» басынан кешірді.

Орыс классикалық әдебиеті дәуірінен жаңа әдеби дәуірге өту кезеңі жалпы мәдениеттің және әдебиеттің өзінің ішінде эстетикалық өлшемдерді ауыстыруға ұмтылған, әдеби-көркем тәсілдерді түбегейлі жаңартуға бағытталған құбылыстардың орын алуына байланысты тартысты, шиленісті өткені мәлім. Осы кезеңде орыс поэзиясы барынша қарқынды түрде өзгеріп, жаңарды. Пушкин дәуірінен кейінгі көркем мәдениет өріне келген бұл кезең кейіннен «поэтикалық қайта өрлеу», немесе «күміс ғасыр», деген атқа ие болады.

Орыс поэзиясының «күміс ғасыры» бірін бірі мойындамайтын бес әдеби ағымнан тұрады. Олар: символизм, футуризм, акмеизм, имажинизм және обериуттер поэзиясы.

Осы бес ағым екі дәуірдің, яғни XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың бас кезеңінде, дағдарысқа ұшыраған, ойы мен сезімінен жан кете бастаған орыс поэзиясын қайта тірілтіп алды. Жалпы, екі дәуірдің арасында әдебиетке кірген қай буын өзін керексіз, саф алтындай бағаланатын классика кезеңінен кейін туған жетімек ұрпақ сезінетіні белгілі. Қазақ әдебиетіне де мұндай үрдіс таңсық емес. Алысқа бармай-ақ қоялық, XX ғасырдың 90-жылдарында әдебиет көшіне араласқан жас буын ақын-жазушылар әлі күнге дейін есін жинай алмай келеді. Біздіңше, оның себебі мынада. Екі ғасырдың ортасында керілген «Алтын көпір» өкілдері аталып жүрген Маралтай Райымбекұлы, Дидар Амантай, Әмірхан Балқыбек, Дәурен Қуат, Бауыржан Бабажан, Жарас Сәрсек, Әлібек Шегебай және тағы басқалар кереғар екі идеологияның, карама-қайшылықты екі жүйенің тұтқыны болып қалды. Ол кезде, алпысыншы жылдарда, әдебиетке келген аға-апаларымыздың атағынан ат үркетіндей жағдай еді. Амалсыздан, бұлар жаңа формалар, тың идеялар, қолданбаған образдар іздей бастады. Өлеңдері мен прозалық шығармалары көбінесе өлім жайлы ойларға толы, жалғаннан тыс әлемдер іздеу әрекетіндегі депрессиялық сарында болды. Бұл сарын, өкінішке орай, біздің буынға да тән болып келеді. Осылайша, «Қазақ әдебиетінің күміс ғасыры» басталып та кеткенін біз аңғармай жүрген шығармыз...

Әдебиеттер тізімі

- 1 Марков В.Ф. История русского футуризма / Пер. с англ. В.Кучерявкина, Б.Останина. — СПб.: Алетея, 2000. — 438 с.
- 2 Исакова А.С. Казахская художественная проза. Поэтика, жанр, стиль (начало XX века и современность). — Алматы: Ғылым, 1998. — 394 с.
- 3 Жарылғапов Ж.Ж. Қазақ прозасы: ағымдар мен әдістер: моногр. — Қарағанды: Гласир, 2009. — 400 б.
- 4 Смағұлов Ж. Ұлттық әдебиеттану әлемі: моногр. — Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2005. — 317 б.

Ж.К. Смағұлов, М.Д. Дадиева

История формирования футуризма

Статья посвящена истории формирования течения «футуризм» в литературе. Исследованы идеи футуризма, его виды, этапы развития. Футуризм в литературе, с одной стороны, показывает катастрофы, хаос и созидание с большим пафосом, а с другой — отражает идеологию своего времени. Авторами выявлено разительное отличие итальянского и русского футуризма и систематизированы научные точки зрения по этому вопросу.

Ключевые слова: футуризм, идеология, хаос, культура, фольклор, милитаризм, форма, пафос, стихосложение, элементы поэзии.

Zh.K. Smagulov, M.D. Dadiyeva

The history of the direction of Futurism

This article discusses for about Futurism in literature. We study the ideas of futurism and its species development. Futurism in the literature on the one hand shows the disaster, chaos and creation with great fervor, and on the other hand are investigated in terms of ideology. Italian and Russian Futurism is different as heaven and earth. Therefore, all views considered more systematically. The fate of the Russian Futurists and militarism in the Italian Futurism was studied in a single system. In the field of futurism development issues were considered as comparative

Keywords: futurism, ideology, chaos, culture, folklore, militarism, pathos, versification, poetry elements.

References

- 1 Markov V.F. *History of the Russian futurism*, Saint Petersburg: Aleteiya, 2000, 438 p.
- 1 Ismakova A.S. *Kazakh art prose. Poetics, genre, Steel (beginning of the XX century and present)*, Almaty: Gylym, 1998, 394 p.
- 2 Zharylgapov Zh.Zh. *Kazakh prose: current and methods*, Karaganda: Glasir, 2009, 400 p.
- 3 Smagulov Zh. *National Literary World*, Karaganda: Bolashak-Baspa, 2005, 317 p.

Ж.Ж. Жарылғапов¹, М.С. Амангельдина², М.Т. Оспанғалиева²

¹Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан;

²Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қазақстан
(E-mail: mereke_amaneldina@mail.ru)

Қазіргі қазақ романы туралы

Мақалада қазіргі қазақ романының жанрлық ерекшелігі қарастырылды. Қазіргі қазақ романы талқыланып, оның басқа жанрлардан ерекшелігі, сондай-ақ жазылу ерекшелігі мен көркемдік стилі жан-жақты сипатталды. Қаламгерлердің сөз саптаулары мен олардың тілдік-эстетикалық бояуларының көрінісі талданды. Роман стилі, оның ішінде қазақ романы жайлы зерттеулерге шолу жасалды. Өткен ғасырда жазылған романдар мен қазіргі жазушылардың туындылары салыстырылып, қазіргі романдардың көлемі, мазмұны мен құрылымы көрсетіліп, оның мазмұны ашылды. Сонымен қатар роман жанры қазіргі ғылыми бағытта зерттеліп, әдеби-теориялық тұрғыда талданды.

Кілт сөздер: сөз, роман, әдебиет, жазушы, постмодернизм, роман теориясы, тұлғалық тұйықтар, кейіпкер әлемі.

Асылында, жер бетіндегі барша халықтардың даму жолы біркелкі еместігі аян. Алғашқы қауымдық құрылыстан неғұрлым күрделі қоғамдық өмір формаларына әр халық түрлі жолдармен, түрлі уақыттарда өтіп отырды.

Соңғы жылдары қазіргі романның жай-күйі көп сөз болып, талай талқыға түсті. Роман проблемасының өзекті мәселеге айналғаны соншалық – кейінгі кезде бұған бағышталып ерекше кітаптар да жарық көрді.

Ғалым Р. Бердібайдың роман теориясының негізгі мәселелері жайлы еңбектерін бағалау үшін, ең алдымен, романтизмдегі әлем әдебиетіндегі ұстанымдарды, роман жанрының ерекшеліктерін, қазақ романының пайда болу мен қалыптасу тарихын таразылап алу керек екендігіне көз жеткіздік.

Роман – күрделі қоғамдық сана дамуының жемісі. Ол жекелеген авторлардың туындысы болғанмен, оны дүниеге әкелетін қоғамдық ойлау жүйесін де естен шығаруға болмайды. Қоғамдағы ой-сана толып жетілмей, роман дүниеге келе алмайды. «Роман жанры дамуының өзіндік тарихи ерекшелігі бар. Барлық әдеби жанрлар ішінде болмыс, өмір, адам, қоғам, тіршілік тарихын, уақиғаларын, проблемаларын, уақыт, кеңістік өлшемдерінде көлемді түр, кестелі түрде бейнелей алатын, тереңдей қозғайтын, көркем көрсетуге мүмкіндігі өлшеусіз мол жанр – роман.

«Аяз би», «Жармақ», «Қылкөпір», «Ән салуға әлі ерте», «Жаңғырық», «Қараөзек», «Мешкей», «Алан», «Қаһарлы Алтай», «Туажат», «Тар кезең», «XX ғасыр», «Гүлдер мен кітаптар», «Талтүс», «Мұнара», «Ай қараңғысы» т.б. романдар бүгінде оқырман қауымға жаңа идея мен жаңа ой сыйлауда. Аталған романдардың жазылуы стилі де әр түрлі.

«Адамзат барда – роман бар. Эпосқа жүк боларлық адам тағдыры андағайлайды. Бар құпия осында, сондықтан да адамзат мифы қилы да қиян қоғаммен әдеби әлем ретінде қатар өмір сүре берері хақ. Роман, ұлы Ахаңның (Байтұрсынов) айтуынша, — бар-жоғы әңгіме. Иә, «ұлы әңгіме». Ал адам жүрген жерде әңгіме пәлсапаланып, өсек өре жөнеледі... Романда толқын-толқын болып туып отырады [1,85].

Әр тағдыр – бір роман. Кез келген пенденің қысқа өмірі – ұзақ эпос, ұзын әңгіме. Олай болса, эпос жыры ғұмыр бойы жырлана бермек» деп, Асқар Алтай айтқандай, романның халық үшін берері көп.

Ең алдымен, қазіргі романдардың тақырыптық ауқымы кеңейе түскенін, халқымыз тарихының түрлі кезеңдері, Қазақстанның шартараптарында болған оқиғалардың тізбегі молынан көріне бастағанын айтар едік. Мәселен, М.Қаратаевтың «Даладағы дабыл» романы қазіргі Қарсақпай, Байқоңыр өндіріс ошақтарының сонау 1913 жылдан бергі жай-күйін әңгімелейді, сол революциялық қозғалыс жетекшілерінің іс-әрекетін көрсетеді. Ә.Нұрпейісов өзінің «Қан мен тер» романында Арал балықшыларының, сол маңдағы елдердің Бірінші дүниежүзілік соғыс қарсаңындағы ауыр өмірін суреттейді. Ал ақын А.Токмағамбетов өзінің «Әке мен бала» романында Октябрь революциясынан кейінгі кездегі Оңтүстік Қазақстанның хал-ахуалын көрсетуді көздеген. Жазушы Х.Есенжановтың азамат соғысы жылдарының оқиғаларына арналған «Ақ Жайық» романының екінші кітабы шықты. Қазақстанда Совет өкіметінің орнығу процесін Ғ.Мұстафиннің «Дауылдан кейін», С.Мұқановтың

«Мөлдір махаббат» романдарынан көреміз. Ұлы Отан соғысы кезіндегі тыл еңбекшілерінің қажырлы қызметі Ө.Қанафиннің «Дәмелі» романына арқау болған. Қазіргі дәуір шындығынан жазылған төрт романды айтамыз. Олар: М.Әуезовтің «Өскен өркені», З.Шашкиннің «Теміртауы» мен «Доктор Дархановы», Т.Әлімқұловтың «Ақбоз аты». Қазақ совет әдебиеті тарихының ешбір кезеңінде қысқа мерзім ішінде мұншама роман туған емес.

«Роман» дегенде, ең алдымен, бұл қазіргі күндегі ең өнімді жанр еместігін ескеруіміз керек. «Қазіргі қазақ романы» дегенде Дидар Амантайдың «Гүлдер мен кітаптары», Айгүл Кемелбаеваның «Мұнарасы» алдымен ойға оралады. Себебі бұл шығармаларда постмодернистік сарын бар, бұрынғыларға ұқсамайтын, формалық ізденістер байқалады. «Гүлдер мен кітаптар» эстетикалық, философиялық сипатымен құнды болса, «Жармақ» қазіргі қазақтың екіге жарылған образын, біздің кері кеткен қоғамды анық көрсетті, «Мұнара» замандасымыздың бейнесімен қымбат. Таласбек Әсемқұловтың «Талтүсі», Смағұл Елубайдың «Жалған дүниесі» дәстүрлі романның лайықты жалғасы деуге болады. Соңғы кезде біз тұшынып оқыған дүниелердің ішінде Тынымбай Нұрмағамбетов, Төлен Әбдік, Асқар Алтай, Роза Мұқанованың шығармалары болды, бірақ олардың көбі хикаят пен әңгіме. Көлемді жанрда, әрине, Қажығұмар Шабданұлының «Қылмысын» ұмытуға болмайды. «Түрмеде жазылған әдебиет», «Мемуарлық роман» деп аталып жүргенімен, ол бір адамның ғана емес, күллі қоғамның жай-жапсарынан хабар беретін туынды ретінде бағасын да алды.

Роман жанрының өзінен бұрынғы жанрлардан айырмашылығы туралы ғалымдар онда фабула болмайтынына, қарапайым өмірдегі жағдайдан басталып, жеке кейіпкердің әрекеті суреттелетініне назар аударады. «Сервантес начинает писать «Дон Кихота» не зная, чем закончится и даже какие этапы и дороги пройдет его повествование. Он исходит из определенной коллизии, начальной ситуации, а далее события развиваются уже как бы сами по себе», — дейді орыс ғалымы Кожин.

Қазіргі қазақ прозасының жай-күйі, шама-шарқы, бағыт-бағдары туралы пікір айту, болжам жасау аса қиын. Біз ғасырлар тоғысқан, жаңа мыңжылдықтар орын алмастырған, заманалар ауысқан кезеңге дөп келдік. Ауылдан қалаға көшіп, қағаз бен қаламнан компьютерге көшіп етене ене бастаған жұрт әлі де табалдырығын аттаған жаңа әлемге бой үйрете алмауда. Бұған әдебиет пен әдебиетшіге, жазушы мен кейіпкерге көңіл бөлгісі келмейтін, шығармашылық адамдардың жай-күйін жасауға құлықсыздық танытып отырған нарықтық заманды қосыңыз.

Адамзаттың сезімталдыққа, пәктікпен ажарланған сұлулыққа, асқақ арман мен мұратқа жету нәтижесінде дүниеге келіп, адамзат баласының рухани азығына айналған әдебиеттің даму белестерінде айрықша бір кезеңдер болады. Әдебиетте Қ. Ысқақов, М. Мағауин, Ә. Тарази, О. Бөкей, М. Сүндетов, Д. Исабеков, тағы басқа жазушылар қазақ прозасы адамның өз ортасынан, өз-өзінен жатсыну, проблемалары кейінгі қазақ прозалық шығармаларында кеңінен көрініс табады. Ә.Нұрпейісовтың «Соңғы парыз» роман-диалогиясы, М.Мағауиннің «Жармақ» романы, «Қыпшақ аруы» хикаяты, Т.Әбдіковтің «Парасат майданы» повесі, А.Жақсылықовтың «Аласталғандардың түсі» трилогиясы, Х.Әдібаевтың «Жұлдыздар шоғыры» ашық сырласу романы, С.Елубайдың «Жалған дүние» толғау-романы, Б.Мұқайдың «Өмірзая» романы, Т.Әсемқұловтың «Талтүс» романы, К.Сегізбаевтің «Аюдың өті» повесі, А.Алтайдың «Алтайдың алқызыл модағайы» роман-мифі, «Казино» абсурд әлем новеллаларында, Т.Нұрмағамбетовтың «Айқай» повестер мен әңгімелер жинағында, Ж.Ахмадидің «Айтұмар» этнографиялық романында, А.Егеубайдың «Жүсіп Баласұғын» роман-эссесі, Д.Нақыповтың «Күл шеңбері» романы-интенциясы, Д.Амантайдың «Түнгі жарық» романы, Р.Мұқанованың «Құдірет-кие» повестер жинағында, А.Кемелбаеваның «Мұнары», «Майа» роман-повестерінде және кейінгі толқын жазушылар шығармаларында адам санасының екіге жарылуы, екінші *Менімен* бейсаналық түрде айтысқа түсуі, әлеуметтік, саяси, рухани келеңсіздіктерді жан-жақты терең көркем бейнелеу үшін аллегориялық тәсілдер ретінде әдеби айналымға еніп отыр [1; 110]. Қазақ прозасының тәуелсіздік кезеңінде туған көркем шығармаларында жазушылар әдебиеттің дәстүрлі принциптерін сақтай отырып, болмыс жұмбақтары мен өмірдің мәні туралы мифологиялық желілер мен формалар енгізіп рухани құндылықтарды жаңаша ойлау тұрғысынан қарастыру неомифологизм ағымын одан әрмен дамытуға алып келді.

Әрбір жазушы өз шығармашылығында өмір шындығын өзінше түсінеді. Қазақ әдебиетінде постмодернистік ұғымның да жат емес екендігін М.Мағауиннің 2007 ж. Прага қаласында жарыққа шыққан «Жармақ» романынан көреміз. Романда бүгінгі Қазақ елінің екі ғасыр шегіндегі көкейкесті мәселелері көтеріледі, қазақ қоғамында асқынып, қатерлі сипат алып бара жатқан өз ұлтынан жатсыну, дүниенің бар байлығын ақшамен есептейтін руханият болмысы, тәуелсіз елдің жарқын болашағы, халық тағдырына байланысты терең толғаныстары шертіледі.

Нәтижесінде, күнделікті өмірде мың құбылып өзгерген заман ырқын пайымдау, ұлт психологиясына сызат түсірген құбылыстарды суреттеу романның тынысын кеңейте түскен. Романда авторлық позицияны жеткізуде көркемдік құрал ретінде қолданған шартты, қажетті әдеби тәсілдер, шығарманың замана шындығын аңғартуда реалистік сипат екендігіне күмән туғызбайды. Әсіресе бүгінгі күн ұлттық діліміздің, тіліміздің қасіретін таңбалаған «Жармақ» ұлттық прозамыздың көкжиегін кеңейте түскендігі шындық.

Адам мінез-құلقىның себеп-салдарын, «сана ағымының» екіге қақ жарылу себептерін, қос тұлғалықтың тұйыққа, жол таба алмай жолайырыққа тірелуін, кейіпкер әлеміне терең бойлау арқылы жоғары философиялық-моральдік деңгейде шешуі авторлық позицияның жарқын көрінісі «Жармақ» романында бүгінгі кеңістік пен уақытты мифтік сана, архетиптік жады арқылы кейінге шегеріліп түс көру, елес, аян беру мифтік-фольклорлық тәсілдермен жаңа көркемдік формаға келтіріле суреттеледі.

Бұл көркемдік тәсілдер қазақ әдебиетінде бұрыннан қолданылып келе жатқан үрдіс. Бұлардың түп-төркіні мифологиядағы: тотемистік, магиялық, анимистік және т.б. нанымдар мен сенімдерге барып тіреледі. «Жармақ» романының күрделі және қайшылықты психологиялық ішкі сана тартысына құрылғаны туралы ғалым С.Қасқабасов былайша ой айтады: «Бір адамның екіге бөлінуі философиялық тұрғыдан алғанда өте күрделі құбылыс, көркем өнерде, әдебиетте өмірдегі қайшылықтарды, кейде ашық айта беруге болмайтын әлеуметтік, саяси, қоғамдық, рухани келеңсіздіктерді көрсету үшін кейіпкерді екіге жарып, суреттейтін аллегориялық тәсіл» керек, мұны М.Мағауиннің «Жармақ» романында тереңнен суреттелгендігінен аңғарамыз дейді. Романдағы тартыстың негізгі арқауы Мұрат Бейсенұлы Қазыбеков пен оның көлеңке сыңары Марат Бейсенұлы Қазыбеков туралы [2; 95].

Очерк, новелла сынды ықшам жанрлар жазушылар үшін кең құлашты, эпикалық тынысты туындылар жазу алдындағы шеберлік мектебі, кесек туындылардың эстетикалық эскиздері екені рас. Мұны өзінің шығармашылық лабораториясы арқылы көз жеткізген Ғ. Мүсірепов айтқан болатын: «Көркем очерк алдағы күндерде туар үлкен еңбектердің барлаушысы. Бұл – әрбір үлкен жаңалықтарға тез жаңғыртып отыратын, жазушының белсенділігін арттыратын сала», — дейді ол. Осы очерк, новеллалардан бастау алатын қазақ романдарының бүгінде жазылу ерекшелігі, стилі ерекше. Мәселен, біз қазіргі қазақ романының бірі де бірегейіне айналған «Жармақ» романын басқа бір романмен салыстырып көрсек, екеуінің арасы жер мен көктей. Мысалы, қазақ әдебиетіндегі реалистік роман бастауында тұрған шығарма – Жүсіпбек Аймауытовтың «Қартқожа» романы. Реализм болғанда да, ағартушылық реализм үлгісінде жазылған туынды. Қай ұлттың әдебиетін алсақ та, реализм кемелденген сайын, роман, роман-эпопея сияқты, ірі жанрлардың өркендеуіне жол салды. Себебі реалистер адам тағдырын суреттей отырып, әлеуметтік байланыстарға көңіл бөліп қоғамның барлық салалары мен иерархиясын қамтуға тырысты. Және оны оқырман қауым назарына толық жеткізді.

Алпысыншы-жетпісінші жылдарға дейін романдар көлемді жазылса, одан кейінгі жылдардан бүгінге дейін жал-құйрығы қысқарып келеді. Оны оқырмандармен де байланыстырып жатады. Бірақ ол оқырманнан гөрі, әдебиеттің өзіне көп байланысты. Әдебиеттің даму жолы сол қысқалыққа әкеледі. Аз сөзге көп мағына сыйдыру терең білімнің, ізденістің белгісі болса керек.

Жиырмасыншы ғасырдың басында Әлихан Бөкейханов «Роман деген не?» атты мақала жазды. Және алғашқы қазақ романы «Бақытсыз Жамал» дестік. Ал бүгінде романдар сан қилы [3; 74].

Бүгінгі күнгі замана суретін таңбалаған «Жармақ» романында қазақ руханиятының болмыс-бітімі Мұрат мен Марат бейнесі (амбиваленттілікті) арқылы қарапайымдылықтан күрмеуі қиын күрделілікке желі тартып, шынайылық пен шындықтан ауытқымай мүлдем жаңа қияларға жол бастайды.

«Жармақтағы» Мұрат алғашқы университеттегі оқу жылдарында-ақ ғылымға деген икемділігімен көзге түседі. Университеттегі студенттердің ғылыми конференциясында тарихи тақырыптарға баяндама жасап, ғылымдағы алғашқы зор мүмкіншіліктерін танытады. Университетті қызыл дипломмен бітіріп, аспирантураға қалдырылады. Тақырыбы да бекітіледі. Бірақ кеңестік жүйенің китұрқы, саяси саясаты оның ғылымындағы ойлаған, алға қойған арман-мақсатына тұсау салады. Қараңғылықта, жалғыз өзі ой-қиялынан өткізеді. Ешқандай түс те, елес те жоқ. Кәдімгі шын Мұрат. Өткен өміріне өкінетін сияқты. Анау емес – Мұрат. Ал, Марат барлықта, тоқшылықта өмір кешуде. Оның арманы рухани байлық емес, дүниеқоңыздық. Өз халқының үстінен баю.

Сөйтіп, романдағы Мұрат пен Марат екі дүниетанымға, екі антагонистік идеологияға бөленеді. Романдағы оқиғалар тәуелсіздік жылдарындағы әр отбасының басынан өткерген әр түрлі қиын

жағдайлары. Жармақ образдары арқылы суреттеледі. Біреулер үшін ол Мұрат бейнесі сияқты трагедиялық «тар жол тайғақ кешу» болса, Мараттар үшін ол комедиялық түрде «ауырдың үсті, жеңілдің астымен» өткендей әсер береді. «Жармақ» романында осы ащы шындықтың бастау алар негізі ұлтсыздықта екенін алдымызға жайып салады: «Ұлтсыздық деген. Ұлтсыздық – ұлттық сана, ұлттық сезім, ұлттық танымның жоқтығы ғана емес, адамдық кейіптен айырылу, қасиетсіздік деген сөз».

Иә, романдағы Мұраттың жанталаса, шыр-пыр болып қорғайтын идеясы өз ұлтына адал қызмет ету. Ұлттық менталитеттің киесі бар. Сол үшін ұлттың тілін, дінін, ділін көзінің қарашығындай сақтау керек. Бұл сенің қазақ болып, ұлт болып, мемлекет болып өмір сүруіңнің бірден-бір шарты дейді. Постмодерндік нышанда жазылған романның электрондық хаттары, бағдарлы мәлімдеме, күнделікті бұқаралық ақпарат құралдарының жаңалықтары, қарама-қарсы қаһармандардың монологтары шығарманың поэтикалық тынысын кеңейте түседі. Мұраттың қарапайым тіршілігі мен Мараттың аста-төк байлығы, Мұраттың ұлттың болашағы үшін жазылған ғылыми еңбегі мен Мараттың даяр дүниеге тап болар пасықтығы т.т. осының бәрі романның іштей тұйықша тізбектелген байланысын арттырып, үстеме мағына тудырап факторын нақтылай түседі.

Адамның іштей екіге бөлінуі, қостұлғалық қасиеті психологиялық-әлеуметтік тұрғыдан жазылған Т. Әбдіковтің «Парасат майданы», С.Елубаевтың «Жалған дүние», Б. Мұқайдың «Өмірзая» романдарында және тағы басқа жазушылардың шығармаларында өзіндік жанрлық-синкреттілік сипаттарымен ерекшеленіп, қазақ прозасының көкжиегін кеңейте түскені шындық [3; 93].

Қаламгерлер ерекше тың идея мен тақырып сонылығын ұлттық әдебиетімізге әкелуімен ерекшеленеді. Басты мәселе мында: аталмыш қаламгерлер қандай жанрда, қандай тақырыпта жазбасын, ең алдымен, адам болмысын, оның ішкі жан әлемінің бұлқынысынан туындайтын әдеби-эстетикалық категория – драматизмді, барша сезім-күйлерін тап басып, тамаша өрнектей білді және де жекелеген адам тағдыры, іс-әрекеті арқылы сол кейіпкер өмір сүріп отырған дәуірге тән сипатты ашып, ақ пен қараны ажырату жағын оқырманның өз үлесіне қалдырып отырғаны да мәлім.

Ұлттық әдебиеттану ғылымының оқу процесі барысында негізгі деп табылатын мәселелерін сөз еткенде үнемі назарда ұстайтын жайттар да аз емес. Біз қай шығарманы алсақ та, бізде тамсану басым, тандану басым, ал көркем шығарманы мәтініне сүйене отырып талдау, сол арқылы қаламгердің көркемдік әлеміне барлау жасау қашанда маңызды.

Жалпы алғанда, қазіргі қазақ прозасында, қазіргі қазақ романдарында постмодернизм мәселесі жиі бой көтеруде.

Ақын-жазушыларымыз тарапынан постмодернизмнің алғашқы сатыларының игеріліп жатқанын жоққа шығара алмаймыз. Әдебиет зерттеушісі, көркем шығарманың көкжиегін кемел білімімен шалатын Бақытжан Майтанов 2009 ж. «Қазақ әдебиеті» газетінде жарияланған «Басты назар — бүгінгі әдебиетте» атты екеудің әңгімесінде «Постмодернизм соншалық жат, өзгеше құбылыс емес. Біз тек дабырайтып айтамыз. Бадырайып тыңдаймыз. Мәселен, М. Мағауинде әлемдік постмодернизмнің негізгі стильдік белгілері бар екені ертеде айтылса, таңқалар едік. Ал, расында, солай деп ұғынуға бейіммін. Р. Тоқтаровта модернистерде қатты дамыған «сана ағымы», постмодернистік тәсілдер ұтымды қолданылады. Беріде Р. Мұқанова, Д. Амантай, А. Кемелбаева, А. Алтай, А. Жақсылықов, А. Ықсан тәрізді қаламгерлердің дүниетанымы, қолтанбасында мұндай өрнек неғұрлым табиғи сипат алып барады. Постмодернистік сипат бір жерде ерте, бір жерде кейін пайда болады. Ол соншалық жетістік те емес, кінәлауға да келмейді. Әдеби және өмірдегі заңдылық [4; 89].

Мәселе – жалпы шығарма рухын дұрыс, сауатты саралап беруде. Тегі, біз, әдебиет, өнер, гуманитария адамдары, – Рух планетасының өкілдеріміз. Р. Нұрғали ағамыздың «Сөз билейді халықты» деген сұхбат беруінде үлкен мән бар. Әдебиет, өзгелер қаласа да, қаламаса да, – өмір сүреді. Өйткені дүниенің адамдар үшін ең айқын таңбалық белгісі – Сөз», — деп терең көзқараста тың ойларды көтеруі біраз даулы мәселелердің алдын орайтыны белгілі.

Соңғы кездері қазақ романдарында сөз болып жүрген мәселелердің басым көпшілігі — жатсыну. Қаламгерлердің әдеби-эстетикалық ұстанымдары әр түрлі. Қаламгерлердің ұлттық рух, діл, намыс мәселелерін көркемдік идеяға жүк еткен туындыларын М. Мағауиннің «Көк мұнар», «Шақан-Шері», «Сары қазақ», С. Елубаевтың «Ақ боз үй», «Мінәжат», «Жалған дүние», О. Бөкейдің «Өз отынды өшірме» романдарынан байқай аламыз [4; 156].

Жазушылар үшін нақты өмір шындығын танытудан гөрі, өмір мен қиял туралы таным-көзқарастар маңызды болды. Олар адам мен әлем қарым-қатынастарын байыптауда заттар мен құбылыстардың эмпирикасынан тыс мазмұнға да көңіл аударды.

Әдебиетке жатсыну сынды күрделі философиялық мәселенің енгізілуі адам тұлғасын иррационалдық тұрғыдан көрсетуге себеп болды. Прозада адам бейнесін социумнан ажыраған, тегінен, айналасынан, қоғамнан жатсынған кейіпкерлер арқылы бейнелеу үрдісі байқалады.

Қазіргі қазақ прозасы экспериментке зәру. Эксперимент дегеніміздің өзі – жаңашылдыққа құштарлық емес пе?! Бүгін жасалған эксперимент нәтижесіз аяқталуы мүмкін. Тіпті, жылт етіп жанып, қайта сөнген жарықтай-ақ болсын. Оның нәтижесі, ертеңгі күні, не ғасыр соңында, не қайсыбір замандарда ұлы жаңалыққа айналмасына кім кепіл?! Бізге 1927 ж. «Огонек» журналының бас редакторы Кольцовтың идеясымен, Александр Грин, Исаак Бабель, Леонид Леонов сынды беделі бел қайыстырар 25 жазушының бірін бірі жалғап жазып шыққан «Большие пожары» атты ұжымдық романы, серб жазушысы Милорад Павичтің ілгеріден кейін оқығанда басқа оқиға, соңынан алдына қарай оқығанда, тіпті басқа оқиға желісі шығатын, оқырманға романның жүзге тарта шешімін қатар ұсынып, қалағанын таңдауға мүмкіндік беретін роман-сканворды сынды, сонымен қатар әлем әдебиетіндегі ребус-кітап, гипертекст, пошым мен мазмұны, құрылымы жағынан түрлі экспериментке түсетін әдеби пазлдар, мозаикалар сияқты туындылар керек.

Қазіргі қазақ романдарында постмодернизм басым екенін айтып өткен болатынбыз. Бұл ағымның бастауын біз XX ғасыр соңы және XXI ғасыр басында туған шығармалармен тығыз байланыстырамыз. Атап айтқанда, Р. Мұқанова, А. Жақсылықов, А. Алтай, Д. Амантай, А. Ихсанов сынды жазушылардың шығармаларында жаңа поэтикалық өлшемдер анықталады.

Адамзат баласының XX ғасыр соңы мен XXI ғасыр басынан бастап әдебиет әлемінде тың өзгерістер болды. Ал, өзгеріс, бетбұрыстардың өздігінен бола қоймайтыны мәлім. Адамзат қауымының ішкі әлемі, жан дүниесіндегі бұлқыныс, сілкініс пен серпіліс, бәрінен бұрын, дәл бұрынғыша, ғұмыр кешудің енді мәні болмасына баршаның көзі жетті. Бұл, әрине, қазақ әдебиетіндегі жаңа көзқарастар. Қазақ романындағы жаңашылдықтар.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Жарылғапов Ж.Ж. Қазақ прозасы: модернизм және постмодернизм: моногр. — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2015. — 290 б.
- 2 Жарылғапов Ж.Ж. Қазақ прозасы: ағымдар мен әдістер: моногр. — Қарағанды: Гласир, 2009. — 400 б.
- 3 Төлеубаева К.А. Қазақ романындағы кейіпкерлердің рухани әлемі. — Қарағанды: Санат, 2007. — 104 б.
- 4 Камалқызы Ж. Рахманқұл Бердібай және қазақ роман. — Алматы: Волкова Е.В., 2016. — 320 б.

Ж.Ж. Жарылғапов, М.С. Амангельдина, М.Т. Оспанғалиева

О современном казахском романе

В статье рассмотрены жанровые особенности современного казахского романа. Всесторонне охарактеризованы художественный стиль и особенности написания современных казахских романов. Проанализированы индивидуальная манера речи писателей и их языковые особенности. Изучены в сопоставительном аспекте романы прошлого века. Определены их содержание и структура. Жанр романа исследован в контексте современных научных направлений.

Ключевые слова: слова, роман, литература, писатель, постмодернизм, теория романа, личностный конфликт, мир героя.

Zh.Zh. Zharylgapov, M.S. Amangeldina, M.T. Ospangalieva

About modern Kazakh novel

The article examines the genre features of modern Kazakh novel. Comprehensively characterized by art style and characteristics of modern Kazakh writing novels. Analyzes the individual style of speech writers and language features. Comparative study in the novels of the last century. Determined by their content and structure. Genre novels are studied in the context of modern scientific trends, and determine their literary-artistic features.

Keywords: word, novel, literature, writer, post-modernism, theory of novel, personal conflict, the world hero.

References

- 1 Zharylgapov Zh.Zh. *Kazakh prose: modernism and postmodernism*: monograph, Karaganda: Karaganda State University publ., 2015, 290 p.
- 2 Zharylgapov Zh.Zh. *Kazakh prose: trends and method*: monograph, Karaganda: Glasir, 2009, 400 p.
- 3 Toleybaeva K.A. *The spiritual world of the kazakh heroes of novels*, Karaganda: Sanat, 2007, 104 p.
- 4 Kamalkyzy Zh. *Rakhmankul Berdibay and kazakh romance*, Almaty: Volkova E.V., 2016, 320 p.

КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

PROBLEMS OF MULTILINGUAL EDUCATION

UDC 81'272:37(574)

G.Yu. Amanbayeva, M.K. Meirbekova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: FLF_post@mail.ru)*

Realization of trilingual politics in education system of the Republic of Kazakhstan

In the article problems of formation and development of the country are considered in adoption of project trilingual in education system. Also about mechanism of preparation polylingual teaching staff. Number of the positive facts which precede to success country from the different parties and industries of policy is noticed. There are psychological and linguo – pedagogical character tasks which are connected with specific features of listeners in the education process. Authors envisage trilingual education as the productive mechanism of training of the younger generation for functioning in the conditions of the independent and competitive country.

Keywords: trilingual education, trinity of languages, multilingualism, sociolinguistics, linguo-pedagogical teaching staff.

Modern researches show that distribution of multilingualism in the world — the natural process caused by basic changes in economy, policy, culture and education [1].

Today, knowledge of several languages is necessary skill and the requirement of present. Such phenomenon is explained by globalization strengthening and development of international relations. In the Republic of Kazakhstan one of the main priorities in case of creation to safe the future is knowledge of several languages.

Purposeful, complete comprehension of multilingual education phenomenon began quite recently, apart from development of effective methods teaching foreign languages. Until recently many works of researchers still were concentrated generally on problems of bilingual education (studying of the native language and foreign) as to the most often found form of multilingual training. The processes connected with development of the third language and, especially, still bigger quantity of languages, are least studied and became a research object only recently — in connection with plans of the European commission to legitimize trilingual education.

Trinity of languages – is the important factor of a public consent. For the modern Kazakhstan citizens knowing of three languages – is a condition of own wellbeing. The variety of cultures and languages, as well as their equal coexistence, is the main property of Kazakhstan, at the same time efficiency of trilingual is possible only on condition of the commonly accepted ideological basis: Kazakh is a state language, Russian – is language of international communication, English – is the key to knowledge as worldwide language.

For the first time the idea about introduction of trilingual (or a three languages), i.e. development by citizens of RK of the Kazakh, Russian and English languages, was voiced by N. Nazarbayev in October, 2006 on XII sessions of Assembly of Kazakhstan people. And already in the message of 2007 «New Kazakhstan in the new world» N. Nazarbayev suggested to begin step-by-step implementation of the cultural project «Trinity of languages: «Kazakhstan shall be perceived around the world as the highly educated country which population uses three languages. They are: Kazakh – as a state language, Russian – as language of international communication and English – language of successful integration into global economy» [2; 2].

In the dictionary of linguistic terms by T. V. Zhrebilo the following definition «is given to trilingual is a functioning of three languages within a territorial community: the states, the region, the city, the settlement where each of languages is correlated with a certain sphere of communication. 2. It is the possession of person of three languages within his communicative opportunities» [3; 113].

In the dictionary of sociolinguistics terms by V.Yu.Mikhailchenko it is given similar to the previous definition, accompanying him with an example «trilingua is a functioning of three languages within a territorial community (the state, the region, the city, the settlement). Usually each of these languages is correlated with a certain sphere of communication. For example, in the village Gunzib (Republic of Dagestan) the Georgian, Avarian and Russian languages function. The Georgian language is used in family and household communication, in traditional economic activity and as supportive application in primary education, in the religious sphere. The Avarian language is used as the tutorial in initial, and Russian at high school. Russian is language of formal office-work. Means of international communication are depend on the communicative partner as the Avarian or Russian languages [4; 149].

According to B. Hasanuly, trilingua – «is the alternative to three languages in heterogeneous society that representatives of one ethnos» [5; 291].

Accession of Kazakhstan to Bologna Process played a significant role in development of trilingua in the Republic of Kazakhstan. According to the principles of the Bologna declaration, in Kazakhstan the system of polylingual education in case of which on an equal basis with the Kazakh and Russian languages also English shall be used shall be realized. The purpose of Bologna Process is creation of a strong competitive education system in the world.

Requirement of knowing Kazakh, Russian and English languages create base for trilingual education. However in case of language planning is necessary to consider the fact that the bilingualism in the Republic of Kazakhstan is the natural process proceeding among all population of the republic irrespective of age, nationalities, and three languages is the process which is regulated and created «from above».

Trilingual education assumes that training of foreign language, in particular to English, is the major factor determining access to information in language of the international communication and computer technologies, an exit of our specialists to wide international level, promoting more successful integration of Kazakhstan economy in the world. Further it will provide development of domestic science and technology according to universal standards. As for multilingualism, is one more fine opportunity to rally society, and right strategy to weave the multinational people of our Republic in a whole. It definitely excludes danger of forced assimilation of various nationalities since multilingualism is the solution of the specified problem, and the possibility of education in the native language serves as a factor of maintenance and development of identity of national diasporas. Existence of the Russian schools and schools of National revival in the majority of the areas of Kazakhstan where practice of provision of education on Uzbek is applied, Uigur, German, Armenian, Polish and other languages, is real confirmation of success of carrying out the chosen strategy of language policy. It is natural that for implementation of policy in the relation of trilingua and multilingualism is still necessary to overcome a lot of things. It is not only financial problem if since as the main objective is the creation of sale terms of strategy based on all education levels, in communication with what a vigorous and initiative personnel which could realize planned further are necessary. That is why now one of key tasks is involvement of future specialists of the corresponding industries of knowledge in process of carrying out language policy by their competent education in questions of trilingual education and attraction to active actions at the level of educational institutions that is natural in forces of both teachers, and students. That is why this program rate couldn't but get a response among the faculty and students of our university.

On October 29, 2010 the President of the Republic of Kazakhstan issued the decree on the State program of development and functioning of languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020. Which is about development of languages in new conditions, enhancement is standard - the legal base directed to strengthening of the institutional status of Kazakh as a state, to preserving sociolinguistics activity of Russian and to development of English as integration tools in world space.

Today it is possible to speak with confidence about completion of work on institutional ensuring implementation with this program which basic competences are three languages, the Eurasian polyculture, communicativeness and a technocracy with confidence [6].

The state program of development of languages is carried out in three stages. At the first stage (2011-2013), the package of measures, directed to improvement of norm-legal and methodological base of further functioning and development of languages is carried out. Within the second stage (2014-2016) realization of a complex of practical measures planned to implement of new technologies and methods in the field of

studying and application of a state language, and also preservation of language variety. At the third stage (2017-2020) fixing of result through the system monitoring of state language degree demand in all spheres of public life, quality of its appropriate application and level of proficiency at further preservation of positions of other languages. Following the results of implementation of the program the share of the old generation knowing a state language will make 20% by 2014, by 2017 — will make 80%, by 2020 — 95%. The share of the Kazakhstan citizens who knows Russian by 2020 will make not less than 90%. A share of the population of the republic which knows English: 2014 — is equal to 10%, 2017 — 15%, 2020 — 20%. A share of the population who knows three languages (state, Russian and English), by 2014 is equal to 10%, by 2017 — 12, by 2020 — to 15%.

This concept, considering polylingual education as the efficient instrument of training of the younger generation for activity in the conditions of the interconnected and interdependent world, orients to profound studying of the state Kazakh in harmonious interaction with training in Russian and English. Special attention is paid to professionally oriented training in languages for the purpose of training of specialists, fluent in three languages that corresponds to the Law on languages of the Republic of Kazakhstan and undoubtedly, will raise competitiveness of specialists [7].

One of tasks is familiarizing younger generation with universal, global values, forming at teenagers of abilities to communicate and interact with representatives of the next cultures in world space. In this regard the understanding of a role of languages in the modern world puts to us a question of training in languages and increase in level of pupils' language training, and also teachers of schools which shall know the native language and language of the international communication — English. The main goal facing teachers and pupils of school is a development of the polycultural personality knowing customs and traditions of the people, knowing several languages capable to perform communicatively — activity transactions in three languages in all situations, aiming at self-development and self-improvement.

Content of polycultural education is multidimensional and differs in high degree of interdiscipline that allows considering problems of polycultural education as a part of subject matters. Use by teachers of innovative methods, methods of forming of interest in training, methods of forming of a debt and responsibility in training is indisputable, intensify process of language training and promote efficiency of assimilation Kazakh, Russian and foreign languages.

It is known that only that state can successfully develop and harmoniously fit in a row the leading countries of the world which will manage to create worthy conditions for acquisition of quality and modern education for the citizens.

The president of the country N.A.Nazarbayev delivered a high level before native education. It shall become competitive, high-quality, such that graduates of the Kazakhstan school could continue easily training in foreign higher education institutions. Therefore the most important strategic task of education is, on the one hand preserving the best Kazakhstan educational traditions, on the other hand, providing graduates of schools with the international qualification skills, development of their linguistic consciousness at the heart of which - mastering state, native, and foreign languages. In this regard the understanding of a role of languages in the modern world with special sharpness puts to us a question of effectiveness of training in languages and increase in level of language training of pupils. Multilingualism — a basis of forming of the polycultural personality.

The purpose of polycultural and polylingual education can consist in formation of the person capable to active activity in the multinational and polycultural environment possessing the developed feeling of understanding and respect of other cultures, ability to live in peace with people of different nationalities, races and beliefs. The multilingualism at the corresponding principles of humanity can stimulate a humanization in national educational system. Justification of need of a priority of the native language of culture in general which, actively adapting languages of other people, becomes stronger in the wealth and uniqueness, is that methodological principle which moves forward as the conceptual solution of social and philosophic problems of a humanization of polylanguage educational space of the modern world.

Language is what society on it is speaking. It changed. In many respects — under the influence of the mass media which are intensively using all benefits high technologies. Here pertinent will be to assume that a language condition mirror — is a mirror of language and speech communicative possibility. Language exists in a language form of the speaking individuals, and the speech — in sound or in writing. Language is social-phenomenon, but not individual. Intensively developing integration processes, growth of professional and academic exchanges. Deepening of the international interaction and cooperation are stimulated forward development of polylingual education. According to the President N.A.Nazarbayev's speech the most impor-

tant task of education of people providing graduates of schools with the international qualification skills, development of their linguistic consciousness at the heart of which is mastering state, native and foreign languages. We are faced by a question of effectiveness of training in languages and increases in level of language training of pupils. Rapid inclusion of Kazakhstan in the world community: innovatively - the industrial economy, informatization of society, harmonization of educational space and implementation of international standards radically change consciousness and behavior of the person. Socially - historical reorganization of society and a public form of consciousness and orientation to values of general human culture keeps up to date the project of the President «Trinity of languages as it is social - historical need as nation competitiveness, as a cultural imperative of time, and approved a priority of three languages in the Republic of Kazakhstan».

Introduction of studying subjects in three languages, especially natural-science (such as chemistry, physics, biology), was planned to begin by the updated methods of teaching which are developed according to the best world prepared practices since September, 2016. This updated contents has undergone approbation in Nazarbayev Intellectual schools. This model is under construction on that pupils could fully master speaking and writing skills in the Kazakh, Russian and English languages. At the same time not only rules of introduction to educational process of the second and third languages, but also possibilities of interactive methods of immersion on foreign-language surrounding have to be considered.

On the one hand, today, when the task of introduction of the latest techniques of already preschool preparation and early three languages are set for an education system, in 32 higher education institutions since September 1, 2012. Preparation more than 5,5 thousand students of special disciplines is introduced that will allow to receive in the nearest future not only competitive polylingual experts, but also to carry out mass introduction of a multilingualism at all stages of education «preschool education – school – higher education institution». It will make continuous process of polylingual education.

Depending on training language at schools of the country is entered since the second (and for Kazakh — from the first) class, are studying of Russian or Kazakh. And since 2013 studying of English from 1 class was entered. It is supposed that in 5 years these school students will already have to study all disciplines of a school component in English. Besides, now in Kazakhstan there are more than 30 schools with training at three languages function. So, polylingual education is introduced at schools of Karaganda such as «Murager», «Daryn», N. Nurmakov boarding school for gifted children, etc.

Language development happens in the conditions of high-quality strengthening of process of both language, and cultural interaction. For example, language skills acquaints with cultural heritage of the people learned languages, there is a comprehension of own identity based on a community of human values. Implementation of such model of training and education at the Kazakhstan school allows creating comprehensively harmoniously developed personality capable to be guided freely in the international space, knowing Kazakh, English and Russian languages at rather good level. Practice shows that most of entrants connects the choice of the future profession with knowledge of English, considers knowledge of a foreign language necessary for receipt of prestigious work and promotion on an office ladder in the future and believes that ownership of several languages will help them to strengthen the social status and to take a worthy position in modern multilingual society, in other words, to be communicative and adapted in any environment. All these factors demonstrate joint functioning of the Kazakh, Russian and English languages in single communicative and sociocultural space.

On the other hand, there are difficulties of psychological and linguo-pedagogical character connected with specific features of the identity of pupils, their ability to switch from one language to another, the level of proficiency and volume of knowledge in the field of languages.

In all system of requirements to conditions and resource providing a program implementation in polylingual education by the main requirements are personnel resources. It is worth emphasizing that preparation of English-speaking pedagogical staff for secondary, technical and professional, high education became possible within the international grant of the President of Kazakhstan «Bolashak». The emphasis is placed on the present stage of implementation of a grant on master and doctor's training programs, and also training of specialists of a technical and medical profile, being the most demanded for our country. Besides, now scholars have a possibility of training in 630 leading higher education institutions of 32 countries of the world.

The Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan gives big support for involvement of the famous foreign scientists and teachers. It should be noted a chance which international cooperation for preparation of polylingual personnel. The leading professors from Canada, China, Switzerland, France, Turkey, Germany, and Russia carried out a cycle of the presentations, lecture occupations and scien-

tific seminars for PTS of university. Expansion of such interactions allows to raise competitiveness of future specialists, and also to improve quality of polylingual personnel.

There is a number of the positive facts which precede to success of the country from the different parties and industries of policy.

Six facts about trilingua in MES of the Republic of Kazakhstan:

- Competitiveness of the country increases, income raises, unemployment is less, the business climate is better.

- The learning of foreign language improves knowledge of mathematics and increases probability to finish higher education institution for 25%.

- English is spoken by 1,5 billion people, 55% of information on the Internet – is English.

- In 17 of 28 EU countries learning of foreign language begins from kindergartens.

- In 17 countries of OECD English as foreign is accented to learn at elementary school. In RK English strenuously (136 hours) begins with the senior classes.

- To begin teaching for 4 subjects in English is studying need to be begun from the first classes. It is provided by the new standard of elementary school (102 hours from the 2nd class whereas in old – 34 hours) [8].

The idea of trinity of languages is especially important for Kazakhstan citizens as it was formulated by the Head of state as the answer to time challenge, as the solution of compelling vital need of the society which is actively integrated into the global world. Integration of Kazakhstan into the world community depends on understanding and implementation of the simple truth today: the world is opened for one who will be able to seize new knowledge through acquisition of the dominating languages. Thanks to the President's initiative our state started implementation of the concept of multilingualism in education because the multilingualism will serve strengthening of competitiveness of Kazakhstan and strengthening of an interethnic consent.

References

- 1 *Lanson T.* A short history of language. — Oxford: Oxford University Press, 2002. — 214 p.
- 2 *Назарбаев Н.А.* Новый Казахстан в новом мире: Послание Президента Республики Казахстан народу // Казахстанская правда. — 2007. — № 33. — С. 2.
- 3 *Жеребило Т.В.* Термины и понятия лингвистики: общее языкознание // Социоллингвистика: словарь-справочник. — Назрань: Пилигрим, 2011. — 280 с.
- 4 *Михальченко В.Ю., Кожемякина В.А., Колесник Н.Г.* Словарь социоллингвистических терминов. — М.: Ин-т языкознания РАН, 2006. — 312 с.
- 5 *Хасанулы Б.* Языки народов Казахстана: от стратегии тишины к стратегии развития: социо-психоллингвистические аспекты. — Алматы: Арда, 2007. — 384 с.
- 6 Госпрограмма развития системы образования Республики Казахстан 2011 – 2020 // Указ Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года №1118. — [ЭП]. Режим доступа: adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118.
- 7 Закон Республики Казахстан «О языках» от 11 июля 1997 года. — [ЭП]. Режим доступа: adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000.
- 8 *Кучма В.* За трехязычие в школах — 66 % родителей. — 2016. [ЭП]. Режим доступа: Kapital.kz/gosudarstvo/50391.

Г.Ю. Аманбаева, М.К. Мейрбекова

Қазақстан Республикасында білім беру жүйесінде үштілділік саясатының іске асырылуы

Мақалада үштілділік жобасының еліміздің білім беру жүйесінде енгізілу және іске асыру мәселелері қарастырылды. Сонымен бірге көптілде білім беретін оқытушылар кадрларын даярлау механизмі зерттелді. Еліміздің саясат саласының және жан-жақты жетістікке жетуіне жағдай жасасатын бірқатар қолайлы фактілер ерекшеленді. Білім беру жүйесінің үрдісінде кездесетін тыңдармандардың жеке ерекшеліктеріне байланысты психологиялық және лингвопедагогикалық мәселелер баяндалды. Авторлар еліміздің бәсекеге қабілетті және егеменді жағдаяттарда жас ұрпақтың қызмет жасауына үштілділік механизмін жетілдіру мәселелерін зерттеді.

Кілт сөздер: үш тілде білім беру, тіл саясаты, кадрлар даярлау механизмі, психологиялық және лингвопедагогикалық мәселелер.

Г.Ю. Аманбаева, М.К. Мейрбекова

Реализация политики трехязычия в системе образования Республики Казахстан

В статье рассмотрены проблемы становления и развития трехязычного образования в Республике Казахстан. Авторы исследуют механизм подготовки полиязычных кадров. Отмечено, что существует ряд положительных фактов, которые предшествуют успешной реализации языковой политики. Изучены задачи психологического и лингвopedagogического характера, связанные с индивидуальными особенностями слушателей процесса образования. Авторы расценивают трехязычное образование как продуктивный механизм подготовки молодого поколения к функционированию в условиях независимой и конкурентоспособной страны.

Ключевые слова: трехязычное образование, языковая политика, подготовка полиязычных кадров, задачи психологического и лингвopedagogического характера.

References

- 1 Lanson T. *A short history of language*, Oxford: Oxford University Press, 2002, 214 p.
- 2 Nazarbayev N.A. *Kazakhstankaya Pravda*, 2007, 33, p. 2.
- 3 Zhrebilo T.V. *Sociolinguistics: dictionary-handbook*, Nazran: Pilgrim, 2011, 280 p.
- 4 Mikhalechenko V.Yu., Kozhemyakina V.A., Kolesnik N.G. *Sociolinguistics terms dictionary*, Moscow: Linguistics institution RAN, 2006, 312 p.
- 5 Hasanuly B. *Languages of Kazakhstan nations: from strategy of silence to strategy of development: socio-psycholinguistic aspects*, Almaty: Arda, 2007, 384 p.
- 6 *State program of education system development of the Republic of Kazakhstan 2011 – 2020*, Decree of president of the Republic of Kazakhstan December 7, 2010, No. 118, [adilet.zan.kz /rus/docs/U1000001118](http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118)
- 7 *Law «About languages» of the Republic of Kazakhstan*, July, 11, 1997, [adilet.zan.kz/rus/docs/ Z970000](http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000)
- 8 Kuchma V. *66 % of parents are for trinity of languages at schools*, 2016, Kapital.kz/gosudarstvo/50391

Е.В. Степаненко, Ж.А. Досмуханова, А.С. Жумагалиева

*Кокшетауский университет им. А.Мырзахметова, Казахстан
(E-mail: aalleennka@mail.ru)*

Характеристика учебного дискурса казахстанских вузов

В статье раскрыт статус русского языка в Республике Казахстан, даны несколько трактовок понятия «дискурс» в ряде работ отечественных и зарубежных лингвистов. Проанализированы характерные особенности и основные функции дискурса, выявлен его глобализирующий потенциал. Приведена характеристика дискурса казахстанских вузов, русского языка как языка обучения и предмета обучения студентов неязыковых специальностей казахстанских вузов. Также в статье освещена языковая политика в Казахстане.

Ключевые слова: учебный дискурс, языковая политика Республики Казахстан, языковой статус, поликультурное общество, мультикультурная идентичность.

Учебный дискурс в каждой стране имеет свои этнолингвосоциальные характеристики, обусловленные соответствующими государственными постановлениями, региональными и международными соглашениями, национальными и международными стандартами образования, типовыми государственными программами, этническим составом обучающихся, уровнем их культуры, культурной атмосферой в обществе, степенью владения иностранными языками, наличием учебной литературы на различных языках, содержанием учебников и учебных пособий и т.д. Учебный дискурс характеризуется также этническим составом обучающихся, т.е. учителей школ и преподавателей вузов, и языком обучения, а также другими языками, которыми они владеют, их культурной либо мультикультурной идентичностью. В данной статье мы рассматриваем языки в учебном дискурсе: родной язык обучающихся, языки обучения, а также изучаемые в школах и вузах Казахстана языки и их воздействие на становление языковой личности современного специалиста.

Известное определение языковой личности Ю.Н.Караулова включает в себя «совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений (текстов), которые различаются: а) степенью структурно-языковой сложности; б) глубиной и точностью отражения действительности; в) определенной целевой направленностью. В этом определении соединены способности человека с особенностями порождаемых им текстов. «Совокупность способностей и характеристик человека», которыми он обладает на данный момент, говорит о его культурной идентичности, но поскольку мы, казахстанцы, живем и работаем в полиэтническом социуме, то можно предположить, что мы обладаем мультикультурной идентичностью [1; 264].

Вслед за Д. Мацумото мы считаем, что «...поскольку культура является психологическим конструктом – общей системой правил, — понятно, что люди могут обладать не только какой-то одной идентичностью, но в некоторых случаях двумя или более подобными идентичностями. Эти мультикультурные идентичности становятся все более распространенными в современном мире, когда границы между культурными группами все более стираются, расширяются коммуникация и интеракции между представителями разных культурных групп и растет число межкультурных браков» [2; 98]. Из этого следует, что и преподаватель, и обучающийся в учебном дискурсе Казахстана обладают мультикультурной идентичностью, которая оказывает определенное воздействие на формирование и совершенствование языковой личности обучающихся.

Учебный дискурс, как принято считать, — это инвариантная модель учебного процесса, нацеленного на формирование коммуникативной компетенции в профессиональной и бытовой сферах общения. Он включает также и формирование когнитивно-речевой базы данных, обеспечивающей планируемое общение. Казахстан, как известно, полиэтничен, разноразноязычен, мультикультурен, и этими обстоятельствами обусловлен особый характер казахстанского учебного дискурса.

Детский сад — школа — вуз: в этих учебных заведениях Казахстана происходит процесс обучения казахскому языку, русскому языку и иностранным языкам. В условиях провозглашенного в Республике Казахстан проекта МОН РК «Триединство языков» изучению казахского и английского языков в республике уделяется особое внимание. В дошкольные учреждения активно внедряется изучение этих языков не только в подготовительных группах, но и в более раннем возрасте, однако этот

процесс регулируется статусом детского сада и желанием родителей. Сегодня в большинстве европейских государств иностранные языки изучают уже в дошкольных учреждениях.

Особого внимания заслуживают два языка – язык межнационального общения и язык международного общения. Так, немецкий исследователь Э.Апельтауэр считает, что в полиязычном обществе второй язык является альтернативным средством общения, в то время как иностранный язык таковым не является, и поэтому уровень владения иностранным языком ниже. Ученый справедливо подчеркивает, что знание второго языка — он называет его альтернативным, или языком общения в социуме, — имеет большее значение для индивидуума, чем знание иностранного языка. Второй язык необходим для жизни в данном социуме, а знание иностранного языка является предпосылкой хорошей карьеры [3; 17].

Для Казахстана альтернативными языками общения и обучения являются два языка — казахский и русский. Но знание казахского языка как государственного имеет большее значение для карьеры, для профессионального роста специалиста, чем знание русского языка. Владение английским языком поднимает специалиста на еще более высокую ступень карьерной лестницы и материального благополучия.

Большинство представителей всех этносов Казахстана владеют в той или иной степени навыками общения на русском языке, т.е. русский язык является для них альтернативным языком общения, — это немцы, поляки, ингуши, татары, уйгуры, азербайджанцы и т.д. При этом ингуши, татары, уйгуры, азербайджанцы, узбеки и другие владеют также в определенной степени и казахским как родственным языком. А большинство русскоязычного населения Казахстана владеет только русским языком как языком межнационального общения — другой альтернативы у них, к сожалению, нет. Сегодня государство предпринимает серьезные шаги для предоставления всем желающим возможности изучения казахского языка.

Известный казахстанский исследователь в области языковой политики Э.Д. Сулейменова отмечает, что «этнический портрет контингента школ с разными языками обучения различен: практически однородными мононациональными коллективами являются школы с казахским, уйгурским, узбекским, таджикским языками обучения» [4; 10, 11].

Считается, что основной контингент школ с русским языком обучения в полной мере владеет русским языком как средством общения. Действительно, для многих учащихся русский язык является родным (иногда единственным) языком, для другой части — только доминирующим языком билингва, для третьих — характерно слабое или недостаточное владение русским языком [5; 46]. Это наблюдение ученого вполне справедливо. Такая же ситуация складывается и с казахским языком в русскоязычной аудитории: часть обучающихся владеет казахским — на уровне А1, немногие — на уровне А2, а большинство — на уровне алфавита.

Отдельного внимания в изучении учебного дискурса и языковой личности евразийского типа заслуживают такие вопросы, как этнический состав обучающихся и преподавателей и владение ими языками, в том числе и иностранными, а также использование ими языков в учебном дискурсе.

В настоящее время в науке существует несколько определений понятия «дискурс». Впервые термин «дискурс» был введен в научную теорию лингвистики текста американским учёным З. Харрисом в 1952 г., а как лингвистический термин стал употребляться в словосочетании «анализ дискурса». Из этого следует, что понятие «дискурс» является заимствованным из структурной лингвистики. Оно получает в конце XX в. все более широкую научную интерпретацию и терминологическую многозначность. Но в широкий научный обиход данный термин попал совсем недавно.

Этимологически слово «дискурс» раскладывается на две составные части: «dis» — буквально «в разных направлениях» и «courir» — «бежать». Дискурсия — это то, что «разбегается в разные стороны, в разных направлениях».

Э. Бенвенист рассматривал дискурс как «функционирование языка в живом общении». Он одним из первых придал слову «дискурс», которое во французской лингвистической традиции обозначало «речь в общении», или «текст», терминологическое значение, обозначив им «речь, присваиваемую говорящим» [6; 57].

Следуя его теории, французская лингвистика понимает дискурс как эмпирический объект, который побуждает к размышлению об отношении между языком, идеологией и человеком.

В.И. Карасик считает, что термин «дискурс» предпочтительнее использовать при анализе диалога и монолога, вообще живой речи, продуцируемой в устной форме, а также при рассмотрении

текста в широком социокультурном и психолингвистическом контексте – текста как продукта речевой деятельности [7; 49].

С позиции социолингвистики выделяются два основных типа дискурса: персональный и институциональный. В.И. Карасик считает важным противопоставление личностно-ориентированного и статусно-ориентированного дискурса. Основным признаком личностного, бытового дискурса – стремление выйти на особый сокращенный вид общения, близкую дистанцию – так организуется разговор об очевидном и легкопонижаемом. Институциональный дискурс – это общение в рамках статусно-ролевых отношений, т.е. речевое взаимодействие представителей социальных групп или институтов друг с другом [7; 56]. Следует отметить, что институциональный дискурс – это явление не только лингвистическое, но и социальное. И поэтому существование и развитие дискурса, определение его коммуникативных механизмов и набора средств выражения зависят от ситуации общения и требований общества. Для анализа дискурса применяется, по мнению В.И. Карасика [7; 76], метод дискурс-анализа, заключающийся в выявлении как вербальных компонентов, так и прагматических факторов.

Практические дискурсы протекают в определенных, широкопонижаемых исторических, идеологических, культурологических, этнографических и, понимаемых значительно уже, коммуникативных ситуациях и могут быть исследованы в категориях лингвистики с позиций общей теории коммуникации.

Применительно к современному обществу лингвисты выделяют следующие виды институционального дискурса: политический, дипломатический, административный, юридический, военный, педагогический, религиозный, спортивный, научный, сценический, медицинский, деловой, рекламный и массово-информационный. Этот список не является строгим или закрепленным, его можно изменить или расширить.

Г.Г. Буркитбаева отмечает: «Существуют сотни дискурсных категорий, или типов дискурса, которые могут быть классифицированы по ситуации, функции, участникам дискурса, тексту, по содержанию или по комбинации этих факторов» [8; 32].

В настоящее время существуют также различные типологии дискурса, в зависимости от рода деятельности, социального института, принадлежности к научной дисциплине и многие другие, которые достаточно тщательно изучены и описаны на материале русского и других языков. Проведя тщательный анализ работ разных исследователей в области дискурса, Г.Г. Буркитбаева называет следующие типы дискурса: административный и бюрократический, академический, военный, газетный, гастрономический, деловой (бизнес), детский, искусствоведческий, магический, массмедиа, медицинский, научный, парфюмерный, педагогический, политический, поэтический, публицистический, рекламный, религиозный, спортивный, технический, террористический, феминистский, художественный, экономический, электронный, этический, юридический [8; 56].

Не вызывает сомнения тот факт, что в каждом из перечисленных выше типов дискурса языковая личность может реализовать себя по-разному, в зависимости от наличия тех или иных факторов, влияющих на речевое поведение. То же самое можно сказать и о текстоворождении. Так, к примеру, человек, получивший высшее юридическое образование, при создании тестов спортивной тематики испытывает определенные трудности, в отличие от мастера спорта, которому близок этот вид дискурса и создание текстов данной тематики. Общая эрудиция, коммуникативная ситуация, психологические факторы и прочее, несомненно, играют огромную роль в речевом поведении языковой личности.

В настоящее время дискурс – объект детального изучения междисциплинарной науки «Анализ дискурса», которая находится на стыке ряда наук: лингвистики, психологии, социологии, философии, литературоведения и др. Анализ дискурса проводится с разных позиций, но всех исследователей дискурса, вне зависимости от их угла зрения на проблему, объединяют следующие основные положения: 1) статистическая модель языка устарела и не соответствует его природе; 2) динамическая модель языка должна основываться на коммуникации; 3) реальное общение происходит в коммуникативных ситуациях, которые необходимо исследовать в культурном контексте; 4) центральная роль в коммуникативной ситуации отведена непосредственно коммуникантам, а не средствам общения; 5) текст как продукт коммуникации имеет несколько важнейших измерений, при этом порождение и интерпретация текста являются главными из них [8; 73].

Таким образом, по мнению исследователей данного явления, дискурс – это промежуточное явление между речью, коммуникацией, языковым поведением, с одной стороны, и фиксируемым текстом — с другой.

До сих пор определение дискурса является дискуссионным, и этот феномен как категория коммуникации понимается многими учеными по-разному. Изучению дискурса посвящено множество исследований, авторы которых трактуют это явление в различных научных парадигмах, поэтому в лингвистических теориях понятие «дискурс» к концу XX века стало шире понятия «язык». Таким образом, можно сделать вывод, что понятийный диапазон термина «дискурс» очень широк.

Генезис современного казахстанского учебного дискурса обусловлен не только закономерностями исторического развития казахстанского общества, проблемами современной социальной, политической и экономической жизни, но и общемировыми, в первую очередь, европейскими процессами. Его специфическими чертами являются полиэтничность, полиментальность, полилингвальность и кросскультурный характер.

Главная цель учебного дискурса Казахстана, как отмечает Н.С. Жумагулова, состоит в формировании качественно нового типа специалиста, владеющего родным, государственным, русским и иностранным (английским) и другими языками, обладающего межкультурной коммуникативной компетенцией, синтезирующей в себе две группы компетенций: специальные компетенции (знания, умения и навыки) и базовые компетенции (интеллектуальные, волевые, эмоциональные, нравственные), а также компетенции по использованию современных информационных технологий, средств связи и коммуникаций [9; 28].

В учебном дискурсе Казахстана и преподаватель, и обучающийся обладают мультикультурной идентичностью, которая оказывает определенное воздействие на формирование и совершенствование языковой личности обучающихся [1; 21].

Специфика естественного взаимодействия обучаемого и обучающего, непосредственно учебный дискурс с учетом личностных, социокультурных и целевых аспектов коммуникативного процесса в рамках учебной ситуации представляют значительный интерес для коммуникативно-ориентированного обучения языку. Коммуникативно-ориентированное обучение языку ставит своей целью формирование коммуникативной компетенции обучающегося, т.е. формирование способности решать языковыми средствами коммуникативные задачи в конкретных формах и ситуациях профессионального общения.

Определение педагогического общения, которое можно понимать как учебный дискурс в самом широком смысле, было предложено авторитетным исследователем в области педагогики А.А. Леонтьевым [10; 26]. Учебный процесс как дискурсивная практика в целом представляет собой систему ряда отношений, предполагающих взаимодействие двух сторон.

Основой учебного дискурса является отношение «преподаватель – студент», в процессе которого преподаватель, владеющий профессиональным знанием, оказывает воздействие на студента посредством текста (устного или письменного), в самом широком смысле представляющего содержание определенной учебной дисциплины — учебную информацию, в результате которой у студента формируется система профессиональных знаний и представлений.

Учебный дискурс является сложным коммуникативным языковым явлением, обладающим рядом специфических, присущих ему характеристик. Именно такое понимание учебного дискурса отражено в определении М.Ю. Федосюк: «Комплексное, системное, языковое образование, характеризующееся коммуникативной направленностью при решении специфических задач в условиях учебного общения и функциональностью» [11; 12].

В полиэтничном Казахстане коммуникативные функции распределяются между разными языками в зависимости от сферы использования. В учебном дискурсе как языки обучения используются казахский язык (государственный), русский язык (язык межнационального общения), иностранные языки (английский, немецкий, турецкий). Кроме того, иностранные языки, входящие в профессиональное образование на факультетах иностранных языков, оказывают существенное влияние на формирование языковой личности. Это английский, немецкий, французский, латинский, фарси, хинди, урду, китайский, японский, польский и другие иностранные языки. Как видим, палитра изучаемых в учебном дискурсе казахстанского вуза языков достаточно широка [9; 34].

Понятие дискурса в контексте анализа университетского образования играет двойную роль. С одной стороны, дискурс является составляющей частью самой образовательной событийности, с его помощью и на его основе строится коммуникация в аудитории. Любая когнитивная

и гносеологическая предметность обретает статус образовательного знания только будучи включенной в определенную дискурсивную практику. С другой — дискурс как концепт методологической стратегии может быть использован не только для анализа нынешней ситуации, но и построения определенных практик в университетском образовании. Дискурс, будучи своеобразной формой существования знания, задает определенные параметры в этом существовании, формирует определенные требования и может служить критерием в оценке и исчислении понятийного и содержательного аппарата образовательного знания.

В первом случае речь идет о дискурсе с позиций субъективности, о формах присутствия субъекта в его языке, о способах соотношения с ним, его качественных характеристиках. Поскольку с самого начала дискурс как термин был своеобразной легитимацией субъекта, его роли, функций, значения в существовании культуры. Дискурс, по сути, означает язык, который работает на территории индивидуальной субъективности. В этом понятии приобретает значимость и культурную ценность момент перевода объективных истин в масштабы субъекта, это становится одной из разновидностей культурной событийности. Анализируя эту сторону дискурса в образовании, следует говорить о законах усвоения практики дискурса студентом, которые составляют одну из форм его работы со знанием.

Образовательный дискурс, как считает Е.В. Добренькова [12; 106], возник в эпоху Просвещения в связи с формированием научного подхода к осмыслению детства, юношества и проблемы их образования. Тогда ученые и философы впервые задумались о том, каковы потребности в знаниях разных возрастных категорий населения, что они способны усвоить в данном возрасте, как им преподавать свод знаний, какие методы и технологии при этом использовать. Обучение подрастающего поколения новым знаниям, равно как и сама идея учительства, педагогики и просвещения, формировалось в продолжение или как приложение научных теорий и концепций.

Е.В. Добренькова определяет образовательный дискурс как «макро- и микроуровни социальной практики, а также способ, каким язык оформляется и сам формирует социополитическую реальность» [12; 109]. Оба уровня дискурса тесно связаны между собой. К примеру, педагогический дискурс, включающий взаимодействие учителя с учеником, родителей с учителем, учеников между собой, всегда происходит и должен пониматься в более широком социальном контексте, в частности, текущей социально-политической обстановки и состояния общества, которые определяют «правила игры» для этого дискурса, в том числе степень защиты прав ученика, культуру и традиции отношений между педагогами и учениками, педагогами и родителями, практикуемые в этом обществе формы привлечения родителей к участию в школьных делах и т.д.

Таким образом, образовательный дискурс Е.В. Добренькова рассматривает на двух уровнях – микроуровне (школьный класс, студенческая аудитория, конференция, семинар, беседа педагога с учеником и т.п.) и макроуровне (требует участия больших социальных групп населения, полемизирующих по поводу общественно значимых событий, как, например, проведение реформы образования, введение единого государственного экзамена, переход от бесплатного к платному образованию) [12; 112].

По мнению Е.В. Добреньковой, образовательный дискурс следует рассматривать как форум широкой общественности, свободно обсуждающей преимущества и недостатки важнейших вопросов, механизмов и этапов реформы образования в той или иной стране. «Образовательный дискурс является разновидностью социальной коммуникации, которая представляет собой разновидность взаимодействия между субъектами, опосредованного некоторым объектом» [12; 113].

При описании учебного дискурса также нужно обратить внимание на вопрос о преподавателях и студентах как агентах и клиентах, по определению В.И. Карасика. В.И. Карасик утверждает, что агент и клиент – это современные отношения между учреждением образования и потребителем услуг, предоставляемых данным образовательным учреждением, т.е. студентом [7; 29]. Образование рассматривается сегодня как продажа образовательных услуг, бизнес; и возникновение множества частных вузов, особенно вузов-однодневок, многие из которых канули в лета, подтверждает это. Сам студент как потребитель образовательных услуг, соучастник и творец учебного дискурса – явление неоднородное, в зависимости от региона, статуса вуза, его места в рейтинге вузов РК и т.д.

В Госстандарте каждой образовательной программы казахстанских вузов главными являются два глагола – «знать» и «уметь». Именно они определяют профессиональный уровень будущего специалиста. Он должен знать современные тенденции развития и функционирования той отрасли знаний, в которой он получает высшее профессиональное образование, и уметь использовать эти знания в своей практической деятельности по специальности.

Профессиональная подготовка преподавателей, их количество, профессиональное мастерство, научная компетенция – все это накладывает свой отпечаток на конечный продукт вуза – молодого специалиста, который формируется в условиях учебного дискурса современного Казахстана.

В новых геополитических и социально-экономических условиях развития Казахстана особую актуальность приобретают социально-лингвистические исследования, что обусловливается значительно изменившейся за период независимости демографической ситуацией в связи с произошедшими в республике крупными миграционными процессами, как внешними, так и внутренними. По данным переписи 1999 г., удельный вес казахского населения повысился до 53,4 % человек, увеличившись на 13,3%, но произошел и значительный отток отдельных этнических групп из Казахстана: к примеру, численность русских в республике уменьшилась на 1,6 млн человек. При этом необходимо подчеркнуть, что всего в Республике Казахстан владеют русским языком как языком другой национальности, по итогам переписи 1999 г., 8 193 866 человек, 4 479 527 человек владеют русским языком как языком своей национальности. Среди 7 985 39 казахов русский язык знают 5 988 532 человека, или 75 %. В сумме русским языком в Казахстане владеют 12 673 393 человека, что составляет 84,75 % всего населения республики [13; 29].

В республике происходит внутренняя миграция населения, ставшая уже массовым социальным явлением. Сложная экономическая ситуация на селе вызвала крупные перемещения людей, особенно в направлении «аул–город». Среди мигрантов доля молодежи является самой значительной. Миграция молодежи в города происходит не только с целью поиска работы, но и для получения высшего образования, понимание необходимости и престижа которого у казахстанской молодежи остается исключительно высоким.

После поступления в вуз молодые люди образуют так называемую студенческую микросоциальную констелляцию, которая характеризуется самым высоким образовательным уровнем в молодежной среде, значительной степенью демографической и социальной однородности, регулярностью коммуникативных контактов, стабильностью во времени и пространстве, кроме того, преимущественным (85 %) употреблением двух языков, т.е. групповым двуязычием [13; 45].

Мультикультурное (поликультурное) общество предстает как реальный феномен мирного сосуществования людей, принадлежащих к разным этносам, культурам, языкам, религиям в масштабах одного государства. В данном контексте термины «мультикультурное общество» и «поликультурное общество» не противоречат друг другу и могут быть использованы как эквивалентные. Мультикультурализм определяется как совокупность социальных, культурных, правовых ценностей, норм и традиций, принципов не-дискриминационных практик и толерантного взаимодействия групп и индивидов, установившихся в жизнедеятельности государства. Мультикультурный дискурс в вузе является социально обусловленной системой передачи, восприятия, идентификации и дифференциации информации, а также реализации коммуникативных взаимодействий производителей и потребителей в поликультурном обществе. Мультикультурная компетенция характеризуется как способность индивида, группы людей соблюдать социальные и правовые принципы толерантного взаимодействия в поликультурном обществе.

На начало 2011/2012 учебного года в вузах республики численность студентов, обучающихся на государственном языке, составила 342 593 человека, или 54,4 %. Наряду с обучением на казахском языке, обучение в вузах проводится на русском, английском, арабском и немецком языках.

На начало этого же учебного года в вузах республики обучались представители более 85 национальностей. Удельный вес обучающихся казахов составил 78,3 %, русских — 14,6, узбеков, украинцев, татар — в пределах 0,8–1,5, прочих национальностей — 3,8 %.

По данным пресс-службы Агентства по статистике, на начало 2011/2012 учебного года общая численность студентов в Казахстане составляет 629 507 человек.

Сегодня в Казахстане проживает более 130 национальностей. При анализе особенностей учебного дискурса казахстанских вузов следует отметить и неоднородность национального состава студентов. По национальным признакам количество студентов, обучающихся в вузах Казахстана в 2005/2006 учебном году, распределилось следующим образом: казахи — 547265 (70,5%), русские — 160343 (20,7%), украинцы и белорусы — 13955 (1,8%), другие национальности — 54199 (7%). Интересно, что из представителей титульной нации на русском языке обучения обучались 217066 студентов, или 39,4% от всех студентов казахов. Следует отметить, что этническая толерантность является характерной чертой учебного дискурса Республики Казахстан [13; 45].

Считается, что основной контингент школ с русским языком обучения в полной мере владеет русским языком как средством общения. Действительно, для многих учащихся русский язык является родным (иногда единственным) языком, для другой части – только доминирующим языком билингва, для третьих — характерно слабое или недостаточное владение русским языком.

Список литературы

- 1 *Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность. — М.: Изд-во ЛКИ, 2003. — 264 с.
- 2 *Мацумото Д.* Человек, культура, психология. Удивительные загадки, исследования и открытия / Дэвид Мацумото. — СПб.: Прайм Евроникс, 2008. — 668 с.
- 3 *Apeltauer E.* Grundlagen des Erst- und Fremdspracherwerbs. — Berlin: Langenscheidt, 1999. — 176 s.
- 4 *Сулейменова Э.Д.* О содержании учебников русского языка для школ Казахстана с русским языком обучения // Русский язык и литература в XXI веке: теоретические проблемы и прикладные аспекты: материалы междунар. конгр. — Астана: ЭКСПО, 2007. — С. 10–14.
- 5 *Баркибаева Р.Р.* Язык как отражение социокультурной реальности в условиях современного Казахстана // Иноязычное образование в современном мире. Часть первая: сб. науч.-метод. ст. — М.: ООО «Кодекс-М», 2013. — С. 45–49.
- 6 *Бенвенист Э.* Общая лингвистика / Под ред. Ю.С. Степанова. — М.: Прогресс, 1974. — 446 с.
- 7 *Карасик В.И.* Языковой круг: личность, концепты, дискур. — Волгоград: Перемена, 2004. — 390 с.
- 8 *Буркитбаева Г.Г.* Текст и дискурс. Типы дискурса. — Алматы: Білім, 2006. — 239 с.
- 9 *Жумагулова Н.С.* Евразийская языковая личность: моногр. — Кокшетау: Изд-во Кокшетауского ун-та им. А.Мырзахметова, 2012. — 164 с.
- 10 *Леонтьев А.А.* Психология. — М.: Центр соц. -психол. помощи им. Ж. Казанова, 1996. — 320 с.
- 11 *Федосюк М.Ю.* Русский язык для студентов-нефилологов: учеб. пособие. — М.: Флинта; Наука, 2000. — 256 с.
- 12 *Добренкова Е.В.* Деформации образовательного дискурса // Вестн. Москов. ун-та. Сер. Социология и политология. — М.: Изд-во МГУ, 2006. — № 1. — С. 105–114.
- 13 *Алтынбекова О.Б.* Этноязыковые процессы в Казахстане: моногр. — Алматы: Экономика, 2006. — 416 с.

Е.В. Степаненко, Ж.А. Досмуханова, А.С. Жумагалиева

Қазақстандық жоғарғы оқу орындарының оқу дискурсының сипаттамасы

Мақалада Қазақстан Республикасындағы орыс тілінің мәртебесі қарастырылған, отандық және шет елдік лингвистердің жұмыстарының біркатарында «дискурс» ұғымына бірнеше түсініктемелер берілген. Дискурстың негізгі қызметі мен ерекшелік сипаттары талданып, оның жаһандық мүмкіндіктері анықталды. Қазақстанның жоғарғы оқу орындарында дискурс сипатталып, орыс тілі тілдік емес мамандарды оқыту және студенттерге пән ретінде оқыту болып табылды. Сонымен қатар авторлар Қазақстандағы тіл саясатына да тоқталып өтті.

Кілт сөздер: оқу дискурсы, Қазақстан Республикасы тіл саясаты, тіл мәртебесі, көпмәдениетті қоғам, көпмәдениетті сәйкестік.

Ye.V. Stepanenko, Zh.A. Dosmukhanova, A.S. Zhumagalieva

Characteristics of educational discourse Kazakh Universities

The Russian status in the Republic of Kazakhstan is opened in this article, some treatments of concept "discourse" in a number of works of domestic and foreign linguists are given. Prominent features and the basic functions of discourse are analyzed; its globalizing potential is opened. The discourse characteristic of Kazakhstan high schools is given to Russian as training language and a subject of training of students of non-language specialties of the Kazakhstan high schools. The language policy in Kazakhstan is also consecrated in this article.

Keywords: educational discourse, language policy in Kazakhstan, language status, multicultural society, multicultural identity.

References

- 1 Karaulov Yu.N. *Russian language and linguistic identity*, Moscow: Publ. LKI, 2003, 264 p.
- 2 Matsumoto D. *Man, culture, psychology. Amazing puzzles, exploration and discovery* / David Matsumoto, Saint-Petersburg: Praim Euroznak, 2008, 668 p.
- 3 Apeltauer E. *Grundlagen des Erst- und Fremdsprachenerwerbs*, Berlin: Langenscheidt, 1999, 176 s.
- 4 Suleimenova E.D. *The content of textbooks for Russian language schools in Kazakhstan with the Russian language of instruction* // Russian language and literature in the XXI st century: theoretical and applied aspects of the problem: Materials International Congress, Astana: EXPO, 2007, p. 10–14.
- 5 Barkibaeva R.R. *Language as a reflection of social and cultural reality in the conditions of modern Kazakhstan*, Foreign language education in the modern world. Part one. Collection of scientific and methodological articles, Moscow: «Kodeks-M» OOO, 2013, p. 45–49.
- 6 Benvenist E. *General linguistics*, ed. Yu.S. Stepanov, Moscow: Progress, 1974, 446 p.
- 7 Kapasik V.I. *Linguistic Circle: Personality, Concepts, Discourse*, Volgograd: Peremena, 2004, 390 p.
- 8 Burkitbayeva G.G. *Text and Discourse. Types of discourse*, Almaty: Bilim, 2006, 239 p.
- 9 Zhmagulova N.S. *Eurasian linguistic identity: monograph*, Kokshetau: Publ. A.Murzahmetov Kokshetau University, 2012, 164 p.
- 10 Leontiev A.A. *Psychology*, Moscow: Zh. Kananoko Center soc.-psychol. helping them, 1996, 320 p.
- 11 Fedosyuk M.Yu. *Russian language for students of non-philological: tutorial*, Moscow: Flinta; Nauka, 2000, 256 p.
- 12 Dobpenkova E.V. *Bull. Moscow University, Ser. Sociology and politologiya*, Moscow: Publ. House of Moscow State University, 2006, 1, p. 105–114.
- 13 Altynbekova O.B. *Ethno-linguistic processes in Kazakhstan: monograph*, Almaty: Economics, 2006, 416 p.

V.T. Abisheva, V.B. Grigorkevich

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: vera.abisheva@mail.ru)*

Prerequisites for Forming of Ethics Code in Journalistic

The article presents a scientific study of this problem in journalism as a precondition of the formation of the code of ethics of employees of masses-media. The authors discuss the most significant cases of the appearance of documents, the normalizing of editorial life, relationships between journalists, the rules of conduct of the journalist in different situations of professional activity. The study built on the study of various literary sources, archival materials, their analysis, identification of patterns. The authors concluded that, due to the active development of journalistic practices, found more areas that needed not legislation, and in ethics, not in state control, a journalistic self-regulation. This suggests that employees of mass-media necessary professional code of honor, and despite the abundance of such documents in the world, this issue still requires attention and provides scope for new publications and further research.

Keywords: mass media, responsibility, professional code, self-regulation, ethics, journalistic self-regulation.

«If the code your company will be just two words: «Not to lie», I will say that it is very difficult, but great code... that you consciously, firmly and clearly came to the performance of their journalistic tasks, set himself incredibly high ethical standards. and if you are able aim at least in part to perform, so I'll just admire you» - as Chairman of the glasnost defense Foundation Russia said Aleksey Simonov [1; 12].

Almost no scientific work on the theory of journalism and journalistic creativity is not complete without a Chapter on professional ethics members of the media. In conditions of market relations, when some journalists in pursuit of sensation, distort facts, publish false information, interfering in people's private lives, there is the issue of ethics in media industry. All this has created preconditions for the emergence of regulatory instruments that restrict freedom of expression of journalists who resort to unfair methods to distribute your materials. Ethical codes of practice developed by the international journalistic community, help to define the boundaries of free creative space. Contribution to the formation of the arches of the ethical standards put and Kazakh journalists.

In July 2012, the program «Social modernization of Kazakhstan: Twenty steps to Society of Universal Labor» the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev highlighted the problem of morality in media: «an Important focus of the program should be the modernization of domestic media. The media should work on the basis of clear national standards of the Code of journalistic ethics as well as legal rules protecting consumers from distorted and inaccurate information» [2].

The leader of nation has instructed the Ministry of Culture and Information of Kazakhstan to develop a draft Code of Journalistic ethics «in cooperation with associations of journalists» [Ibidem]. Thus the head of state marked the beginning of the formation of a unified code of ethics for media workers of the Republic. October 30, 2012 at a joint meeting of the Board of the Union of journalists and the Club of chief editors adopted a Code of ethics for journalist of the Republic of Kazakhstan.

This article discusses the prerequisites for the formation of codes of ethics for journalist in the world. Why was there a need to create documents governing the norms of professional ethics of the media? How did the adoption of a code of ethics on the quality of journalistic materials? Is it possible that in the world

there was the same for all members of the media code of ethics. We have tried to analyze the experience of creating codes of ethics in the United States, Europe, Russia and Kazakhstan.

The first ethical codes of practice of media workers occurred in an atmosphere of public criticism of the private press and the characteristic for the journalists of the spirit and methods of professional activity. Ethical standards in such codes was more a response to the condemnation of the audience than the regulators of morality of journalists. For the first time the documents regulating standards of professional conduct employees of the periodical press appeared in the late XIX–early XX century in USA and Western Europe. They also defined the principles of ethics that should be respected by journalists working for the benefit of society.

In the USA, the development of codes of ethics associated with the movement of muckrakers- «razgrebateli dirt». So in America, called employees of the print media that struggled with corrupt journalists, corrupt officials, representatives of the authorities, convicted of fraud. Prominent public figures condemned the negative trends that emerged in the private press. Especially the criticism touched those journalists who used unscrupulous methods of obtaining information, interfered in private life, allowed himself to distort the facts in order to receive benefits, breached ethical standards. Among the critics were representatives of American and European culture, studying the manners and morals of the mass media. There were books, of revelatory articles about the vices of contemporary journalism. The creation of large publishers and the concentration in the hands of several publications, the appearance of the yellow press strengthened the criticism of unethical journalists. Researchers of this issue believe that during the period 1880 to 1950 the critics of the press were engaged two problems - the preservation of civil liberties through the media and socio-cultural role of the press.

As evidenced by the critical works of famous American and European journalists that the company actively raised issues of concentration of Newspapers in the hands of businessmen, disputed the need for advertising in print publications, the journalists were accused of violations of the principles of professional ethics (J. Seldes, U. Lippmann and many others.etc.) [3; 156]. At the forefront of many research works was the evasion of the private press from the real purpose of journalism – to serve the people. In terms of competition, the desire to report information first, to get a sensational material about his Ministry for the benefit of society has forgotten. Thus, the United States formed a type of journalist who was willing to increase the number of subscribers to obtain the required information by anyone, even by dishonest means, in violation of certain ethical norms and rules. Published materials such writers caused discontent of the public about it in specialist magazines, he wrote criticism, working on the problem of ethics in the media. This is also testified about the necessity of creation of trade rules embodied in codes.

In the formation of the arches of the ethical rules contributed and journalists, editors and trade Union organizations. Thus, it is believed that the first codes of ethics for journalists appeared in Sweden in 1900, but they are not widespread. Here 16 years later is created the «Board of honor», he deals with the question of press self-regulation. In 1918, in France, developed «a Code of professional duties of French journalists». The founder of the National Association of journalists' trade unions. The code of honor of French journalists noted, stalemate, lies, distortions, baseless accusations and forgery are serious professional offences. Reporters were asked to perform only such tasks that are compatible with their professional dignity, not to use their status as a journalist for financial gain, in particular, not to subscribe to content, commercial or advertising purposes. In accordance with the provisions of this code not to drop their dignity, the media must not use dishonest methods in obtaining information.

Adopted in the code of rules was not only set ethical guidelines of the journalistic profession, but also the rejection of the old, criticized society ways of working. In particular, codes of ethics was proclaimed the principle of strict separation of activities journalists and advertising agents. Journalists were not allowed to promote any goods and services using their materials [3; 158].

In the 20-ies of XX century there were many international meetings of journalists on professional issues of their activities. On one of these charges, held in 1921 in Honolulu, American journalist James Broun proposed the adoption of international rules of conduct for members of the media. He made them himself and called «the Code of ethics and standards of journalistic practice», but the meeting did not support it. Despite this, the researchers believe that the proposal of James Browns gave impetus to the development and adoption of the journalistic code of honor [4]. In Sweden, Brazil, Finland and North America, there are vaults of ethical rules of conduct for journalists. In 1923, under the title «Canons of journalism» code appears in the United States. He was adopted by the American society of newspaper editors and still exists today. Moreover, it is this document that for decades has defined ethical rules, which were supposed to be working jour-

nalists of the United States. The code for the first time the principle of responsibility of the press and journalists for the benefit of society, the principles of truthfulness, accuracy, impartiality, decency and respect for people's private lives. A number of provisions of the code were directed against the use in newspaper practice, the most criticized methods that characterize the «yellow» press. For example, the requirement to ensure that the titles of publications to their contents. Since the discrepancy between the header content from the message text in the commercialized mass media was – and remains – a common phenomenon [5; 218].

The code of society of professional journalists «Sigma Delta Kai», which was adopted in the United States in 1926, reflected a lot of press workers of that time view of professional duty, the ethical criteria of journalistic activity. The document was designated the status of members of the media as members of the public, which obliges them to serve the recipient. Was separately stated point about the responsibility of journalists to readers, which was the fact that the correspondents are required to submit their materials truthfully and authentically.

In 1954 Congress of the International Federation of journalists adopted the international Declaration of principles for the conduct of members of the press. In 1986, in the Declaration, amend. This document was presented to journalists and the public as the standard of professional conduct for members of the media engaged in the gathering, processing, disseminating and commenting on news and information in order to describe events.

In 1983, UNESCO adopted the International principles of professional ethics in journalism. This Declaration was created over five years. Its principles have been prepared, discussed and approved at the consultative meetings of a number of international and regional organizations in the period from 1978 to 1983 under the auspices of UNESCO. Proposed at the first meeting, a Declaration was approved by representatives of the media two years later in Mexico city in 1980, at the second meeting, hosted by UNESCO. Now the journalists supported the adoption of ethical standards common to all. In particular the contribution of the mass media to strengthening peace, international understanding, human rights, and opposition to apartheid, racism and calls for war. In addition to the international code of ethics for journalist of the second Assembly adopted the «Declaration of Mexico». This document included a set of rules laid down in existing national and regional Codes of journalistic ethics. The fourth consultative meeting in 1983 in Paris and Prague celebrated the eternal values of the Declaration of UNESCO, where, among others, stated that «the exercise of freedom of speech, opinion and information, recognized as an important part of human rights, is a vital factor in strengthening peace and international understanding» [Ibidem]. The meeting emphasized the important role that information and communication are at the national and international level, given the increasing social responsibility of media and journalists. Based on the above elaborated the principles of professional ethics of journalists. These positions were proposed as an international framework and a source of additional stimulus for the compilation of codes of ethics at national and regional levels.

In the earlier codes of professional ethics of journalists contain provisions in which the press and its workers are represented as social educators, bearing responsibility for published content. With the advent of radio and then television were developed and adopted codes designed to ensure the ethical and regulatory impact on professional behavior of employees in these sectors of the information industry.

Gradually, the formation and consolidation of the rules of professional conduct reached a new level. The internal codes to appear in separate media. Currently have their codes even the wording of localnames media. Special attention to modern codes given to the problem of preventing «conflicts of interests», understood as a contradiction between personal interests of the journalist and the interests of the business, that is the professional duty. In some cases, it is the interests of the public and other corporate interests of the media owner on whose behalf the journalist writes his material.

It should be noted that stands alone in the history of the adoption of professional codes is the United Kingdom. On the territory of the United Kingdom, the initiators are not the governing bodies and members of the media, as it was in other European countries and the United States, a public readership. Readers don't want to put up with immoral methods of work of journalists, the invasion of her private life and therefore demanded a certain standard of ethics that would keep members of the media in their pursuit of sensationalism. In UK law there is no official act of media activities. English editions are in accordance with the General laws - the laws of libel, contempt of court, official secrets, etc. This is because England developed mechanisms of media self-regulation. So, in 1953 in the UK have created the «press Council», which provides the impossibility of legislative control over the press [6; 33]. It consisted exclusively of representatives of the journalistic profession. Its functions included the protection of freedom of speech and complaints of the public on the media. In the early 90-ies of British public opinion, worried about «yellowing» of the press, in-

initiated the introduction to Parliament of the draft law strictly regulating its activity. But after much debate the law had not been adopted. Instead, in 1991, it drafted the Code of practice of the British press and created a body of self-regulation – the Commission for complaints against the press. Studies have shown that in 1995, the Commission has undergone structural changes. Increased the number of its independent members. Professional principles of journalism, spelled out in the rules of the Commission, was included in the contracts of many British publications. Code English journalists the British called «rules of fair play».

Russia's public, unlike the British, could not affect the style of the periodical press in the country. Since 1917 and until regulations on professional ethics of Russian journalism was a one-party promoting government policy. About 80 years in the USSR there was a state press, as well as the Communist party's monopoly on announcements, prohibition of dissent, the closure of regional private Newspapers. This did not prevent journalism to develop. Journalism in the war years and the establishment of faculties and departments of journalism in universities of the country in the postwar period marked the peak of the media. Increased number of scientific developments and research, about which write in newspapers, to discuss and analyze relevant topics. A significant event in the life of the Soviet press became the First all-Union Congress of Soviet journalists, which was held in Moscow in November 1959. The main outcome of the Congress was the creation of the Union of journalists of the USSR. In 1967, resumed the publication of «Journalist» is a professional magazine for members of the media. Thus, beginning to form a large enough base for understanding requirements and patterns of the profession. And after another decade, in the 70-ies, there are the first scientific works devoted to questions of professional ethics of journalist.

International code of ethics, adopted in 1983 under the auspices of UNESCO, established in the Soviet Union only in 1988. Principles of journalism in the years of perestroika was the policy of glasnost and democratization, the press censorship was abolished the Communist party and the party monopoly on publishing activities. In June 1990, was adopted by the USSR law «On press and other mass media». Now, any citizen or organization could become the founders of the publications. In the 90-ies of XX century. there is a large backlog of Russian journalism in professional ethics from the West, which already «stood off» a layer of professionally-moral concepts, determined the principles of professional morality and forms of influence of professional community on its members, denoting a kind of professional and moral character of the journalist [3; 170].

First, the code of ethics of the journalist in the Soviet Union was signed on 24 April 1991. This document was developed on the basis of foreign manifests and adopted by the first Congress of the Union of journalists. The authors of the code D. Abraham and M. Fedotov. In the code three chapters: principles of professional ethics, violation of professional ethics, responsibility. Among the principles of professional ethics called social responsibility of a journalist, truthfulness and objectivity, honesty, integrity, respect, honor and dignity, professional courtesy.

After disintegration of the USSR the development of moral-ethical norms of media workers in Russia is facilitated by the adoption of the RF law «On mass media» 27 December 1991, and the proclamation of the freedom of speech. In this time of journalistic ethics begins to take shape as an independent branch of science, and later appears as an academic discipline in the universities of the country. The next stage of consolidation of the professional moral and ethical standards of employees of masses-media was approved by the Congress of Russian journalists on 23 June 1994. The document gave the name of «the Code of professional ethics of the Russian journalist».

In 1997 was opened to the signing of the Declaration «On the principles of honest work in the genres of court essay and reportage, and journalistic investigation of the» Guild of court reporters. Then in 1999, the six largest broadcasting organizations sign a Charter of television and radio broadcasters. Thus, professional ethics of a journalist in Russia is developing and consolidating, becoming the norm for members of the media.

Official in Kazakhstan about the necessity to codify ethical standards in the profession of the journalist spoke with the President of the country Nursultan Nazarbayev. In April 2000, speaking in Astana at a meeting with heads of law enforcement bodies, the President said: «we need a system of media monitoring, it is necessary to improve mechanisms for the prevention of facts of providing biased information, «registered» dirt... should explore the possibility of creating a specialized authority (such as the Information of the chamber), designed to resolve disputes and other cases arising from the requirements of journalistic ethics». Then, on 27 November 2001, at a meeting of the members of the Council of entrepreneurs under the President of Kazakhstan, leader of nation once again reminded of the need to develop a code of ethics for journalists. On the First Eurasia media forum in the spring of 2002 the head of state Nazarbayev has noticed that now more than ever, journalists must be aware of responsibility to society as media is today a powerful tool of

influence. Journalists can build confidence or to sow fear, to spiritually enrich or devastate, to bring together or destroy. It all depends on what the goals set by the media and the people who run them. It was also said that weak civil society on the background of tough opposing teams pressure turns the media into an instrument of disintegration and decay of society [7; 41].

In 2008-2009, under the aegis of such international organizations as the OSCE, the Fund SOROS.KZ, UNESCO, were held seminars and trainings for journalists in Kazakhstan. At the meetings it was noted that there were press an incorrect expression, misplaced irony, which hurt the honor and dignity of the recipients. Kazakh human rights defenders cited the examples of multimillion-dollar lawsuits against media and unscrupulous journalists. To remedy the situation, it was proposed to create a regulatory document, which stipulates the ethical behaviors of employees of masses-media.

The goal of the events was the formation on the territory of Kazakhstan bodies of self-regulation of the media, which could be treated as journalists with the professional wing and readers to the media. At the meetings of the international coaches talked about the need for a unified code of ethics for journalist. This idea in our country there were both supporters and opponents. The journalist of the Internet portal Zona.kz J. Zhunusova wrote in his blog: «As they say, the law is the law, but a kind of «limiter» or «inner censor» for Kazakhstan the press, especially the so-called «yellow», could well become the Code of professional ethics of the journalist, about what I repeatedly spoke, to be adopted at the Plenum or Congress of the Union of journalists of Kazakhstan. For that you need a few things – the desire of the journalistic community, if we want to live in harmony with their conscience and according to Western standards» [8]. The Executive Director of Internews-Kazakhstan M. Elchibaeva on the contrary, the idea of creating a single document for media not supported: «of Course, it's not normal. Because any initiative must come from below, not from above. This is stated everywhere, and such codes should be established by journalists, and they must act within their newsrooms, and each media needs to be a code. Can you imagine what this cocktail when you're going and independent, and the state, and oligarchic media, and all of them together - how do you think they will be able to create a single document that will satisfy everyone?» [9].

In 2012, the President instructed the Ministry of Culture and Information of Kazakhstan to develop a draft Code of journalistic ethics «in cooperation with associations of journalists» [2]. A set of rules of honor of the Kazakh journalist was drawn up and signed on 30 October 2012 at the joint meeting of the Board of the Union of journalists and the Club of chief editors. This document establishes ethical principles and rules of professional activity of the journalist and employee of the mass media of Kazakhstan. The code is a tool of self-discipline and moral compass, promotes mutual trust and respect for journalists and media.

In the course of writing our work among mass media of Karaganda, a survey was conducted. We can state that among the 27 respondents periodicals, 25 secured in their revision of ethical norms as a sign of professionalism and responsibility to the audience. The employees of the two Newspapers did not sign a professional Code of ethics of journalists of Kazakhstan, explaining that they themselves adhere to the unwritten ethical standards. From the survey shows that the majority of workers in Karaganda media know about the existence of the code of ethics. This is contrary to the human rights activist Ms. Gulmira Birzhanova, which believes that 80 per cent of journalists of Kazakhstan do not know about this document and not use them [10].

The analysis showed that in the countries we cited as examples, there may be several codes of professional ethics of journalist. There are private codes of publication, the code of the holding, shared the code of the journalists in the country international codes. Although these documents have different names, they have the same principle of doing no harm, working on journalistic material. In the modern world in terms of globalization and Informatization of the principles of ethics must adhere to all those working in the media. Morality can be transformed, depending on the signs of the times, but, as in the Hippocratic oath, which has more than two and a half thousand years, the basis of ethical rules of the journalist must remain inviolable. Do no harm to human dignity, reputation, name and honor. The journalist must not use his official position and to use the information for personal gain. According to David Randall, «Journalism ethics – a set of rules to be followed (or be ashamed of, that does not adhere to), every self-respecting journalist».

Analyzing the topic, come to the conclusion that the creation and adoption of a unified code of ethics for journalist in the world – it is impossible. Because each country has its own customs, practices, customs and traditions. Sometimes contrary to the orders and traditions of another country. In the Second position of the International Principles of Professional Ethics of the Journalist reflects one of the basic rules, normalizing the editorial life: «the First task of a journalist is to guarantee people the receipt of true and reliable information through the honest reflection of objective reality. The journalist presents the facts in good faith,

maintaining their true meaning and avoiding distortion. It leverages their creativity to the public has got enough material to enable it to form an accurate and coherent view of the world. So that the origin, nature and essence of events, current and state of Affairs are understood as objectively as possible» [11]. Instead, the media should adhere to the General rules of morality, to help society to develop, not to degrade it.

References

- 1 Профессиональная этика журналистов. — Т. 1. Документы и справочные материалы. — М.: Галерея, 1999. — С. 12, 13.
- 2 Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда. — [ЭР]. Режим доступа: www.inform.kz/ru/social-naya-modernizaciya-kazahstana-dvadcat-shagov-k-obschestvu-vseobshchego-truda_a2478336
- 3 Лазутина Г.В. Профессиональная этика журналиста: учеб. пособие. — М.: Аспект пресс, 2011.
- 4 Кодексы профессиональной этики журналиста и проблема их действенности. — [ЭР]. Режим доступа: ifreestore.net/4678/7/
- 5 Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики: учеб. пособие. — М.: Изд. РИП-холдинг, 2002. — 332 с.
- 6 Никол Э., Бауман К. Законы о прессе в Великобритании // Законы и практика СМИ в одиннадцати демократиях мира (сравнительный анализ) // Исследование подготовлено Международной неправительственной организацией юристов. Арктикль 19 / Пер. с англ. — М.: Права человека, 1996. — С. 32–48.
- 7 Дудинова Е.И. Казахстанский кодекс этики журналиста: год рождения – 2012 // Вестн. КазНУ. Сер. журналистика. — 2012. — № 2 (32).
- 8 Журналистам нужен кодекс профессиональной этики. — [ЭР]. Режим доступа: zonakz.net/articles/27187
- 9 Нужна ли казахстанским журналистам этика. — [ЭР]. Режим доступа: total.kz/society/2012/07/26/nuzhna_li_kazastanskim_zhurnalis
- 10 Новости Казахстана. — [ЭР]. Режим доступа: informburo.kz/mneniya/gulmira-birjanova/80-zhurnalistov-kazahstana-ne-znayut-i-ne-polzuyut-sya-koeksom-etiki-6200.html
- 11 Основные принципы журналистской этики. — [ЭР]. Режим доступа: www.my-works.org/text_57875.html

В.Т. Абишева, В.Б. Григоркевич

Журналистік этика кодексін қалыптастырудың алғышарттары

Мақалада Масс-медиа қызметкерлерінің этикасы пайда болу мен қалыптасуының алғышарттары қарастырылған. Авторлармен кәсіби қызметте туындайтын әр түрлі жағдаяттардағы журналистің жүріп-тұру ережелері, журналистер арасындағы қарым-қатынас, редакциялық өмірін реттеуіш құжаттардың туындау себептері зерттелген. Бұл зерттеу әр түрлі әдеби деректерді, мұрағат материалдарын, оларды талдау, заңдылықтарын айқындау негізінде жазылған. Авторлар келесі қорытындыға келген: журналистік тәжірибенің белсенді дамуы арқасында әр түрлі салалар белгілі болды, онда заң тұрғысында емес, этикалық норма, мемлекеттік бақылау емес, журналистік өзін-өзі реттеу басымдылыққа ие, яғни, шешімін тауып жатыр. Өз кезегінде бұл жайт, әлемдегі барлық реттеу құжаттардың көп санына қарамастан, масс-медиа қызметкерлеріне кәсіби ар кодексі қажет екенін дәлелдей түседі, сондай-ақ бұл мәселе өзіне әлі де назар аударта отырып, жаңа басылымдар мен ізденістерге кең ауқым береді.

Кілт сөздер: масс-медиа, жауапкершілік, кәсіби кодекс, өзін-өзі реттеу, этика, журналистік өзін-өзі реттеу.

В.Т. Абишева, В.Б. Григоркевич

Предпосылки формирования Кодекса этики журналиста

В статье изучены предпосылки возникновения и формирования Кодекса этики сотрудников масс-медиа. Авторами рассмотрены наиболее значимые случаи появления документов, нормирующих редакционную жизнь, отношения между журналистами, правила поведения журналиста в разных ситуациях профессиональной деятельности. Исследование построено на изучении различных литературных источников, архивных материалов, их анализе, выявлении закономерности. Авторами сделан вывод о том, что благодаря активному развитию журналистской практики обнаруживается всё больше областей, нуждающихся не в законодательных, а в этических нормах, не в государственном контроле, а в журналистском саморегулировании. Это позволяет утверждать, что сотрудникам масс-медиа необходим профессиональный кодекс чести, и, несмотря на изобилие подобных документов во всем мире,

эта проблема по-прежнему требует к себе пристального внимания и дает простор для новых публикаций и дальнейших изысканий.

Ключевые слова: масс-медиа, ответственность, профессиональный кодекс, саморегулирование, этика, журналистское саморегулирование.

References

- 1 *Professional ethics of journalists*, 1. Documents and reference materials, Moscow: Galereya, 1999, p. 12, 13.
- 2 *Social modernization of Kazakhstan: Twenty steps to Society of Universal Labor*, www.inform.kz/ru/social-naya-modernizaciya-kazahstana-dvadcat-shagov-k-obschestvu-vseobschego-truda_a2478336
- 3 Lazutina G.V. *Professional ethics of a journalist: proc. allowance*, Moscow: Aspect press, 2011.
- 4 *Codes of professional journalism ethics and the problem of their effectiveness*, ifreestore.net/4678/7/
- 5 Prokhorov E.P. *Introduction in the theory of journalism: textbook. allowance*, Moscow: RIP-Kholding, 2002, 332 p.
- 6 Nichol E., Baumann K. *Press Laws in the UK // law and practice of the media in eleven democracies in the world (a comparative analysis). A study prepared by the International non-governmental organization of lawyers*. Article 19, Moscow: Prava cheloveka, 1996, p. 32–48.
- 7 Dudinova E.I. *Bull. of KazNU. Ser. Journalism*, 2012, 2 (32).
- 8 *Journalists need a code of professional ethics*, zonakz.net/articles/27187
- 9 total.kz/society/2012/07/26/nuzhna_li_kazastanskim_zhurnalis
- 10 *News of Kazakhstan*, informburo.kz/mneniya/gulmira-birjanova/80-zhurnalistov-kazahstana-ne-znayut-i-ne-polzuyut-sya-kodeksom-etiki-6200.html
- 11 *Basic principles of journalistic ethics*, www.my-works.org/text_57875.html

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Abisheva, V.T.** — Doctor of Philology, Professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Amanbayeva, G.Yu.** — Doctor of Philology, Professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Amangeldina, M.S.** — Teacher of department of Kazakh literature and culture, magister of humanitarian sciences, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Baltabayeva, U.K.** — Student of filological faculty, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Georgiyeva, S.** — Doctor of Philology, Professor, Plovdiv University, Bulgaria.
- Grigorkevich, V.B.** — Undergraduate, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Dadiyeva, M.D.** — Undergraduate, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Dosmukhanova, Zh.A.** — Teacher of department of Foreign languages and translation studies, A. Myrzahmetov Kokshetau University, Kazakhstan.
- Freshly, M.** — PhD, Associate Professor of Western-Hungarian University, Szombathely, Hungary.
- Kharitonova, L.M.** — Candidate of Philology, Associate Professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Matvienko, S.** — Student of filological faculty, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Meirbekova, M.K.** — Undergraduate, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Ospangalieva, M.T.** — Teacher of department of Kazakh literature and culture, magister of humanitarian sciences, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Pak, M.K.** — Doctor of Philology, Professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Shortanbayev, Sh.A.** — Doctor of Philology, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan.
- Smagulov, Zh.K.** — Doctor of Philology, Professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Tugambekova, D.T.** — Undergraduate, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Stepanenko, Ye.V.** — Master of Pedagogy, Teacher of department of Foreign languages and translation studies, A. Myrzahmetov Kokshetau University, Kazakhstan.
- Yildiz, N.** — PhD, Professor, Gazi University, Turkey.
- Zharylgapov, Zh.Zh.** — Doctor of Philology, Professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zhumagalieva, A.S.** — Teacher of department of Foreign languages and translation studies, A. Myrzahmetov Kokshetau University, Kazakhstan.
- Zhunusova, Zh.N.** — Doctor of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.